

การวิเคราะห์สังคมเมืองน่านจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ (พ.ศ.2395-2451)

ปริญญานิพนธ์
ของ
ชฎาพร จินชานา

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย
พฤษภาคม 2549

การวิเคราะห์สังคมเมืองน่านจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ (พ.ศ.2395-2451)

บทคัดย่อ
ของ
ชฎาพร จินชานา

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย
พฤษภาคม 2549

ชฎาพร จินชาวนา. (2549). การวิเคราะห์สังคมเมืองน่านจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ
(พ.ศ.2395-2451). ปรินูญานิพนธ์ ศศ.ม.(ประวัติศาสตร์ไทย). กรุงเทพฯ :
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม :
ผู้ช่วยศาสตราจารย์พลปลั่ง คงชนะ, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทัศนียา สุปรีชากร,
อาจารย์สมเจตน์ วิมลเกษม.

อาณาจักรหลักคำเป็นกฎหมายที่ใช้เป็นหลักในการปกครองเมืองน่านในช่วง พ.ศ.
2395-2434 เจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชผู้ปกครองเมืองน่าน โปรดให้ตรากฎหมายขึ้นโดย
รวบรวมจากกฎหมายดั้งเดิม คือ อาชญาอันเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าเมือง คัมภีร์พระ
ธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์ และจารีตที่ปฏิบัติกันมา เพื่อใช้ปกครองเมืองน่านและเมือง
บริวาร กฎหมายอาณาจักรหลักคำเป็นหลักฐานชั้นต้นทางประวัติศาสตร์ การศึกษาเรื่อง “การ
วิเคราะห์สังคมเมืองน่านจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ (พ.ศ.2395-2451)” มีความมุ่งหมายที่
จะศึกษาสภาพการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของเมืองน่านในช่วง พ.ศ.2395-
2451 ที่สะท้อนจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำซึ่งเป็นช่วงก่อนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลแล้วนำกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127 มา
ใช้ในเมืองน่านตามพระราชอาณาจักรสยาม โดยผู้วิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์พร้อม
กับนำหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชั้นต้นอื่นๆ เช่น จดหมายเหตุในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาวิเคราะห์เปรียบเทียบ
เรื่องราวที่ปรากฏอาณาจักรหลักคำ

ผลจากการศึกษาพบว่าเนื้อหาในกฎหมายอาณาจักรหลักคำ สะท้อนแนวคิดทางการ
ปกครองที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพุทธ โดยผู้ปกครองมีแนวคิดแบบธรรมราชาและเป็นผู้มี
บทบาทในการอุปถัมภ์ศาสนา ส่วนในการบริหารในเมืองน่านใช้ระบบเจ้าสนามหลวงอย่าง
อาณาจักรล้านนาซึ่งมีหน้าที่เป็นผู้ช่วยเจ้าหลวง (มี 32 ตำแหน่ง) จนกระทั่งต่อมาเมื่อ พ.ศ.2435
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯส่งข้าราชการมาเป็นข้าหลวงประจำเมือง
ระบบเจ้าสนามหลวงจึงลดยบทบาทลง

กฎหมายอาณาจักรหลักคำสะท้อนเศรษฐกิจของเมืองน่านเป็นแบบพอยังชีพ
เจ้าเมืองให้ความสำคัญกับที่ดินสนับสนุนให้มีการขยายพื้นที่เพื่อการเกษตร กำลังแรงงานสัตว์
มีความสำคัญมากเห็นได้จากการระบุโทษในกฎหมายอาณาจักรหลักคำถึงขั้นประหารชีวิต
การทำมาหากินของชาวเมืองน่านนอกจากการเกษตรแล้วยังมีการแลกเปลี่ยนสิ่งของ การจับ
สัตว์น้ำ การหาของป่า เป็นต้น

สังคมเมืองน่านมีการแบ่งชนชั้นเจ้านาย ขุนนาง ไพรและทาส มีศักดินาเป็นตัว
แบ่งกลุ่มชนชั้น แต่ความสัมพันธ์ของแต่ละชนชั้นพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ส่วนเรื่องความเชื่อ
สะท้อนให้เห็นถึงการนับถือผี ค่านิยมของชาวเมืองน่านก็เป็นไปตามหลักพุทธศาสนา ในด้าน

ประเพณีที่ปรากฏในกฎหมายอาณัติจักรหลักคำคือการแ้วสาว(ผู้ชายไปจีบผู้หญิง)และการเสีย
ผีซึ่งเป็นประเพณีที่สืบเนื่องกันถ้าชายหญิงคู่ไหนกระทำการแ้วสาวจนเกิดการล่วงเกินกัน
ก่อให้เกิดการเสียผี(ผีบ้านผีเรือน)ต้องมีการเซ่นไหว้ขอขมา

“การวิเคราะห์สังคมเมืองน่านจากกฎหมายอาณัติจักรหลักคำ (พ.ศ.2395-2451)”จึง
เป็นการนำเสนอความกระจ่างชัดเกี่ยวกับสภาพสังคมเมืองน่าน นอกจากนี้ผู้วิจัยเห็นว่าถ้านำ
กฎหมายโบราณไม่ว่ากฎหมายมังรายศาสตร์ กฎหมายหลักไชยของภาคใต้ กฎหมายโพธาราม
ของภาคอีสานและกฎหมายอาณัติจักรหลักคำของเมืองน่าน นำมาวิเคราะห์เปรียบเทียบจะทำ
ให้เกิดองค์ความรู้ใหม่ทางประวัติศาสตร์ยิ่งขึ้น

AN ANALYTICAL STUDY OF NAN'S SOCIETY FROM
ANACHAK LAKKHAM LAW (1852-1908)

AN ABSTRACT
BY
CHADAPORN JEENCHAWNA

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements
For the Master of Arts degree in History
At Srinakharinwirot University
May 2006

Chadaporn Jeenchawna. (2006). *An Analytical Study of Nan's Society from Anachak Lakkham Law (1852- 1908)*. Master thesis. M.S. (Thai History). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee: Assist. Prof Plubpleung Khongchana, Assist. Prof. Thussaneeya Supreechakorn, Mr. Somjet Wimonkhasem.

During 1852 – 1891 the people of Nan under Prince Anuntawararithideth were controlled by Anajak Lakkam Law, which was the collection and codification of Thammasat scriptures, Praratchasat and traditions. This research paper intends to study the political, economic, social and cultural conditions of Nan during that time through Anajak Lakkham Law. The study revealed that, in order to keep the people and the city in order, the Prince had the authority to punish those who acted against the Law according to the one's social status. The Prince had a group of local lords to help him in edicting and using the laws. The study revealed that Nan had sufficient agricultural economy; the farmers cultivated rice and raised cattle on the lands provided by the Prince. It also exchanged goods with neighbors. The study also revealed that Nan's people were divided into social classes including slaves. The people believed in spirits and were very religious as well. The Law helped people to preserve Buddhism and also punished the priests and novices who did not act as those who were in the priesthood.

การวิเคราะห์สังคมเมืองน่านจากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ (พ.ศ.2395-2451)

ปริญญานิพนธ์
ของ
ชฎาพร จินชานา

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ไทย

พฤษภาคม 2549

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดีด้วยความกรุณาจากบุคคลหลายท่าน ผู้วิจัยกราบขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์พลับพลึง คงชนะ ที่ให้ความกรุณารับเป็นประธาน กรรมการควบคุมผู้ซึ่งเสียสละแรงกายแรงใจในการตรวจปรับปรุงแก้ไขและให้คำแนะนำเพื่อความสมบูรณ์ของปริญญานิพนธ์ ตลอดจนจนความเป็น “ครู” ที่คอยอบรมสั่งสอนทุกๆ เรื่องและ เป็นกำลังใจให้ผู้วิจัยเสมอมา

กราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ทัศนียา สุปรีชากร และอาจารย์สมเจตน์ วิมลเกษม กรรมการควบคุมที่แนะนำช่วยเหลือจนปริญญานิพนธ์สำเร็จด้วยดี

กราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วงเดือน นาราสัจจ์และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วัชร สันธิประมา ที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะและรับเป็นกรรมการสอบเพิ่มเติม

กราบขอบพระคุณคณาจารย์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณและ คณาจารย์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒทุกท่านที่ประสิทธิประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้วิจัย

ขอขอบคุณทบวงมหาวิทยาลัย ที่ได้ให้ทุนอุดหนุนการวิจัยจำนวน 20,000 บาท (สอง หมื่นบาทถ้วน)

ขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ส่วนภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ เจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุ เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน เจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ เจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ที่กรุณาแนะนำและอำนวยความสะดวกในการ ค้นคว้าจนปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จด้วยดี

ขอบพระคุณนักวิชาการทุกท่านที่ได้นำเสนอผลงานทางวิชาการอันเป็นประโยชน์แก่ ผู้วิจัยได้ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาครั้งนี้

ขอขอบคุณคณาจารย์ เจ้าหน้าที่และลูกศิษย์มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร วิทยาเขตพณิชยการพระนคร ที่ให้กำลังใจและความสะดวกในการจัดพิมพ์ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้

ขอขอบคุณรุ่นพี่ รุ่นน้อง และเพื่อนๆชาวประวัติศาสตร์ทุกท่านที่ให้คำปรึกษาและให้ กำลังใจตลอดมา

สุดท้ายขอกราบขอบพระคุณ พ่อสมเกียรติ แม่เปี่ยม จินชานา ที่ให้การสนับสนุนทั้ง ดูแลเอาใจใส่การศึกษาของผู้วิจัยมาโดยตลอด รวมถึงญาติๆทุกคนที่เป็นกำลังใจแก่ผู้วิจัย

คุณค่าของปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบแด่คุณครูและอาจารย์ทุกท่านที่ได้ประ สิทธิประสาทวิชาความรู้ให้แก่ผู้วิจัยตั้งแต่เยาว์วัยจนถึงปัจจุบัน

ชฎาพร จินชานา

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ.....	ก
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา.....	ค
ความมุ่งหมายของการศึกษา.....	ง
ความสำคัญของการศึกษา.....	ง
ขอบเขตของการศึกษา.....	จ
วิธีดำเนินการศึกษา.....	จ
แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า.....	จ
1 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน.....	1
1.1 สภาพการเมืองการปกครองของเมืองน่าน.....	7
1.2 สภาพเศรษฐกิจของเมืองน่าน.....	12
1.3 สภาพสังคมของเมืองน่าน.....	16
2 ลักษณะทั่วไปของกฎหมายอาญาจักรหลักคำ.....	21
2.1 สาเหตุการออกกฎหมายอาญาจักรหลักคำ.....	22
2.2 ขนาด ลักษณะอักษรและการบันทึกกฎหมายอาญาจักรหลักคำ.....	23
2.3 สารสังเขปของกฎหมายอาญาจักรหลักคำ.....	28
2.4 การยกเลิกกฎหมายอาญาจักรหลักคำ.....	33
3 การเมืองการปกครองของเมืองน่านจากกฎหมายอาญาจักรหลักคำ.....	35
3.1 แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ.....	35
3.1.1 ผู้นำเป็นผู้มีคุณธรรม.....	35
3.1.2 ผู้นำให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา.....	37
3.2 การจัดการปกครอง.....	38
3.2.1 การปกครองระดับเมือง.....	39
3.2.2 การปกครองระดับหมู่บ้าน.....	44

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 สภาพเศรษฐกิจของเมื่อนานจากกฎหมายอาญาจักรหลักคำ.....	48
4.1 การเพาะปลูก.....	48
4.2 การเลี้ยงสัตว์.....	50
4.3 การเก็บของป่า.....	51
4.4 การแลกเปลี่ยนสินค้า.....	52
4.5 การประมง.....	57
5 สภาพสังคมของเมื่อนานจากกฎหมายอาญาจักรหลักคำ.....	59
5.1 การแบ่งชนชั้นในสังคมเมื่อนาน.....	59
5.2 ความสัมพันธ์ของชนชั้นในสังคมเมื่อนาน.....	63
5.3 ความเชื่อ.....	65
5.4 ค่านิยม.....	67
5.5 ประเพณี.....	68
6 บทสรุป.....	70
บรรณานุกรม.....	73
ม.....	80
ภาคผนวก.....	133
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 อาณาเขตของจังหวัดน่านครอบคลุมฝั่งขวาแม่น้ำโขง.....	2
2 กาดมั่ว : ตลาดเช้า.....	15
3 อักษรธรรมลานนา.....	24
4 ภาษาพม่า.....	24
5 พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ.....	33
6 แผนที่แสดงเส้นทางการค้าของเงินฮ่อและเงี้ยว.....	54
7 พ่อค้าวัวต่าง.....	55

บทนำ

เมื่อเจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชฯ* ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว¹ แต่งตั้งให้เป็นเจ้าผู้ครองเมืองน่านใน พ.ศ. 2395 เจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชฯทรงเห็นว่าสภาพบ้านเมืองในขณะนั้นเสื่อมโทรม เนื่องจากเจ้านายและพลเมืองทั้งหลายประพฤติไม่ดี เช่นการลักขโมย เล่นการพนันและอื่นๆ ซึ่งเป็นการทำลายความสงบของบ้านเมือง ดังนั้นเจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชฯ จึงโปรดให้ตรากฎหมายขึ้นโดยรวบรวมจากกฎหมายดั้งเดิม คือ อาชญาอันเป็นคำสั่งศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าเมือง คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์ และจารีตที่ปฏิบัติกันมา เพื่อใช้ปกครองเมืองน่านและเมืองบริวาร ให้อยู่เย็นเป็นสุข โดยเรียกว่า “กฎหมายอาณาจักรหลักคำ”

กฎหมายอาณาจักรหลักคำนอกจากมีฐานะเป็นกฎหมายแล้ว ยังเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่สามารถนำมาศึกษาสภาพสังคมเมืองน่านในช่วง พ.ศ.2395-2451ได้ จากการศึกษาวิเคราะห์กฎหมายอาณาจักรหลักคำ ได้สะท้อนให้เห็นถึงสังคมเมืองน่านในหลายๆ ด้าน เช่น ด้านการปกครอง เจ้าผู้ครองนครมีฐานะประดุจ “เจ้าชีวิต” มีอำนาจตัดสินประหารชีวิตได้ ดังความว่า “...บุคคลผู้ใดไปลักเอาควายท่าน มาฆ่ากินจัดเอาตัวขึ้นใส่ราชวัตร (คุก) ไว้แล้ว หื้อใช้ค่าควายตามราคาแล้วจะเอาตัวไปฆ่าเสีย บ่อหื้อเป็นเสี้ยนหนามแก่แผ่นดินต่อไป...”²

นอกจากนี้เจ้าผู้ครองนครยังมีการประนีประนอมเพื่อประสานผลประโยชน์แต่ละหัวเมืองโดยให้เจ้าเมืองต่างๆ ซึ่งมีฐานะเป็นเจ้าเมืองน้อย** ที่ขึ้นกับเมืองน่านได้ร่วมรับรู้ด้วย ทั้งนี้คงเป็นเพราะกฎหมายอาณาจักรหลักคำใช้ทั้งเมืองน่าน และหัวเมืองที่ขึ้นกับเมืองน่านทั้งหมดแต่ทว่าอำนาจการตัดสินคดีความก็เป็นเรื่องของท้องถิ่นซึ่งกฎหมายอาณาจักรหลักคำ

*เจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชฯกุลเชื้อสายหมื่นไชยนันท์บุร มหาราชวงษาธิบดี เจ้านครเมืองน่าน ครองเมืองน่านระหว่าง พ.ศ. 2395 – 2434 อ้างอิงจาก “พงศาวดารเมืองน่าน” ใน *อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพพระเทพนันทาจารย์ (บุญชู ธรรมสารมหาเถร)* วันที่ 1 เมษายน 2543. หน้า 103.

¹ประกาศเรียกพระรัตนเมืองแก้วให้เรียกว่าพระยาบุรรัตน. จ.ศ.1213. จดหมายเหตุ ร.4.

²กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 4/6.

** เจ้าเมืองน้อย เป็นเจ้าหัวเมืองที่ขึ้นกับเมืองน่าน เช่น เมืองเชียงของ เมืองเทิง เมืองเชียงคำ เมืองเงิน เมืองเชียงแสน ฯลฯ อ้างอิงจาก *การจัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณขึ้นเมืองน่าน*. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม-ร.5 ม/64). (ร.ศ.119-ร.ศ.125).

กำหนดไว้ชัดเจน ถ้าการพิจารณาดีเกิดเหตุในเขตเวียงน่านให้เค้านามหลวง* ดำเนินการ และถ้าเกิดเหตุในหัวเมืองน้อยให้พ่อเมืองนายบ้านพิจารณา หากคดีนั้นพิจารณาในหัวเมืองน้อยแล้วยังไม่ยอมความก็อาจฟ้องร้องต่อเค้านามหลวงในเวียง เพื่อพิจารณาใหม่ หากพ่อเมืองนายบ้านพิจารณาไม่เป็นธรรมจะถูกปรับไหม แต่ถ้าพ่อเมืองนายบ้านพิจารณาถูกต้องดีแล้วให้ปรับเจ้าผู้ฟ้อง¹

กฎหมายอาญาจักรหลักคำยังแสดงให้เห็นว่าการเกษตรเป็นรากฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญของเมืองน่าน ได้แก่ การทำนา ทำไร่ โดยสนับสนุนให้ราษฎรบุกเบิกป่าให้เป็นที่ทำนา ดังความว่า “...ป่าดงที่ควรบุกเบิกเป็นน่านนั้นไว้แต่ตามผู้จัดสร้างแปลงเบิกบាយ หือเป็นโง่งนาต่อไป...”² นอกจากนี้มีการเลี้ยงวัว เลี้ยงควายซึ่งกฎหมายอาญาจักรหลักคำให้ความสำคัญแก่สัตว์เลี้ยง ดังความว่า “...จัว ควาย เข้าไร่นา อย่าหือได้พันแทนยั้งของกัน...”³

ด้านสังคมมีการกำหนดฐานะสังคมระหว่างกลุ่มชนชั้นอย่างชัดเจน ได้แก่ เจ้าเมือง เจ้านาย ขุนนาง ไพร่ ทาส และพระสงฆ์ กฎหมายอาญาจักรหลักคำมีการควบคุมไม่ให้คนยากไร้ถูกเอารัดเอาเปรียบจนเกินไป เช่น การคิดดอกเบี้ยไม่ว่าจะเป็นเงินตราหรือข้าวก็ตาม ต้องมีระยะเวลากู้ถึง 3 ปี จึงจะคิดดอกเบี้ยได้ แต่ถ้ากู้นาน 9 – 10 ปี ให้เอาดอกเบี้ยได้เท่ากับเงินต้นเอามากกว่านั้นไม่ได้ ดังความว่า “...ด้วยข้าเจ้าไพร่ไทยทั้งหลายได้กู้ยืมสิ่งของเงินทองกันก็ดี อย่าหือได้กินดอกแก่กัน คั้นว่ามีคำปฏิญาณวาจามีไว้กับกันว่าจักหือกินดอก คั้นว่าบ่ถึง 3 ปี อย่าหือได้กินดอกเงินดอกเข้า (ข้าว) แก่กัน คั้นว่าถึง 3 ปีแล้วหือเอาดอกเท่าเค้าตามปฏิญาณวาจา แม้นนาน 9 ปี 10 ปี หือเอาดอกเท่าเค้าเหลือ้น้อยเอาแก่กันเป็นอันขาด...”⁴ และการกำหนดเอาตัวลูกหนี้ให้มีสภาพเป็นทาสจะต้องมีหนี้สินที่มีมูลค่าตั้งแต่ 300 ดอก** ขึ้นไป ลูกหนี้ที่มีหนี้ต่ำกว่า 300 ดอกเจ้าหนี้จะเอาตัวเป็นทาสมิได้ ดังความว่า “...ด้วยคนทั้งหลายกู้ยืมสิ่งของเงินทองกับด้วยกันบ่ได้(ใช้หนี้)แทนเจ้าหนี้จักเอาเป็นน้ำเงิน(ทาส) คั้นเงินถึง

* เค้านามหลวง คือ คณะผู้ว่าการบ้านเมือง อ้างอิงจาก พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. (2546). หน้า 264.

¹กฎหมายอาญาจักรหลักคำ. (2534). หน้า

²ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนาไทย. (2523). กฎหมายพระเจ้าน่าน ตำนานพระเจ้าให้. หน้า 7.

³กฎหมายอาญาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 6/10.

⁴แหล่งเดิม. หน้า 12/9.

** ดอกหรือเงินธอก เป็นมาตราเงินในเมืองน่าน มีลักษณะเป็นก้อนทรงกลมแบน เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 4 เซนติเมตร ด้านหน้ามีผิวขรุขระ คล้ายมูลดินที่ปูดขึ้น อ้างอิงจาก พจนานุกรมล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง. (2534). หน้า 311.

300 ดอกเมื่อบน จึงควรเอาเป็นน้ำเงิน ต้นเงินปึง 300 ดอก อย่าได้เอาเป็นน้ำเงินเป็นอันขาด...”¹

กฎหมายอาณัติหลักคำให้การความคุ้มครองสตรีที่ถูกฝ่ายชายข่มเหง โดยกำหนดให้ฝ่ายชายต้องรับผิดชอบฝ่ายหญิง หากทำให้ฝ่ายหญิงเสียหายแล้วไม่ยอมแต่งงานด้วยมีบทลงโทษดังนี้ “...ด้วยร้างปาวทั้งหลาย...แล้วตั้นร้างจาสาวได้ไปมาหาสู่กับด้วยกัน แล้วพายลุน (ภายหลัง) ผู้ชายพอยบเอา...หื้อแปลงพ่อแม่ผู้หญิง 50 เฟื้องน้ำผ้า...บุคคลผู้ใดไปเหล้นเป็นแล้วฝ่ายบเอา หื้อการวะพ่อแม่ผู้หญิง...”²

จากที่กล่าวมาข้างต้นได้แสดงให้เห็นว่าผู้ปกครองต้องการให้สังคมเมืองน่านเป็นระเบียบเรียบร้อยตลอดระยะเวลาที่มีการประกาศใช้กฎหมายอาณัติหลักคำ (พ.ศ. 2395-2451) ต่อมาใน พ.ศ.2451 ซึ่งตรงกับสมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ * ได้ประกาศยกเลิกกฎหมายอาณัติหลักคำและประกาศใช้กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 (2451)³ แทน เพราะขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพและส่งข้าหลวงจากส่วนกลางมาประจำเมืองน่านเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของเค้าสนามหลวง

การประกาศใช้กฎหมายอาณัติหลักคำแสดงให้เห็นถึงความพยายามปรับปรุงการปกครองเมืองน่าน ผู้วิจัยจึงสนใจนำมาเพื่อวิเคราะห์สังคมเมืองน่านในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมเพื่อเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจประวัติศาสตร์เมืองน่าน และเป็นแนวทางแก่ผู้สนใจศึกษาค้นคว้าต่อไป

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผู้วิจัยได้สำรวจงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายอาณัติหลักคำพบว่ายังไม่มีผู้ศึกษาวิเคราะห์กฎหมายอาณัติหลักคำในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์แต่มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังนี้

¹กฎหมายอาณัติหลักคำ. (2534). หน้า 16/8.

²แหล่งเดิม. หน้า 11/5.

* เจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดี (โอรสเจ้าหลวงอนันตรวรฤทธิเดชฯ) ครองเมืองน่านระหว่าง พ.ศ. 2436 – 2461 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระมหากรุณา โปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช กุลเชษฐมหันต์ ไชยนันทบุรมหาราชวงศาธิบดี สุจริตจารีราชานุวาทักษ์ วิบูลย์ศักดิ์กิติไพศาลภูบาลพิตรสถิตย์ ณ นันทราชวงษ์ อ้างอิงจากคณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542. (2544). วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน. หน้า 59.

³กนิษฐา ชิตช่วง. (2532). มูลเหตุของการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127. หน้า 10.

สร้อยดี ประยูรเสถียร. (2522). การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2436 – 2476). ปรินทิพนิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. งานวิจัยฉบับนี้ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับล้านนาโดยสังเขป และศึกษาลักษณะการจัดการปกครองมณฑลพายัพ พ.ศ. 2436 – 2476 กล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นวิธีดำเนินการแก้ไขปัญหา ตลอดจนผลของการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ ผู้วิจัยศึกษางานวิจัยฉบับนี้เพื่อเข้าใจวิวัฒนาการปกครองของล้านนาไทย นับตั้งแต่สมัยก่อนตั้งอาณาจักร จนกระทั่งสิ้นสมัยเทศาภิบาล ซึ่งเป็นรากฐานการปกครองไทย ในดินแดนดังกล่าวสืบมาถึงสมัยปัจจุบัน

สมศักดิ์ ลือราช. (2529). ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 – 2453). ปรินทิพนิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. งานวิจัยฉบับนี้ศึกษาความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทางด้านการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคม งานวิจัยฉบับนี้ทำให้ผู้วิจัยทราบสภาพทั่วไปทางด้าน การเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมของเมืองน่านในสมัยนั้นดียิ่งขึ้น

พรรณนิภา อพิษฐพงศ์. (2535). เจ้าไพร่กับความเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนา ระหว่าง พ.ศ. 2427 – 2476. ปรินทิพนิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. งานวิจัยฉบับนี้ศึกษาโครงสร้างของสังคม การเปลี่ยนแปลงสภาพและบทบาทรวมทั้งรูปแบบความสัมพันธ์ของเจ้าไพร่ในล้านนาระหว่าง พ.ศ. 2427 – 2476 ผู้วิจัยศึกษางานวิจัยนี้เพื่อเป็นพื้นฐานความรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตในสังคมล้านนา เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านาย ไพร่ ทาส และความสัมพันธ์ระหว่างพระสงฆ์

จุดมุ่งหมายของการศึกษา

เพื่อศึกษาวิเคราะห์สังคมเมืองน่านในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในช่วง พ.ศ. 2395 – 2451 จากกฎหมายอาณาจักรหลักคำ

ความสำคัญของการศึกษา

1. ได้เพิ่มพูนความรู้ประวัติศาสตร์เมืองน่านในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมในช่วง พ.ศ. 2395 – 2451
2. ได้แนวทางในการศึกษาวิเคราะห์เอกสารประวัติศาสตร์ประเภทกฎหมายโบราณ

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

วิเคราะห์สังคมเมืองน่านในด้านการปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2395 ซึ่งเป็นปีที่เจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชฯ โปรดให้รวบรวมกฎหมายอาณาจักรหลักคำขึ้น จนถึง พ.ศ. 2451 อันเป็นปีที่พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ โปรดให้ยกเลิกกฎหมายอาณาจักรหลักคำ แล้วมาใช้กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127 ตามพระราชอาณาจักรสยาม

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ และเสนอรายงานแบบพรรณนา วิเคราะห์ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าเป็นหลักฐานชั้นต้น ได้แก่ ใบบอก สารตราในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลักฐานชั้นรอง ได้แก่ หนังสือ ปรินทิพนิพนธ์ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และบทความ เพื่อประกอบการวิเคราะห์กฎหมายอาณาจักรหลักคำที่ได้ปริวรรตจากอักษรธรรมล้านนาเป็นอักษรไทยปัจจุบันแล้ว 4 ฉบับ ได้แก่ ฉบับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน ปริวรรตโดยสรสวัสดิ์ อ่องสกุล ฉบับวัดดอนไชยพระบาท จังหวัดน่าน ปริวรรตโดยสมเจตน์ วิมลเกษม ฉบับพระราชกถาเมืองน่าน ร.ศ. 111 (พ.ศ. 2435) ปริวรรตโดยอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และฉบับกฎหมายพระเจ้าน่าน ปริวรรตโดยสิงมะ วรรณสัย

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้า

1. สำนักหอสมุดแห่งชาติ ท่าวาสุกรี กรุงเทพฯ
2. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร
3. พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน
4. ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดน่าน โรงเรียนสตรีศรีน่าน
5. หอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ
6. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
7. สำนักหอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
8. สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
9. สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
10. หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยรามคำแหง
11. สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
12. ศูนย์วิทยบริการ สถาบันราชภัฏเชียงใหม่

บทที่ 1

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน

เมืองน่าน หรือ “นันทบุรี” เป็นเมืองของกลุ่มชนที่รวมตัวกันก่อตั้งขึ้นบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่านในหุบเขาภาคเหนือทางตะวันออก มีอาณาเขตดังนี้ ทิศเหนือและทิศตะวันออกเฉียงเหนือติดกับหลวงพระบาง เมืองท่าหนุ่น(เป็นเมืองเล็กๆ) อยู่ ณ ฝั่งขวาของแม่น้ำโขงและสิบสองปันนา ทิศใต้จดเมืองย่าง ทิศตะวันตกติดกับเมืองพะเยา¹

ตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 18 เมืองน่านเป็นเมืองเล็กๆ ที่มีเขตปกครองไม่กว้างขวางนัก เนื่องด้วยสภาพภูมิประเทศถูกปิดล้อมด้วยเทือกเขาสูงและป่าทึบ จากตำนานพระธาตุแช่แห้งอธิบายคำว่า “น่าน” มาจาก “นาน” ซึ่งสันนิษฐานว่าพระภิกษุผู้เขียนตำนานพระธาตุลาความให้ชื่อเมืองน่าน ไกลเคียงกับคำว่านันท์ เพราะชื่อเมืองน่านในภาษาบาลีคือ นันทบุรี² ส่วนในหลักศิลาจารึกหลักที่ 8 ราว พ.ศ.1915 อธิบายว่าการที่ชื่อเมืองน่านเพราะเป็นเมืองอยู่ใกล้แม่น้ำน่าน จึงตั้งชื่อเมืองตามแม่น้ำว่า “น่าน” นอกจากนั้นยังมีคำว่า “กาว” หรือบางครั้งใช้ “กาวน่าน” คำว่า “กาว” ใช้เรียกชนเผ่าพื้นเมืองในน่านมาช้านานแล้ว และเรียกเมืองว่า “เมืองกาวเทศ” หมายถึง เมืองของชาวกาว เช่นในชินกาลมาลีปกรณ์เรียกกษัตริย์ราชวงศ์ภูคว่า “พระยากาว” ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่เรียก “พระยากาวน่าน” คำว่า กาว ค่อยหายไปหลังจากตั้งเมืองน่านมั่นคงแล้ว จึงใช้ “น่าน” แทนกาว³

จากการศึกษาทางด้านโบราณคดีพบว่า เมืองน่านเป็นเมืองเก่าแก่โบราณ เป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดังจะเห็นได้จากหลักฐานเป็นเครื่องมือหินเป็นจำนวนมากในเขตอำเภอเมือง อำเภอเวียงสา อำเภอแม่จริม อำเภอเชียงกลาง และอำเภอนาน้อย สันนิษฐานว่าเครื่องมือหินเหล่านี้มีอายุตั้งแต่ 10,000 – 3,000 ปีมาแล้ว⁴ เป็นแหล่งผลิตเครื่องมือหินขนาดใหญ่ที่สามารถเรียกได้ว่า เป็นแหล่งอุตสาหกรรมผลิตเครื่องมือหินโดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณเขาหินแก้ว เขาชมพู่ ดอยปู่แก้ว และดอยภูตอก เป็นหลักฐานร่องรอยการผลิตครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 2 – 3 ตารางกิโลเมตร บริเวณนั้นมีเครื่องมือ สะเก็ดหินและชิ้นส่วนจำนวนมาก โดยเฉพาะที่ดอยภูตอกนั้นพบว่า เป็นแหล่งเครื่องมือหินที่ยังสมบูรณ์ มีเครื่องมือหินจำนวนนับแสนชิ้น แหล่งนี้ไม่ได้ถูกทำลายเนื่องจากการตั้งถิ่นฐานของคนในยุคหลัง ๆ แต่อย่างใด

¹คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2542). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน*. หน้า 1.

²พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด. (2537). หน้า 17.

³อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2535). *ประชุมกฎหมายเกษตร*. หน้า 10.

⁴เล่มเดิม. (2542). หน้า 30.

ภาพประกอบ 1 “อาณาเขตของจังหวัดน่านครอบคลุมฝั่งขวาแม่น้ำโขง”
 (ที่มา : คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2542). วัฒนธรรมพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดน่าน. หน้า 3.)

จากเครื่องมือเครื่องใช้ดังกล่าวสันนิษฐานว่า ผู้คนที่มาอาศัยอยู่บริเวณนี้ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ รู้จักกะเทาะเครื่องมือหินอย่างหยาบๆ เพื่อใช้เป็นอาวุธและเครื่องมือในการดำรงชีพอาศัยแหล่งอาหารจากธรรมชาติ เช่น สัตว์ป่าและพืชป่า สร้างที่อยู่อาศัยบริเวณเนินลาดใกล้แหล่งน้ำ เครื่องมือหินกะเทาะแบบหยาบๆ ซึ่งเป็นเครื่องมือหินระยะแรกนี้เรียกกันว่า ขวานหินกะเทาะ ได้มีการพัฒนาความสามารถ จนทำเครื่องมือหินที่มีลักษณะกะเทาะประณีต มีการขัดฝนให้เรียบคมใช้งานได้ดีขึ้น มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์กลุ่มนี้สามารถพัฒนาการดำรงชีวิต โดยเคลื่อนย้ายจากลาดเขาไปตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบเชิงเขา ใกล้แหล่งแม่น้ำทำให้สามารถทำการเพาะปลูกและตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร เริ่มมีสังคมเกษตร และเริ่มติดต่อแลกเปลี่ยนผลิตผลของตนกับชุมชนอื่นๆ อย่างไรก็ตามยังมีอาจสรุปได้ว่า กลุ่มคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ในบริเวณนี้จะสามารถพัฒนารูปแบบการปกครองและรวมตัวเป็นสังคมขนาดใหญ่ และพัฒนาเข้ามาสู่สังคมประวัติศาสตร์ได้หรือไม่

ยุคประวัติศาสตร์ของน่านเริ่มจากตำนานและพงศาวดาร ที่ระบุถึงการตั้งชุมชนถาวรขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18¹ โดยการนำของพญาภูสา บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำน่านในหุบเขาตอนเหนือ โดยมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองย่าง เช่นเดียวกับผู้ปกครองในสมัยดึกดำบรรพ์ที่ตำนานบันทึกไว้ มีการสร้างบ้านแปงเมือง ขยายอาณาเขตโดยการส่งลูกคือ ขุนนุ่น และขุนฟองออกไปสร้างเมืองจันทบุรี(หรือเมืองหลวงพระบาง) และเมืองบัวริมแม่น้ำน่าน² ภายหลังราวพ.ศ. 1825 เมืองบัวหรือเมืองวรรณครได้เป็นศูนย์กลางของน่านมาจนถึงสมัยพญาگانเมือง สมัยนี้เองที่เริ่มเห็นอิทธิพลของพุทธศาสนาชัดเจนยิ่งขึ้น พร้อมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างน่านกับสุโขทัย พญาการเมืองได้พระบรมราชทูตมาจากสุโขทัย จึงโปรดให้นำไปประดิษฐานที่ดอยภูเพียงแช่แห้ง³ ซึ่งเป็นเนินเขาเตี้ยๆอยู่ระหว่างแม่น้ำแม่เตียนกับแม่ลึงฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ในพ.ศ. 1902 ได้อพยพพาผู้คนมาตั้งเมืองอยู่ที่แช่แห้ง เพื่อบำรุงรักษาพระธาตุ และที่สำคัญที่ใหม่นี้เป็นที่ราบอุดมสมบูรณ์อยู่สองฝั่งแม่น้ำน่านต่อมามีการย้ายอีกครั้งในพ.ศ. 1911 ไปอยู่ที่บ้านห้วยไค้เพราะที่แช่แห้งขาดน้ำ พญาผากองได้ตั้งเมืองเก่าเรียกว่า “เวียงใต้” อยู่ริมแม่น้ำน่าน ปรากฏว่าเกิดปัญหาน้ำท่วมบ่อยๆ ครั้งใหญ่ที่ปรากฏบันทึกไว้⁴ คือ พ.ศ. 2360 น้ำท่วมใหญ่จนทำลายบ้านเรือนวัดวาอาราม ทำให้พญาเทวราช

¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2542). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน*. หน้า 10.

² “พงศาวดารเมืองน่าน” ใน *อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพพระเทพนันทาจารย์(บุญชู ธรรมสารมหาเถร) วันที่ 1 เมษายน 2543*. หน้า 44.

³ แหล่งเดิม. หน้า 48.

⁴ สมศักดิ์ ลือราช. (2529). *ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. หน้า 70.

เจ้าเมืองต้องย้ายเมืองขึ้นไปอยู่ที่ “เวียงเหนือ” ซึ่งเป็นที่ดอนหลังเวียงเก่าในพ.ศ. 2362 เมืองใหม่ตั้งอยู่ที่บ้านพระเนตรห่างจากเมืองเก่าประมาณ 3 กิโลเมตร ตัวเมืองทอดไปตามลำน้ำน่าน ห่างจากแม่น้ำไปประมาณ 800 เมตร จนถึงสมัยเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ จึงย้ายไปอยู่เมืองเก่าในพ.ศ. 2400

เมืองน่านมีพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนานพอกับล้านนา สุโขทัย และพะเยา ทั้งสามอาณาจักรมีความสัมพันธ์กันมาโดยตลอด พงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงการที่พะเยาขยายอำนาจมายึดครองเมืองบัว ภายหลังพญาผานองผู้เป็นเชื้อสายเจ้าเก่าเกื้อนยึดคืนไปให้ใน พ.ศ. 1865 นอกจากนี้ศิลาจารึกสุโขทัยกล่าวถึงว่า เมืองน่านเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. 1820 – 1835 หลังจากนั้นก็เป็นอิสระ ในสมัยพญากันเมืองรวว พ.ศ. 1899 กษัตริย์สุโขทัยยังได้เชิญเจ้าเมืองน่านไปสร้างวัดหลวง และได้พระราชทานพระบรมธาตุให้มาประดิษฐานไว้ที่แช่แห้ง หลังจากนั้นปรากฏหลักฐานว่าเมืองน่านช่วยสุโขทัยทำศึกกับอยุธยา จนกระทั่งสุโขทัยถูกผนวกเข้ากับอยุธยาในพ.ศ. 1921¹

ในสมัยที่พญามังรายแห่งล้านนารวบรวมบ้านเล็กเมืองน้อยก่อตั้งเป็นอาณาจักรล้านนาที่มั่นคงโดยมีเชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรปกครอง อำนาจของล้านนายังไม่ครอบคลุมไปยังเมืองน่าน น่านเป็นเมืองอิสระมาจนถึงพ.ศ. 1993 ล้านนาขยายอำนาจออกไปอย่างกว้างขวางในสมัยพญาติโลกราช ผนวกเมืองน่านเข้ากับอาณาจักรล้านนาโดยมีวัตถุประสงค์ที่จะได้ส่วยเกลือจากเมืองน่าน หลังจากนั้นเมืองเชียงใหม่ได้ตั้งข้าราชการมาปกครองเมืองน่านเรื่อยมา จนกระทั่งอาณาจักรล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่าใน พ.ศ. 2103 เมืองน่านจึงกลายเป็นเมืองขึ้นของพม่าด้วย

ในขณะที่เมืองอื่น ๆ ของล้านนาทางตะวันตกเช่น ลำพูนและลำปางแก่งแย่งอำนาจกันเองและภายหลังเมืองสำคัญๆอย่างเชียงใหม่และลำปางก็ร่วมมือกันในการต่อสู้กับพม่า การเคลื่อนไหวทางการเมืองของเมืองน่านไม่ได้เกี่ยวข้องกับหัวเมืองล้านนาทางตะวันตก แต่เมืองน่านกลับได้รับการสนับสนุนจากอาณาจักรล้านช้าง เช่น พ.ศ. 2143 เจ้าเจตบุตรพรหมมินทร์บุตรพระยาหน่อคำไชยเสถียรสงคราม เจ้าเมืองน่านที่พม่าแต่งตั้งขึ้น ได้รับการสนับสนุนจากพระหน่อก้าวเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุตยกกองทัพไปตีพม่าที่เชียงใหม่แต่ไม่สำเร็จ ต้องถอยกลับไปอยู่อาณาจักรล้านช้าง ในพ.ศ. 2167 เจ้าอุ่นเมืองเมืองน่านแข็งเมืองแล้วหนีไปอยู่อาณาจักรล้านช้างระยะหนึ่ง ภายหลังจึงพาไพร่พลกลับไปเมืองน่าน แต่เมื่อเจ้าฟ้าสุทธธรรมราชาของพม่าครองเชียงใหม่ได้ยกกองทัพมาตีเมืองน่านอีกครั้งใน พ.ศ. 2167 ทำให้เจ้าอุ่นเมืองต้องหนีกลับไปอาณาจักรล้านช้างอีก ส่วนประชาชนจำนวนมากหนีไปอยู่ตามป่าเขา ส่วนหนึ่งถูกพม่า

¹“พงศาวดารเมืองน่าน” ใน อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ พระเทพนันทาจารย์(บุญชู ธรรมสาร มหาเถร) วันที่ 1 เมษายน 2543. (2543). หน้า 70.

กวาดต้อนไป เหตุการณ์เช่นเดียวกันนี้เกิดขึ้นอีกครั้งเมื่อเจ้าพระเมืองราชาก่อการกบฏไม่สำเร็จ ในพ.ศ. 2246 เพราะถูกกองกำลังขนาดใหญ่ของพม่ายกมาปราบจนต้องหนีไปอาณาจักรล้านช้าง¹

ในพ.ศ. 2328 กองกำลังฟื้นฟูเมืองโดยการสนับสนุนของกองทัพไทยขับไล่พม่าออกไปได้สำเร็จ น่านจึงกลายเป็นเมืองขึ้นของกรุงเทพฯ เช่นเดียวกับเมืองอื่นๆ ของล้านนา ในระยะแรก เมืองน่านแบ่งเป็นสองฝ่าย คือ พระยามงคลวรายศเป็นเจ้าเมืองแต่งตั้งโดยกรุงเทพฯ ตั้งอยู่ที่ท่าปลา และเจ้าอัครวรปัญญาเป็นเจ้าเมืองที่พม่าแต่งตั้งอยู่ที่เมืองเทิง ในพ.ศ. 2329 เจ้าอัครวรปัญญาได้ติดต่อพระยามงคลวรายศที่เมืองท่าปลาขอเข้าพึ่งพระบรมโพธิสมภารกรุงเทพฯ พระยามงคลวรายศจึงมอบบ้านเมืองให้เจ้าอัครวรปัญญาปกครอง ปีต่อมาเจ้าอัครวรปัญญาก็ลงไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกที่กรุงเทพฯ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าอัครวรปัญญาดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองน่านต่อไป

เนื่องจากเมืองต่างๆ ของล้านนาไม่ว่าจะเป็นเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่และน่าน มีบทบาทที่โดดเด่นในการทำสงครามขับไล่พม่า ถึงแม้ว่าน่านจะยอมรับฐานะการเป็นหัวเมืองประเทศราชของกรุงเทพฯ แต่เจ้านายท้าวขุนชนชั้นปกครองก็มีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองของตน อำนาจของผู้ปกครองนั้นเป็นอำนาจเด็ดขาดเช่นอำนาจของกษัตริย์ในสมัยนี้(พ.ศ.2328 – 2442) เจ้าหลวงน่านมีอำนาจในการปกครองบ้านเมืองของตนเอง เช่นเดียวกับเจ้าหลวงเชียงใหม่ ลำพูนและลำปาง ภายในบ้านเมืองของตนเจ้านายมีอำนาจจัดการบ้านเมืองได้เด็ดขาด สามารถออกกฎหมายสำหรับบ้านเมืองและการเก็บผลประโยชน์รายได้ในเมืองของตน ในฐานะประเทศราช น่านมีหน้าที่สนับสนุนการทำสงครามด้วยการส่งกำลังหรือเสบียงอาหารตามที่กรุงเทพฯ จะกำหนดมา ทุกๆ 3 ปี จะต้องนำต้นไม้เงินต้นไม้ทอง และเครื่องราชบรรณาการไปถวายที่กรุงเทพฯ จนยกเลิกธรรมเนียมนี้ไปเมื่อ พ.ศ. 2451²

กรุงเทพฯ ได้ปกครองน่านใกล้ชิดขึ้น เนื่องจากกรุงเทพฯ เห็นว่าน่านเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญและเป็นตัวแทนของกรุงเทพฯ ในการปกครองหัวเมืองลาวทางเหนือ จากบัญชีเอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ 5 ของกระทรวงมหาดไทยจะเห็นว่ามีจัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณเมืองขึ้นของเมืองน่านไว้อย่างชัดเจน³ และมีธงสำหรับเจ้านครน่านด้วย⁴ กรุงเทพฯ มี

¹“พงศาวดารเมืองน่าน” ใน อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ พระเทพนันทาจารย์(บุญชู ธรรมสารมหาเถร) วันที่ 1 เมษายน 2543. (2543). หน้า 75.

²สมศักดิ์ ลือราช. (2529). ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411-2453). หน้า 46.

³จัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณขึ้นเมืองน่าน. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ร.5ม.58). (ร.ศ.119-ร.ศ.125).

⁴ธงสำหรับพระเจ้านครน่าน. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ร.5ม.58). (ร.ศ.119-ร.ศ.125).

นโยบายที่ประนีประนอมกับเจ้านายเมืองน่านเป็นพิเศษ จากบันทึกของกงสุลอังกฤษ¹ กล่าวถึงความขมขื่นที่เจ้าหลวงเมืองแพร่มีต่อการปฏิบัติที่ไม่เท่าเทียมกันที่กรุงเทพฯ มีต่อเมืองน่านและเมืองแพร่ เนื่องจากกรุงเทพฯ เรียกเกณฑ์ผู้คนและช้างม้าวัวควายจากแพร่เป็นจำนวนมากโดยไม่ได้เรียกเกณฑ์จากน่านทั้งๆที่เป็นเมืองที่ใหญ่และอุดมสมบูรณ์กว่า

เมืองน่านแตกต่างจากเมืองล้านนาทางตะวันตกกล่าวคือเมืองล้านนาทางตะวันตกทำหน้าที่เป็นปราการต่อต้านการรุกรานของพม่า และเป็นเขตที่ถูกคุกคามด้วยอิทธิพลของชาติมหาอำนาจตะวันตก ต่อมาให้ความสำคัญกับเมืองน่านในฐานะเป็นจุดยุทธศาสตร์ทางตะวันออกและเป็นตัวแทนของกรุงเทพฯ ในการควบคุมอำนาจเหนืออาณาจักรล้านช้างภายหลังศึกพระเจ้าอนุเวียงจันทน์ ได้ยกฐานะให้หลวงพระบางเป็นศูนย์กลางการปกครองในลาว ให้หัวเมืองต่างๆที่เคยขึ้นกับเวียงจันทน์ไปอยู่ภายใต้การปกครองของหลวงพระบางทั้งหมด น่านซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับหลวงพระบางจึงมีความสำคัญทางการเมืองมากยิ่งขึ้นในฐานะผู้ดูแลรักษาผลประโยชน์ของไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา เมื่อใดก็ตามที่รัฐบาลไทยมีปัญหาเกี่ยวกับหัวเมืองต่างๆของลาว ก็ได้รับการสนับสนุนทางด้านกำลังและเสบียงจากน่าน เช่น การปราบฮ่อที่ยกกำลังเข้ามาตีเมืองตามแนวเขตสิบสองจุไทยที่อยู่ภายใต้การปกครองของหลวงพระบาง² ในฐานะที่หลวงพระบางเป็นเมืองประเทศราชของไทย ไทยต้องส่งกองทัพขึ้นไปช่วยเหลือ เป็นการทำสงครามที่ยืดเยื้อและมีปัญหาทางด้านเสบียงอาหารและกำลังคน จำเป็นต้องเรียกเกณฑ์กำลังจากหัวเมืองใกล้เคียง จึงมีการเกณฑ์ข้าวกจากเมืองน่านไปขึ้นฉางที่หลวงพระบางประมาณ 21,000 ถึง³ อย่างไรก็ตามรัฐบาลไทยได้ดำเนินนโยบายอย่างระมัดระวังไม่ให้น่านรู้สึกว่าคุณกตขี่ชูตรีตจนอาจเป็นเหตุให้อาใจออกห่างหรือก่อการกบฏต่อต้านอำนาจของไทยได้ แม้ว่าเจ้านายและข้าราชการจากกรุงเทพฯบางคนจะมีความเห็นว่า เป็นเมืองประเทศราชควรจะต้องเอาให้อยู่ในอำนาจของรัฐบาล ดังที่ว่า “...จะต้องขอรับพระราชทานกตขี่เมืองลาวให้ออกฤษฎ์ หยิบเอาข้อผิดคิดฆ่าเจ้าเมืองธาตุปราชาราชวงศ์ที่เป็นผู้ใหญ่ คิดฆ่าเสียให้ได้สักหนึ่งหรือสองคน หัวเมืองลาวเหล่านี้จึงจะราบคาบ กล้าหาญเต็มใจทำราชการสนองพระเดชพระคุณ...”⁴

เมื่อใดก็ตามที่เจ้านายเมืองน่านได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างดีรัฐบาลไทยจะยกย่องให้เป็นที่ปรากฏเพื่อผูกน้ำใจของเมืองน่านเอาไว้ ดังเช่นในคราวที่กองทัพไทยยกกำลังไปปราบฮ่อที่หลวงพระบาง เมืองน่านได้ทำหน้าที่ส่งเสบียงอาหารให้แก่กองทัพไทย เมื่อเสร็จการศึกแล้วได้

¹ ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. (2539). *นันทบุรีศรีนครน่าน*. หน้า 12.

² ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 8. (2539). หน้า 587.

³ เล่มเดิม. (2539). หน้า 30.

⁴ รัตนพร เศรษฐกุล. (2540). “ประวัติศาสตร์สังคมเมืองน่านก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2442,” ใน *สืบสานอดีตอันรุ่งเรืองของเมืองน่าน*. หน้า 47.

มีการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์แก่เจ้านันทวรฤทธิเดชที่ได้ช่วยราชการ ดังข้อความที่ว่า “...อุสาหะเอาใจใส่ในราชการ ได้จัดเข้าไปช่วยอุดหนุนเมืองหลวงพระบางราชธานี เจือจานเป็นเสบียงกองทัพที่จะปราบปรามกองทัพฮ่อให้เป็นที่ยุบร่อย...”¹ หนึ่งในที่ตั้งทางยุทธศาสตร์และบทบาทความสำคัญของน่านในการป้องกันการขยายอำนาจของจักรวรรดินิยมตะวันตกทำให้รัฐบาลไทยประนีประนอมกับเจ้านายขุนนางเมืองน่านอยู่เสมอ ในขณะที่เดียวกันทางฝ่ายเจ้านายเมืองน่านเองก็มีความหวาดกลัวการขยายอำนาจของฝรั่งเศสที่ยึดครองลาวและพยายามที่จะขยายเขตแดนมาผนวกเอาเมืองต่างๆที่เคยอยู่ภายใต้อำนาจของเมืองน่าน เช่น เมืองเงินหรือเมืองกุสาวดี เมืองเชียงลม เชียงฮ่อน และเมืองคอน ซึ่งเป็นดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงตรงข้ามกับเมืองหลวงพระบาง รัฐบาลไทยและเจ้านายเมืองน่านได้ดำเนินการทุกวิถีทางที่จะรักษาอำนาจของน่านเหนือเมืองเหล่านั้น แต่ไม่สามารถจะต้านทานอำนาจของฝรั่งเศสได้ หลังจากการเจรจาอย่างยืดเยื้อในที่สุดฝ่ายไทยก็ยอมรับให้เมืองเหล่านั้นอยู่ภายใต้อำนาจอการปกครองของหลวงพระบาง การดำเนินนโยบายอย่างก้าวร้าวของฝรั่งเศสมีส่วนทำให้เจ้านายเมืองน่านหันมาผูกพันและพึ่งกรุงเทพฯ มากขึ้น

1.1 สภาพการเมืองการปกครองของเมืองน่าน

การปกครองของดินแดนในอาณาจักรล้านนา (เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่และน่าน) มีโครงสร้างการปกครองเช่นเดียวกัน กล่าวคือแต่ละเมืองปกครองด้วยเจ้าชั้นห้าใบ ได้แก่ เจ้าเมือง และผู้ช่วยของเจ้าเมืองอีก 4 ตำแหน่ง คือ พระยาอุปราช พระยาราชบุตร พระยาราชวงศ์และพระยาบุรีรัตน์* หลังจากตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า รูปแบบการปกครองเมืองต่างๆถูกปรับเปลี่ยนตามนโยบายของกษัตริย์พม่า เมื่อมีการ “ฟื้นฟู” จัดการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่ บรรดาเจ้านายผู้ปกครองของเมืองต่างๆนั้นไม่ใช่เชื้อสายของกษัตริย์ดั้งเดิม แต่มาจากท้าวขุนที่มีความสามารถในการรบ มีความเฉลียวฉลาดในการจัดการและควบคุมกำลังคน การฟื้นฟูบ้านเมืองเกิดขึ้นด้วยการรวบเมืองของกลุ่มชนชั้นปกครอง ดังนั้นรูปแบบการปกครองภายใต้อำนาจของกรุงเทพฯ นั้นจึงเป็นระบบผู้ปกครองร่วม โดยเจ้าหลวงเมืองน่านปกครองร่วมกับ “คณะราชวงศ์” หรือที่เรียกว่า “เจ้าชั้นห้าใบ” ประกอบด้วย เจ้าหอหน้า หรือเจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าราชบุตรและเจ้าหอเมืองแก้ว² โดยที่เจ้านายระดับสูงเหล่านี้ล้วน

¹ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 8. (2545). หน้า 569.

* ตำแหน่งพระยาบุรีรัตน์ ใน พ.ศ.2399 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงยกตำแหน่งพระยาให้เป็นตำแหน่งเจ้า ยกเว้นแต่เมืองขึ้นให้เป็นพระยาตามเดิม ได้แก่ เจ้าผู้ครองเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และน่าน รวมถึงตำแหน่งที่ประกอบเป็นเจ้าชั้นห้าใบด้วย ส่วนเมืองแพร่ผู้ปกครองเมืองมิได้ลงไปเฝ้าในคราวผลัดแผ่นดิน จึงไม่ได้รับการแต่งตั้ง

²กรมศิลปากร. (2530). เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ. หน้า 58.

แต่เป็นเครือญาติกัน ในสมัยที่เป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ เจ้านายเหล่านี้มีฐานะเป็นเจ้าสัญญาบัตร แต่งตั้งโดยกรุงเทพฯ ปฏิบัติหน้าที่อยู่ภายในหอคำ เรื่องใดๆ ตกลงมาถึงเจ้าชั้นห้าใบแล้วได้รับความเห็นชอบจากเจ้าหลวงแล้วก็ถือว่าเป็นที่ยุติ สามารถบังคับไปตามกรณีนั้นๆ ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการแบ่งความรับผิดชอบในการบริหารในกลุ่มเจ้านายเหล่านี้อย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามเอกสารตะวันตกแสดงความเลื่อมใสต่อการปกครองของเมืองน่าน ว่าทำให้เกิดความสงบสุขไม่มีปัญหาโจรผู้ร้าย กลุ่มเจ้านายผู้ปกครองเอาใจใส่ดูแลบ้านเมืองอย่างดี

ในสมัยที่เป็นประเทศราชของไทยนี้ เมืองน่านมีเจ้าผู้ครองนคร 9 คน ดังนี้¹

1. พระยามงคลวรยศ (พ.ศ. 2325 – 2328)
2. พระยาอัครวรปัญญา (พ.ศ. 2329 – 2353) ต่อมาสถาปนาเป็นเจ้าฟ้า
3. พระยาสุมนเทวราช (พ.ศ. 2353 – 2368)
4. พระยามหายศ (พ.ศ. 2368 – 2379)
5. พระยาอชิตวงศ์ (พ.ศ. 2379 – 2381)
6. พระยามหาวงศ์ (พ.ศ. 2381 – 2399)
7. พระยานันทยศ (พ.ศ. 2399 – 2436) ภายหลังได้รับสถาปนาเป็นเจ้าอนันตวรฤทธิเดชฯ
8. เจ้าสุริยพงศ์ผริตเดชฯ (พ.ศ. 2436 – 2426) ได้รับสถาปนาเป็นพระเจ้าสุริยพงศ์ผริตเดชฯ เมื่อ พ.ศ. 2446
9. เจ้ามหาพรหมสุรธาดา (พ.ศ. 2426 – 2474)

เจ้าหลวงหรือเจ้าผู้ครองนครมีอำนาจสูงสุดในกลุ่มเจ้านายซึ่งปกครองในระบบผู้นำร่วม อำนาจของเจ้าหลวงเรียกว่า “อาชญา” ถือว่าเป็นคำศักดิ์สิทธิ์ของผู้เป็นประมุขที่จะใช้บังคับบัญชาปกครองพลเมือง ถือว่าเป็นกฎหมายในการปกครองด้วยเช่นกัน ในฐานะประมุขของบ้านเมืองเจ้าหลวงได้รับความเคารพยำเกรงอย่างสูงเหนือคนสามัญทั่วไป มีธรรมเนียมและพิธีการที่แสดงถึงอำนาจและยศศักดิ์อย่างชัดเจน เมืองน่านมีธรรมเนียมเฉพาะในการสืบทอดตำแหน่งเจ้าหลวงกันมาช้านาน แม้รัฐบาลไทยจะเป็นผู้แต่งตั้งเจ้าหลวงเมืองน่าน แต่ผู้ที่ได้รับแต่งตั้งจะต้องกลับมาประกอบพิธีของบ้านเมืองอีกครั้งหนึ่ง โดยจะมีพิธีขึ้นสำนักด้วยการออกพญาแสนท้าว ต้อนรับแขกเมือง และออกเลียบเมืองโดยมีขบวนข้าราชการบริพารพร้อมด้วยเครื่องอิสริยยศ เพื่อให้พลเมืองได้ชื่นชมบารมีและเป็นการแสดงอำนาจตามที่ได้รับแต่งตั้งมา²

¹ กรมศิลปากร. (2530). เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ. หน้า 60.

² แหล่งเดิม . หน้า 58.

บทบาทและอำนาจของเจ้าหลวงเมืองน่านในสมัยที่น่านเป็นเมืองขึ้นของไทย เจ้าหลวงได้รับการยกย่องอย่างสูง เจ้าหลวงน่านหลายพระองค์มีบทบาทในการสร้างบ้านแปงเมืองวางรากฐานให้เมืองน่านนั้นมีความเป็นปึกแผ่นร่มเย็น ประชาชนได้ดำรงชีวิตอย่างเป็นสุขตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 23 (2329 – 2353) ต่อมาได้รับการสถาปนาเป็นเจ้าฟ้าอัครวิบูลย์ใน พ.ศ. 2347¹ เจ้าหลวงองค์นี้ถือได้ว่าเป็นผู้วางรากฐานเมืองน่านภายหลังการ “ฟื้นฟู” จากการทำสงครามกับพม่าหลายครั้ง ความสามารถทางการทหารของเจ้าน่านองค์นี้เป็นที่ยอมรับของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกจนได้รับการยกย่องอย่างสูง ทำให้น่านมีบทบาทในการเป็นรัฐปราการทางเหนือเช่นเดียวกับเชียงใหม่ ลำพูนและลำปาง การฟื้นฟูบ้านเมืองนั้นไม่เฉพาะชัยชนะทางการทหารเท่านั้น การฟื้นฟูจิตใจของประชาชนที่ระส่ำระสายจากสงครามที่เรื้อรังมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน

เจ้าหลวง หรือเจ้าชีวิต หรือเจ้าผู้ครองนครตามที่กรุงเทพฯ เรียกนั้นมีอำนาจและฐานะเป็นกษัตริย์ในเมืองของตนเอง เป็นเจ้าของที่ดินในเมืองของตนเอง ที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติเป็นของหลวง ตามที่กฎหมายระบุไว้

...อันหนึ่งว่าด้วยสัพพะสิ่งของ อันควรเป็นราชสมบัติมีงาช้าง นอแรด เฝิงผาเฝิงตัน อันบังเกิดมีและตก หายอยู่เหนือหน้าแผ่นดิน ในเขตแขวงแห่งบ้านเมืองแห่งเราก็คือ อันหมอปรรณไป หันเก็บได้ก็ดี หากยังได้ ก็ดี มีในประเทศเขตแขวงบ้านใดเมืองใด อย่าได้ชุ่ม ซ่อนปิดบัง ได้ในเขตแขวงบ้านใดเมืองใดให้เอาไป สำแดงถึงพ่อเมืองนายบ้าน หื้อได้รู้ได้เห็นและหื้อพ่อเมืองนายได้จัดจดหมายสำคัญหนักเบาไว้แล้ว หื้อส่งแก่ผู้ได้นำเข้ามาถึงเจ้าหมวดนายกองนำเข้ามาให้ว่ลายื่นถวาย ค้นเป็นคนหัวเมืองนอก หื้อพ่อเมืองนำมายื่นถวาย จักได้พระราชทานรางวัล หื้อแก่ผู้ได้ตาม ราคาสั่งของหนัก...²

ท้าวพญาในคำสนามเหล่านี้ไม่ได้รับเงินเดือนแต่จะได้รับส่วนแบ่งจากส่วนค่าธรรมเนียมและค่าปรับ เช่น ได้รับส่วนแบ่งจากส่วยเกลือ และค่าธรรมเนียมขายช้าง เป็นต้น แม้ว่าน่านจะมีที่ตั้งที่ค่อนข้างโดดเดี่ยวห่างไกล แต่น่านมีความสัมพันธ์กับหัวเมืองทางใต้ของสิบสองปันนา ลาว และรัฐล้านนาอื่นๆ ความสัมพันธ์ระหว่างน่านกับเมืองต่างๆ ดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์แบบบ้านพี่เมืองน้อง ต่างให้ความร่วมมือซึ่งกันและกัน ตัวอย่างที่น่าสนใจ คือ การออกกฎหมายว่าด้วย “ข้าลัทธิไปไทยลักมา”³ ใน พ.ศ.2387 เจ้านายและท้าวขุนของเมืองต่างๆ ได้มาร่วมกันพิจารณาออกกฎหมายเพื่อแก้ปัญหาไพร่และทาสหลบหนีออก

¹ กรมศิลปากร. (2530). เมืองน่าน โบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ. หน้า 60.

² กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 10/8.

³ สมศักดิ์ ลือราช. (2529). ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. หน้า 14.

จากเมืองของตนไปอยู่เมืองอื่น ระบุว่าคนเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปางและเมืองน่าน หากเดินทางไปต่างเมืองโดยไม่มี “ขลาง” หรือ หนังสือสำคัญอนุญาตให้ไปอยู่บ้านใด นายบ้านต้องรายงานต่อเจ้าสนามให้สอบสวนแล้วส่งหนังสือไปแจ้งแก่เมืองนั้นๆ หากมีหนังสืออนุญาตแต่เดินทางมาค้าขายเป็นเวลานานและมีลูกเมียในเมืองนั้น ก็ต้องทำหนังสือแจ้งแล้วให้ไพร่คนนั้นตัดสินใจว่าจะกลับหรือจะอยู่ต่อไป หากไม่กลับไปเมืองของตนก็ต้องเสียเงินค่าตัวให้แก่เจ้าบวคนายตอ 900 เงินนํ้าร้อยตำลึง ส่วนข้าทาสไม่ว่าจะเป็น “ข้าหน้าเบี้ยนํ้าเงิน” หรือ “ข้าปลายหอกงาช้าง” หนีมาต้องส่งคืน หากไม่ส่งคืนและนายเก้ายินยอมนายใหม่ก็ต้องเสียค่าตัวให้ ในกรณีนักโทษหนีให้ส่งตัวกลับ แต่หากมีการกระทำผิดในเมืองใดให้เมืองนั้นๆ เป็นผู้ชำระตัดสิน ตัวอย่างเอกสารสมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวถึงกงสุลอังกฤษเมืองน่านจะออกหนังสือสำหรับคนในบังคับของอังกฤษเอง¹ หรือเรื่องนายแขวงน่านใต้ได้บังคับให้คนฝ่งซ้าย(แบ่งตามแม่น้ำน่าน)ซึ่งถือหนังสือเดินทางที่ไม่ควรเชื่อให้เสียเงินส่วย² (แต่ไม่ได้ระบุค่าเงินส่วย)นอกจากนี้ยังให้ความร่วมมือติดตามหาช้างที่หลงหายไปตามเมืองต่าง ดูแลการค้าขายช้างและทาสโดยต่างไปทำการซื้อขายที่เจ้าสนามของเมืองนั้นๆ ความร่วมมือระหว่างเช่นนี้แสดงถึงความสำคัญของการค้าคนซึ่งมีน้อยและมีค่าอย่างยิ่งสำหรับเมืองต่างๆ

น่านเป็นหัวเมืองที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับหลวงพระบางและสิบสองปันนามาตั้งแต่สมัยโบราณ ในระดับชนชั้นปกครองมีความสัมพันธ์โดยการแต่งงาน และร่วมมือกันในการเมือง ให้ที่ลี้ภัยเมื่อเกิดความวุ่นวายหรือการแย่งชิงอำนาจ ภายใต้อำนาจของไทยน่านกับหลวงพระบางมีความสัมพันธ์กันในฐานะหัวเมืองขึ้นที่ต้องร่วมมือกันรักษาและขยายอำนาจของเมืองแม่ ดังมีคำสั่งจากกรุงเทพฯไปยังทั้งสองเมืองว่า

...ยาตีพี่น้อง แสนท้าวพระยาลาวในเมืองน่านทั้งปวงให้ปลงใจทำ การฉลองพระเดชพระคุณ เร่งพาทัพขึ้นไปเอาบุตรภรรยา พวกเมืองลำ เมืองพง สิบสองปันนา ลงมาใส่บ้านเมืองให้แน่นอน เป็นกำแพงชั้นนอก ให้มีเกียรติไป อนึ่งโปรดเกล้าฯว่า เมืองหลวงพระบางก็ให้เตรียม กองทัพไว้กับบ้านเมือง แล้วให้แต่งผู้ใหญ่สำเร็จราชการเข้าไปรักษาด้วยพระยาน่าน มิให้มีความ แก่งแย่งกัน ให้เป็นสามัคคีน้ำหนึ่งใจเดียวกับฉลองพระเดชพระคุณ...³

หลังจากน่านก่อตั้งบ้านเมืองเป็นปึกแผ่นภายใต้การปกครองของกรุงเทพฯแล้วแตกต่างจากสมัยโบราณ ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ระหว่างบ้านพี่เมืองน้อง ที่มีผลประโยชน์ทางการเมือง

¹ กงสุลอังกฤษเมืองน่านออกหนังสือสำหรับตัวให้คนในบังคับ. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ร.5ม.58). (ร.ศ. 119-ร.ศ.125).

² นายแขวงน่านใต้บังคับคนฝ่งซ้ายซึ่งถือหนังสือเดินทางที่ไม่ควรเชื่อให้เสียเงินส่วย. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ร.5 ม/32). (ร.ศ.119-ร.ศ.125).

³ คำแปลใบบอกพระยาน่าน. จดหมายเหตุ ร.3 เล่ม 3 . (จ.ศ.1206-1208).

และเศรษฐกิจร่วมกัน เพราะเมืองน่านทำหน้าที่เป็นตัวแทนของรัฐบาลไทยในการขยายอำนาจในภูมิภาคนี้ ตั้งแต่การขึ้นนโยบาย “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ทั้งนี้โดยสันติวิธีและโดยการใช้กำลังกวาดต้อน พงศาวดารเมืองน่านกล่าวถึงการอพยพและการกวาดต้อนชาวลื้อจำนวนมากมาสู่เมืองน่าน ตั้งแต่พ.ศ. 2333 มีชาวยอง หรือชาวลื้อจากเมืองยองจำนวน 600 คนอพยพมาตั้งถิ่นฐานในเมืองน่าน¹ ใน พ.ศ. 2334 เจ้าหลวงเชียงของนำราษฎรจำนวน 500 ครัวเรือนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในน่านโดยสมัครใจ ใน พ.ศ. 2348 เจ้านายเมืองน่านยกกองทัพไปตีสิบสองปันนาแล้วนำเอาเจ้านายขุนนางลื้อพร้อมเครื่องบรรณาการไปกรุงเทพฯและในพ.ศ. 2355 เจ้านายเมืองน่านกวาดต้อนคนจากเมืองลำ เมืองพง เชียงแขง และเมืองหลวงภูคาเข้ามาอีกประมาณ 6000 คน เอกสารตะวันตกระบุว่าในปีนี้น่านได้บุกโจมตีเมืองสิง เมืองมาง เมืองพง และเมืองลำ ต่อมาเมืองสิงซึ่งเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์และเป็นที่ต้องการของเมืองน่านถูกเจ้าเมืองเชียงแขงอพยพผู้คนมายึดครองและตั้งถิ่นฐานเพราะเมืองเชียงแขงมีปัญหาความอดอยากขาดแคลน ในขณะที่เมืองสิงนั้นประชากรถูกอพยพออกไปอยู่ที่น่านและที่อื่น ๆ น่านซึ่งเฝ้ามองเมืองสิงอยู่ จึงใช้กำลังเข้าบังคับให้เจ้าเมืองเชียงแขง ซึ่งครองเมืองสิงอยู่ยอมสวามิภักดิ์ใน พ.ศ.2431

เมืองน่านมีบทบาทอย่างมากในสงครามเชียงตุง (พ.ศ. 2393 – 2397)² ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้มีการอพยพเจ้านายและไพร่พลลื้อมาสู่ล้านนา เมืองน่านส่งกองกำลังไปร่วมกับกองทัพไทยและกองกำลังของเมืองอื่นๆทำสงครามเพื่อยึดครองเชียงตุง โดยมีสาเหตุมาจากการที่เจ้านายเมืองเชียงรุ่งเกิดการทะเลาะแย่งชิงอำนาจกันเองแล้วหนีมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารของกษัตริย์ไทย ขุนนางข้าราชการไทยเห็นว่าการจะขยายอำนาจเข้าเชียงรุ่งนั้นจำเป็นต้องยึดครองเชียงตุงให้ได้เสียก่อนจึงได้ส่งกองทัพใหญ่ไปเพื่อยึดครองเชียงตุง ในสงครามครั้งนั้นเมืองน่านได้กวาดต้อนเอาผู้คนจากสิบสองปันนามาอยู่เมืองน่าน ปีถัดมาเมืองน่านก็ได้คนจากเชียงแขงเข้ามาอีก เมืองน่านทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการติดต่อระหว่างกรุงเทพฯกับสิบสองปันนา การติดต่อระหว่างเมืองน่านกับหลวงพระบางและสิบสองปันนาในระดับล่างหรือระหว่างประชาชนดำเนินมาโดยตลอดการ ทั้งการเดินทางมาค้าขายและการอพยพโยกย้ายของประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวลื้อที่ต้องการหนีภัยสงคราม และปัญหาทางการเมืองภายในบ้านเมืองของตน ทั้งนี้ที่ตั้งของน่านที่อยู่ใกล้ชิดกับสิบสองปันนาและลาวทำให้น่านได้รับเอาพลเมืองลื้อจากทั้งสองแหล่งเข้ามาอยู่เสมอ เส้นทางอพยพส่วนใหญ่จะมาจากเมืองยอง เมืองเลน เมืองหงสา เมืองเงินถึงเมืองบัว

ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นและการควบคุมกำลังคนของน่านในสมัยนี้อยู่ภายใต้ระบบศักดินาแบบจารีตของรัฐไททั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิบสองปันนา และยังมีส่วนคล้ายคลึงกับ

¹ คัดลอก. จดหมายเหตุ ร. 3 เล่ม 2 . (จ.ศ.1210).

² ใบบอก. จดหมายเหตุ ร. 3 เล่ม 4. (จ.ศ.1212).

ระบบไพร่ของกรุงเทพฯ อีกด้วย ภายใต้ระบบนี้ชนชั้นในสังคมถูกแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ¹ คือ ชนชั้นปกครอง คือ เจ้านายและท้าวขุน ส่วนชนชั้นใต้การปกครองนั้นประกอบด้วย ไพร่ สามัญหรือเสรีชนและทาส

ชนชั้นปกครองของเมืองน่าน คือ “เจ้านายพี่น้องขัตติยะวงสาธุกุหลานและท้าวพญาเสนาอมาตย์” มีอำนาจในการปกครองและคุ้มครองไพร่บ้านพลเมือง ต้องคอยดูแลความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ฐานะความเป็นอยู่ของชนกลุ่มนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้านายนั้นจะแตกต่างจากไพร่ เจ้านายนั้นไม่ต้องผลิตด้วยตัวเอง สามารถเรียกเกณฑ์แรงงานและผลผลิตจาก “ลูกจู้” หรือไพร่ของตนได้ ผู้ที่รับเป็นลูกจู้เข้ามาเข้าสังกัดในตนได้ต้องเป็นเจ้านายหรือท้าวพญาในเค้านามเท่านั้นเจ้าหลวงไม่จำเป็นต้องมีลูกจู้เพราะมีอาชญาเกณฑ์เอาได้ อีกทั้งเจ้าหลวงมี “คนเจ้าใช้การใน” ไว้ใช้สอยและอยู่เวรยาม ในเวลาปกติลูกจู้อยู่ในหมู่บ้านของตนจะเข้ามาในเมืองเมื่อถูกเรียกเกณฑ์เป็นครั้งคราวงานที่เรียกเกณฑ์นั้นไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นกิจการงานบ้านเมืองแต่อย่างใด แต่วางงานต่าง ๆ ของเจ้านายท้าวขุนเช่น ทำนา ปลุกบ้านสร้างเรือน เป็นต้น นอกจากนี้จะได้อาศัยแรงงานของพวกลูกจู้แล้วเจ้านายท้าวขุนยังเรียกเกณฑ์สิ่งของที่ต้องการจากลูกจู้ของตนได้อีกด้วย

การปกครองเมืองน่านสมัยที่เป็นประเทศราชของกรุงเทพฯ นับตั้งแต่พระยามงคลวรยศ (พ.ศ.2325-2328) จนถึงเจ้านันทวรฤทธิเดชฯ (พ.ศ.2399-2436) อำนาจการปกครองบ้านเมืองเป็นสิทธิขาดของเจ้าผู้ครองนครองค์เดียว แต่ต้องนำดอกไม้เงิน ดอกไม้ทองและเครื่องราชบรรณาการอื่น ๆ ขึ้นทูลเกล้าถวายทุกปีเพื่อแสดงความจงรักภักดี ต่อพระมหากษัตริย์ ณ กรุงเทพมหานคร

1.2 สภาพเศรษฐกิจของเมืองน่าน

เศรษฐกิจของน่านเป็นเศรษฐกิจหมู่บ้านแบบเลี้ยงดูตนเอง ชาวบ้านผลิตข้าวให้เพียงพอต่อการบริโภคในแต่ละปี ส่วนใหญ่มักต้องการเก็บข้าวซึ่งจำเป็นที่สุดในการดำรงชีวิตไว้สำหรับการค้า มีข้อจำกัดหลายประการที่เป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวทางการค้าของน่าน เช่น ปัญหาการคมนาคมปัญหาการเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งการที่ฝรั่งเศสเข้ามายึดครองอินโดจีนและขัดขวางการค้าชายแดน ปัญหาการคมนาคมเกิดขึ้นเนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นภูเขาชันชันและแม่น้ำน่านไม่สามารถจะใช้เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งได้ เนื่องจากเกาะแก่งที่อันตรายอย่างยิ่งต่อการเดินเรือโดยเฉพาะเรือที่บรรทุกสินค้าหนัก มีการค้าทางเรือบ้างแต่ไม่มากนัก เช่น มีเรือขนฝ้ายล่องลงไปทางใต้² ปัญหาการคมนาคมขนส่งทำให้การค้าในเมือง

¹ กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 54.

² ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. (2539). นันทบุรีศรีนครน่าน. หน้า 60.

นานขยายตัวอย่างช้า ๆ และราคาสินค้าแพงกว่ากรุงเทพฯ หรือมะละแหม่งถึงสองเท่า สินค้าสำเร็จรูปนำเข้าสู่น่านจาก มะละแหม่งหรือจากกรุงเทพฯ ผ่านมาทางอุตรดิตถ์โดยทางเรือ¹ เนื่องจากแม่น้ำน่านเต็มไปด้วยเกาะแก่ง ต้องใช้เรือทำจากไม้ท่อนเดียวยาว 30 ฟุต กว้าง 3 ฟุต² ทำให้พื้นที่ในการบรรทุกสินค้าจำกัด และยังต้องการขนขึ้นบกเป็นระยะเพื่อหลีกเลี่ยงเกาะแก่งที่อันตรายมาก ๆ อย่างน้อย 3 แห่ง กระทั่งเคยมีการเสนอให้ระเบิดแก่งเหล่านี้เพื่อให้สามารถเดินเรือได้สะดวกขึ้น กงสุลอังกฤษประจำน่านได้เปรียบเทียบว่า

...น่านอยู่ไกลเกินกว่าจะได้รับประโยชน์จากการค้ากับพม่าอย่างพอคำเชิงใหม่และลำปาง ทางด้านการค้ากับกรุงเทพฯ ได้รับประโยชน์น้อยกว่าแพร่ ซึ่งแม้จะไม่มีเส้นทางคมนาคมทางน้ำโดยตรง แต่ระยะทางบกไปถึงอุตรดิตถ์ใช้เวลาเพียง 2 วัน ส่วนน่านนั้นจะไปอุตรดิตถ์ต้องใช้เวลาถึง 10 วันเป็นอย่างน้อย...³

ชาวน่านดำเนินชีวิตแบบเลี้ยงดูตนเอง ความต้องการสินค้าน้อยอีกทั้งกำลังซื้อต่ำพอคำจากน่านจำนวนน้อยมากที่จะเดินทางลงมาซื้อสินค้าจากกรุงเทพฯ ด้วยตนเอง ส่วนใหญ่การค้าในท้องถิ่นจะผ่านพ่อค้าคนกลางซึ่งมีผลทำให้ราคาสินค้าสูงขึ้นไปอีก จนชาวบ้านไม่มีกำลังซื้อ นอกจากนี้จำนวนคนต่างชาติน้อยทำให้ไม่มีเงินตราหมุนเวียนในตลาดมากนัก

เมื่อน่านมีกองคาราวานฮ่อจากทางเหนือ นำโดย “คนจีนที่สกปรกและน่าเกลียดที่สุด”⁴ พวกนี้เป็นพวกฮ่อมุสลิมซึ่งเดิมเป็นพวกกบฏไท่เผง จากยูนนาน กวางสี และมณฑลอื่นๆของจีน หลังจากกบฏถูกปราบจึงหลบหนีมาอยู่แถบดงเกียและหลวงพระบาง บางกลุ่มยังคงติดอาวุธและสร้างปัญหาให้กับทางราชการ ที่รู้จักกันดีได้แก่ ฮ่อธงดำ ฮ่อธงเหลืองและอื่นๆ พ่อค้าฮ่อเริ่มการเดินทางในฤดูหนาวและใช้เวลาเดินทางซื้อขายระหว่างทางเป็นระยะเวลา 3 – 4 เดือน เส้นทางของคาราวานจากสิบสองปันนา รัฐชานเข้าสู่เชียงราย เชียงใหม่มาถึงน่านและแพร่ พ่อค้าเหล่านี้เป็นพวกที่ซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าตามระยะทางด้วย นำสินค้าประเภท ผืน ไหมดิบ กระดิ่งวัว ขี้ผึ้ง ซา รองเท้าแบบจีน เสื้อหนังแกะ มันท่อและรองเท้าตะมาขายเป็นระยะเวลาสั้นๆก่อนที่จะเดินทางต่อไปทางใต้ไปยังเมืองสาและเมืองแพร่ การค้าใช้เงินรูปีในอัตราแลกเปลี่ยน 3 สลึงต่อ 1 รูปี⁵

¹รัตนพร เศรษฐกุล. (2540). “ประวัติศาสตร์สังคมเมื่อน่านก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ.2442,” ใน สืบสานอดีตอันเรืองรองของเมื่อน่านฯ. หน้า 57.

²แหล่งเดิม. หน้า 74.

³แหล่งเดิม. หน้า 81.

⁴ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 8. (2545). หน้า 581.

⁵ประสิทธิ์ พงศอุดม. (2539). นันทบุรีศรีนครน่าน. หน้า 69.

การค้าระยะไกลของน่านดำเนินด้วยพวกฮ่อหรือพวกเงี้ยว ส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าที่เริ่มเดินทางจากเชียงตุงซึ่งนำเอาฝิ่นและม้ามาขาย ชาวบ้านมักไม่ทำการค้าขนาดใหญ่ แม้จะนำเงินไปแลกข้าวได้แต่ใช้บริโภคในท้องถิ่นเช่นเดียวกับยาสูบ ไม่ใช่พืชการค้าที่จะทำกำไรให้กับพ่อค้าชาวนามากนัก อย่างไรก็ตามน่านมีของป่าและทรัพยากรธรรมชาติหลายอย่างที่ชาวบ้านนำมาขายโดยเฉพาะอย่างยิ่งคือ เกลือสินเธาว์

การค้าเกลือเป็นธุรกิจที่ดำเนินมาแต่สมัยโบราณ เมืองน่านเป็นแหล่งเกลือขนาดใหญ่ที่ส่งเป็นสินค้าออกในภาคเหนือ ที่น่านมีบ่อเกลือสำคัญอยู่ 2 แห่ง คือ บริเวณต้นน้ำว่าซึ่งมีบ่อเกลือใหญ่ 2 บ่อ อีกแห่งหนึ่งคือ บริเวณต้นน้ำน่าน มีบ่อใหญ่ 5 บ่อ ยังมีบ่อเล็กอีกเป็นจำนวนมาก เกลือเป็นรายได้ที่สำคัญของเจ้านายท้าวขุน โดยได้ผลประโยชน์ใน 3 รูปแบบได้แก่ ส่วยภาษี และกำไรจากการค้า ในแต่ละปีชาวบ้านที่ทำเกลือต้องส่งส่วยเกลือไปให้แก่เจ้าสนาม ซึ่งจะแบ่งสรรปันส่วนกันในหมู่ท้าวขุน มีการเก็บภาษีเกลือจากพ่อค้าเกลือหรือผู้ที่นำวัวต่างไปบรรทุกเกลือ และเจ้านายท้าวขุนยังสามารถซื้อเกลือไปขายเอากำไรอีกต่อหนึ่ง การค้าเกลือนี้มีความสำคัญจนเจ้านายต้องพยายามควบคุมเอาไว้ จนเป็นกรณีพิพาทเช่น การแย่งชิงอำนาจเหนือเมืองเงิน ซึ่งเป็นเมืองที่มีบ่อเกลือ เรียกว่า “บ่อเจ้า” อยู่ต้นน้ำน่าน หลังจากที่ฝรั่งเศสผนวกลาวเป็นอาณานิคมของตน ก็เกิดปัญหาว่าเจ้าเมืองหลวงพระบางส่งคนมาทำเกลือที่บ่อเจ้าเมืองเงิน เจ้าหลวงเมืองน่านจึงมีหนังสือห้าม ทั้งสองฝ่ายต่างอ้างความเป็นเจ้าของเมืองเงิน ทางเมืองน่านพยายามส่งเจ้านายเข้าไปจัดการปกครองพร้อมกับข้าหลวงไทย เพื่อยืนยันความเป็นเจ้าของเมืองเงิน ในที่สุดฝรั่งเศสได้เข้าแทรกแซง และยื่นข้อเรียกร้องห้ามเจ้าเมืองน่านเก็บส่วยและเกณฑ์แรงงานจากเมืองเงินตามที่เคยปฏิบัติมา ในที่สุดเนื่องจากเกรงความขัดแย้งกับฝรั่งเศสรัฐบาลไทยจึงยอมให้รับเมืองเงินอยู่ภายใต้การปกครองของหลวงพระบาง การสูญเสียเมืองเงินทำให้น่านเสียแหล่งเกลือที่สำคัญแห่งหนึ่งไป อย่างไรก็ตามบ่อเกลือที่เหลือก็ยังเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของเจ้านายอยู่

บ่อเกลือมักตั้งอยู่บนยอดเขาสูง มีหมู่บ้านที่ทำหน้าที่ต้มเกลือแล้วส่งไปขายในเมือง พบว่ามีหมู่บ้านลัวะจำนวนมากที่ตำบลบ่อเกลือเหนือ และตำบลบ่อเกลือใต้ของน่าน ชาวลัวะเหล่านี้มีอาชีพในการเคี้ยวเกลือขายแลกกับสินค้าอื่นๆที่ตนเองต้องการ มีตำนานลัวะที่กล่าวถึงกำเนิดของบ่อเกลือที่น่าสนใจ การเคี้ยวเกลือนั้นเดิมจะต้องมีการทำพิธีไหว้ผีเพื่อขออนุญาตตามประเพณีเป็นประจำทุกปี โดยใช้หมู ไก่ หม่าและทุกๆ 3-4 ปีจะเซ่นโดยใช้คน

สินค้าของเมืองน่านนอกจากเกลือและไม้สักแล้วยังมีฝ้ายและยาสูบซึ่งปลูกบนที่สูง ครั้งและสี่เสียด งาช้าง เขากวางอ่อน กระดุกช้าง ไหมดิบ หนังกวางและวัวควาย ช้างก็เป็นสินค้าที่สำคัญ ส่งไปขายเชียงใหม่และพม่าปีละ 2-3 ร้อยเชือก สำหรับทำงานในป่าไม้ของบริษัทอังกฤษ เนื่องจากที่น่านมีช้างมากและยังมีช้างที่นำเข้ามาจากฝั่งลาวอีก ทำให้ราคาช้างไม่สูงเท่าเมืองอื่นๆ อย่างไรก็ตามเมื่อมีความต้องการช้างมากขึ้นเนื่องจากการขยายการทำป่าไม้ก็

ทำให้ราคาข้าวที่น่านสูงขึ้น เช่นเดียวกับวัวควายซึ่งเป็นสินค้าออกที่สำคัญของน่าน ส่งไปขายทางตะวันตกถึงพม่าหรือขึ้นเหนือถึงเชียงตุง พ่อค้าเชียงตุงที่เดินทางมาค้าขายถึงน่านมักลงทุนซื้อวัวควายกลับไปขายด้วย¹

ข้อที่น่าสังเกตคือ น่านมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับกรุงเทพฯ ด้วยเช่นกัน สินค้าจากน่านมาถึงอุดรดิตถ์ล่องลงมาทางแม่น้ำน่านไปยังกรุงเทพฯ ที่สำคัญ คือ หนังสัตว์และยางไม้ สินค้าสำเร็จรูปต่างๆถูกส่งจากกรุงเทพฯ ไปน่านมากกว่าเส้นทางอื่น ปริมาณการค้าระหว่างน่านและกรุงเทพฯ นั้นมากขึ้นเรื่อยๆ ในขณะที่การค้าทางไกลกับฮ่อหรือเงี้ยวซึ่งมีปริมาณน้อยอยู่แล้วจะลดลง²

ภาพประกอบ 2 “กาดมั่ว” ตลาดเช้า

(ที่มา : คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ (2542) วัฒนธรรมพัฒนาการตามประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน. หน้า 26)

¹รัตนพร เศรษฐกุล. (2540). “ประวัติศาสตร์สังคมเมืองน่านก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2442,” ใน สืบสานอดีตอันเรืองรองของเมืองน่านฯ. หน้า 40.

²แหล่งเดิม. หน้า 45.

การค้าขายภายในตัวเมืองน่านอยู่ที่ตลาดกลางเมืองซึ่งเป็นตลาดใหญ่ที่สุด และตลาดในเมืองเก่าซึ่งเล็กกว่า ในตอนเช้ามีผู้หญิงจากทั่วสารทิศของน่านจะทยอยเดินทางมาสู่ตลาดก่อนพระอาทิตย์ขึ้น มีผ้าคลุมไหล่กันหนาวในฤดูหนาวหอบตะกร้าบรรจุสินค้าเล็กๆน้อยๆ ไปยังตลาดซึ่งมีผู้บรรยายภาพไว้ว่า “...อยู่ภายในกำแพงที่ช่วงหน้าเค้านามล้อมรอบสามด้านเป็นวัดและด้านตะวันตกเป็นหอคำ ซึ่งเป็นอาคารขนาดใหญ่ลักษณะธรรมดา ผู้หญิงจะนั่งเรียงรายเป็นแถว มีตะกร้าวางอยู่ข้างหน้า เหมือนกับในหลวงพระบางและตลาดที่อื่นในคาบสมุทรี สีน้าประกอบด้วย ผลไม้ ขนมปังกรอบ ขนม บุหรี่มวนสำเร็จ ดอกไม้ มีขาย แต่จำนวนน้อยมาก มีเสียงพูดคุยและหัวเราะ เป็นภาพที่สวยงามยิ่ง จนกระทั่งหมอกจางและพระอาทิตย์ขึ้นสู่ท้องฟ้า ผู้คนเหล่านี้จึงทยอยกลับไปอย่างเงียบๆ...”¹ ตลาดกลางเมืองนี้ภายหลังถูกย้ายไปอยู่นอกกำแพงเมืองด้านตะวันออก โดยมีการสร้างแผงให้เป็นระเบียบ มีหลังคามุงด้วยใบคา ผู้ที่จะมาขายของจะเช่าแผงได้ในอัตราแผงละครึ่งอัฐเป็นค่าดูแลความสะดวก จำนวนผู้มาค้าขายนั้นประมาณว่า ในฤดูฝนมีกว่า 350 คน ส่วนฤดูหนาวนั้นมีมากถึง 500 คน ต่อวัน มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่าผู้หญิงที่มาทำการค้าในตลาดนั้นไม่ได้มุ่งหวังกำไรแต่เป็นโอกาสที่จะได้พบปะสังสรรค์กับผู้คนและได้แต่งกายสวยงาม

สภาพเศรษฐกิจโดยทั่วไปของชาวเมืองน่านทำการเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การเก็บของป่า การประมง และการแลกเปลี่ยนสินค้า

1.3 สภาพสังคมของเมืองน่าน

สังคมของน่านเป็นสังคมหลากหลายชาติพันธุ์เช่นเดียวกับเมืองอื่นๆ ของล้านนามีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายใต้โครงสร้างสังคมรวมที่มีพื้นฐานอยู่บนระบอบศักดินาแบบจารีตและมีลักษณะเฉพาะของตนเองที่มีพื้นฐานอยู่บนวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม กลุ่มชาติพันธุ์ที่สำคัญของน่านประกอบด้วย กลุ่มที่อยู่บนพื้นราบได้แก่ ยวนหรือคนเมืองและลื้อ อาจจะมีไทกลุ่มอื่นบ้างแต่มีจำนวนไม่มากนัก กลุ่มที่อยู่บนที่สูงได้แก่ ถิ่น(คนภูเขา) ขมุ(กลุ่มตระกูลมอญ-เขมร) ม้งหรือแม้ว(การสันนิษฐานจากตำนานกำเนิดของเผ่า เชื่อกันว่าชาวม้งอพยพมาจากที่ราบสูงทิเบต ไชยบุรีและมองโกเลีย) เมี่ยนหรือเย้า(ถิ่นเดิมอยู่แถบมณฑลยูนนาน ทางตะวันออกของจีน) และผีตองเหลือง²(ถิ่นฐานเดิมอยู่ในจังหวัดไชยบุรี ประเทศลาว)

กลุ่มคนต่างๆ ในสังคมมีฐานะต่างกันคือ เป็นชนชั้นปกครอง ไพร่และทาส ซึ่งมีบทบาทความรับผิดชอบของตนเองมีความสัมพันธ์กันทางสังคมและเศรษฐกิจ กลุ่มที่อยู่บนพื้นราบส่วนใหญ่ทำการเพาะปลูก เป็นผู้ผลิตข้าวและพืชอาหารอื่นๆ สำหรับตนเองและชนชั้นปกครอง

¹คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2542). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน*. หน้า 56.

²แหล่งเดิม. หน้า 9.

หน้าที่ของคนเหล่านี้ คือ การเสียภาษีเป็นข้าวให้แก่เจ้านายท้าวขุน และทำงานตามที่ถูกเรียกเกณฑ์ ในขณะที่กลุ่มที่อยู่บนที่สูงนั้นไม่สามารถปลูกข้าวเหลือพอเสียภาษี จึงต้องส่งส่วยเป็น
สิ่งของอื่นๆ ที่หาได้ในท้องถิ่นของตนเองหรือทำงานตามที่เจ้านายท้าวขุนกำหนดให้ ทั้งหมดนี้
อยู่ภายใต้เงื่อนไขหลักเกณฑ์ของระบอบศักดินาของรัฐไท กลุ่มผู้ปกครองเมืองน่านนั้นไม่มี
ทัศนคติที่เป็นอคติอย่างรุนแรงต่อกลุ่มชาติพันธุ์ใด ๆ จึงไม่ปรากฏความขัดแย้งทางค่านิยมและ
อำนาจ บทบาทหน้าที่ของผู้ปกครอง คือ การปกครองให้สงบเรียบร้อยและดูแลไพร่พลไม่ให้
เป็นอันตรายจากการรุกรานข่มเหงของคนต่างบ้านต่างเมือง นอกจากนี้ผู้ปกครองต้อง
รับผิดชอบในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ที่จะนำความอุดมสมบูรณ์มาให้แก่ประชาชน ถือว่า
เป็นหน้าที่ที่สำคัญยิ่งเพราะประชาชนพึ่งพาการเพาะปลูกเป็นหลัก

ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างกลุ่มเห็นได้จากการค้าขายแลกเปลี่ยนสิ่งของที่
จำเป็นในการดำรงชีวิต กลุ่มที่อาศัยอยู่บนที่สูงจะมีของป่ามาแลกกับข้าว เกลือ และพืช
ผลต่างๆ ที่ปลูกบนที่ราบ แม้จะมีความแตกต่างกันทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตแต่กลุ่มต่างๆ อยู่
ภายใต้ระบบการปกครองเดียวกัน ที่สำคัญคือ โครงสร้างการปกครองหลักนั้นไม่ได้เข้า
แทรกแซงพื้นฐานการดำรงชีวิตของกลุ่มชนแต่ละกลุ่มจนทำให้เกิดความขัดแย้งแต่อย่างใด
หากแต่มีการผสมกลมกลืนจนยากที่จะแยกบางกลุ่มออกจากกันได้ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือ
วัฒนธรรมลื้อและยวน หรือธรรมเนียมการนับถือผีของลัวะและลื้อหรือยวนซึ่งมีความคล้ายคลึง
กันอย่างมาก บางครั้งมีการถือผีเดียวกัน เช่น ชาวบ้านป่าหุงบ้านสะเลียมกลางและสะเลียม
เหนือ นับถือผี “เจ้าหลวงหมวกคำ” เหมือนกับชาวลื้อที่เมืองเชียงรุ่งนับถือ “เจ้าฟ้าหลวง
หมวกคำ”¹ ซึ่งความเชื่อถือผีดังกล่าวมีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตและขนบธรรมเนียม
ประเพณีของแต่ละกลุ่มทุกกลุ่มที่อาศัยอยู่ในภูมิภาคแห่งนี้

ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวเมืองน่านมีลักษณะเฉพาะที่น่าสนใจหลายอย่าง เริ่ม
จากการแต่งกาย ชาวล้านนาในเมืองต่างๆ มีเครื่องแต่งกายเฉพาะของตนเอง ที่ผู้พบเห็น
สามารถบอกภูมิสำเนาของผู้สวมใส่ได้ เมืองน่านก็เช่นกันชาวน่านซึ่งมีเอกลักษณ์ของตนที่
สร้างสมพัฒนามาเป็นเวลานาน ก่อนการเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตก ผู้ชาวน่านโกนศีรษะ
รอบๆ ไว้ผมเป็นกระจุกอยู่ตรงกลางศีรษะ มักโพกผ้าสีแดงเข้มหรือสีขาวสะอาดสะอ้านทำให้ดู
สวยงาม เป็นธรรมเนียมของชาวน่านในโอกาสสำคัญจะโพกผ้าสีแดงและสวมเสื้อไหม²
ในขณะที่เมืองอื่นๆ อย่างเชียงใหม่จะเริ่มแต่งกายแบบตะวันตกที่แพร่หลายมาจากกรุงเทพฯ มา
ใช้ คือ สวมเสื้อสีขาว ผู้ชาวน่านนิยมการสักร่างกายจากหัวเข่าขึ้นมาถึงกลางลำตัว เป็น
ลักษณะเด่นของชาวน่าน ซึ่งเหมือนกับชาวล้านนาหรือลื้อในที่ต่างๆ สำหรับการแต่งกายมักนุ่ง

¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2542). *วัฒนธรรม พัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน*. หน้า 12.

² แหล่งเดิม. หน้า 13.

ผ้ากับเสื้อสีน้ำเงินอ่อนม ยกเว้นตอนเช้าที่อากาศหนาวจะมีผ้าคลุม พออากาศอุ่นก็จะม้วนผ้าคลุมเก็บไว้ในยามซึ่งเก็บของใช้จำเป็นเช่นเดียวกับดาบ ในยามมีกล้องใส่ข้าวเหนียวสานด้วยไม้ไผ่ ยาสูบและหมาก ส่วนผู้หญิงนิยมเกล้าผมมวยไว้เหนือศีรษะ มวยผมจะเกล้าไว้สูงกว่ามวยผมของผู้หญิงเชียงใหม่ อาจจะคล้ายคลึงไปทางผู้หญิงสิบสองปันนา สวมชั้นทออย่างสวยงาม นิยมสวมกำไลเงินขนาดใหญ่ คล้ายกับของพวกไทใหญ่ที่เชียงใหม่ นักเดินทางตะวันตกบันทึกถึงความประทับใจในผู้หญิงเมืองน่านไว้ว่า ผู้หญิงน่านมี “...กัวย่างที่นุ่มนวล น้ำเสียงไพเราะชวนฟังรูปร่างที่ได้สัดส่วนและแก้มสีดอกกุหลาบ...”¹

เครื่องแต่งกายของสตรีเมืองน่านนั้นได้รับการกล่าวถึงอย่างชื่นชมด้วยเช่นกันกับกงสุลอังกฤษซึ่งพยายามหาตลาดให้แก่ผ้าทอสำเร็จรูปของอังกฤษในเมืองน่านกล่าวว่า

...ที่น่านชาวเมืองจะมีฐานะดีกว่าลาวทางตะวันออกดูจากลักษณะทั่วไปของผ้าชิ้นที่ผสมไหม ฝ้าย คืบเงินหรือทอง และมีการนุ่งผ้าฝ้ายน้อยมาก ราคา 3 และ 4 รูปีเป็นราคาชนิดถูกชนิดอื่น ราคาสูงราว 15 ถึง 20 รูปี ทออย่างประณีตสวยงามสวยจนรู้สึกเสียดายมาก ...²

ในสายตาของชาวตะวันตกที่มาเยือนเมืองน่าน ชาวเมืองน่านมีลักษณะรีนเริงเมตตา และเป็นมิตร มีความซื่อสัตย์ ไม่ค่อยมีการฉ้อโกงสุรา สูบฝิ่นหรือกระทำความผิดต่าง ๆ ชาวตะวันตกที่เดินทางผ่านทางกรุงเทพฯ ขึ้นมามักได้ยินการกล่าวถึงชาวล้านนาว่า “...เป็นคนเถื่อน...” แต่เมื่อมาถึงเมืองน่านก็พบว่าชาวเมือง “...เคารพนบถนอบผู้ใหญ่โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้านายซึ่งผูกพันกันตามระบบศักดินา เชื่อฟังพ่อแม่ มีความเป็นมิตรและซื่อสัตย์อย่างยิ่ง...”³ ไม่ปรากฏว่ามีการทะเลาะเบาะแว้ง ที่น่าสนใจคือผู้ชายน่านให้ความเกรงใจผู้หญิง พอใจที่จะเดินตามหลังและแบกของหนักเสียเอง ผู้ชายน่านทำงานในป่าขณะที่ผู้หญิงอยู่บ้าน นุ่งทอผ้าชิ้นไหมหรือผ้าชิ้นลายขวางที่ก็ได้ถนุบ้าน ซึ่งแต่ละครอบครัวจะมีเด็กหลายคน ผู้ชายน่านมักไปไหนมาไหนโดยเฉพาะอย่างยิ่งเข้าไปในป่ากับลูกชาย 4 – 5 คน

ชาวเมืองน่านนับถือพุทธศาสนานิกายเถรวาทพร้อมกันกับการนับถือผี ในเมืองน่านมีวัดเป็นจำนวนมาก เจ้านายเมืองน่านให้ความสำคัญกับการทะนุบำรุงศาสนา มีการสร้างวัดวาอารามที่สวยงาม เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของประชาชน และเป็นศูนย์กลางของการศึกษาแบบจารีตซึ่งเน้นพุทธศาสนาเป็นสำคัญ อาศัยพระเป็นครูผู้สอน วัดน่านจะมีลักษณะเหมือนกับวัดของสิบสองปันนา คือ มีเณรเป็นจำนวนมาก เนื่องจากชาวบ้านนิยมให้ลูกบวชเณรตั้งแต่อายุ

¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. (2542). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน*. หน้า 15.

² ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. (2539). *นันทบุรีศรีนครน่าน*. หน้า 89.

³ แหล่งเดิม. หน้า 92.

น้อยๆ พระสงฆ์ของน่านมีบทบาททางสังคมเป็นที่นับถือเชื่อฟังของชาวบ้านเช่นเดียวกับเจ้านาย ความเชื่อทางศาสนานี้ถูกใช้เป็นเครื่องมือทางสังคมเพื่อควบคุมประชาชน ทำให้สังคมศักดินาแบบจารีตของน่านดำรงอยู่ได้โดยไม่มีความขัดแย้งที่รุนแรงระหว่างผู้ปกครองและผู้ถูกปกครอง อนึ่งความเชื่อในเรื่องกรรมแต่ชาติก่อนที่กำหนดชีวิตคนในชาตินี้ ทำให้ชนชั้นปกครองได้รับการยอมรับให้มีฐานะสูงส่ง มีสิทธิอำนาจที่เหนือกว่าสามัญชนและทำให้ไพร่ยอมรับชะตากรรมตลอดจนบทบาทหน้าที่ของตนในชาตินี้แต่โดยดี

ชาวบ้านเชื่อว่าธรรมชาติที่ไม่อาจควบคุมได้ถูกกำหนดโดยผี ซึ่งสามารถติดต่อผ่านคนทรงหรือม้าขี่คือ ผู้ประกอบพิธีกรรมการบวงสรวงผี ชาวบ้านรู้สึกมั่นใจหากได้บูชาผีก่อนประกอบกรรมทางเศรษฐกิจหรือสังคม ความเชื่อถือผีได้พัฒนาไปจนกลายเป็นระบบที่สามารถควบคุมพฤติกรรมทางสังคมของชาวบ้าน โดยเชื่อว่าทุกหนทุกแห่งตั้งแต่เมือง หมู่บ้าน ทุ่งนา แม่น้ำ เหมืองฝาย ป่าและบ้าน จะมีผีประจำ

การนับถือผีสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันให้กับชุมชน สมาชิกภาพของชุมชนเมืองและหมู่บ้านมีส่วนร่วมในพิธีกรรมไหว้ผี การเดินทางเข้าออกหมู่บ้านของชาวบ้านต้องบอกกล่าวผีบ้าน ซึ่งเป็นผีอารักษ์หมู่บ้านหรือเสื้อบ้านให้ทราบก่อน ธรรมเนียมเช่นนี้นับว่าเป็นรูปแบบการควบคุมสังคมในระดับหนึ่ง นอกจากนี้เจ้านายยังใช้ความเชื่อถือผีเป็นสื่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกล โดยมีข้อกำหนดว่า การเลี้ยงผีนั้นต้องมีการแจ้งมาตามลำดับชั้นตอน กล่าวคือ หากเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในตัวเมืองให้แจ้งไปยังราชสำนัก เป็นเมืองใกล้เคียงให้แจ้งเจ้าสนาม ส่วนหัวเมืองหรือเมืองบริวารให้แจ้งแก่พ่อเมือง แสดงถึงการยอมรับธรรมเนียมของท้องถิ่นและการที่ชนชั้นปกครองเข้าไปมีส่วนร่วมในพิธีกรรมของท้องถิ่นด้วย¹

ระบบความเชื่อถือผีของน่านเป็นไปในแนวเดียวกับเมืองอื่นๆของล้านนา และรัฐไทเพื่อนบ้าน เช่นเดียวกับการบริหารงานของรัฐที่มีลำดับชั้นผู้บริหาร ผีก็มีระดับชั้นของตน ผีที่มีอำนาจสูงสุดคือ ผีเมือง หรือ เสื้อเมือง เป็นผีอารักษ์ของเมือง² ซึ่งเจ้าหลวงหรือพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ประกอบพิธีบูชาบวงสรวง พิธีกรรมนี้มีส่วนส่งเสริมยกย่องฐานะของเจ้านายเพราะเน้นบทบาทในการเป็นตัวแทนระหว่างคนกับผี ประกอบพิธีกรรมเพื่อร้องขอความอุดมสมบูรณ์และความคุ้มครองจากผี ชาวบ้านต้องตอบแทนชนชั้นปกครองด้วยการเสียภาษี ส่งส่วย และรับใช้ ในระดับหมู่บ้านทุกหมู่บ้านมีผีบ้านของตน ผีอารักษ์หมู่บ้านมักเป็นเจ้านายหรือบรรพบุรุษผู้ก่อตั้งหมู่บ้าน ชาวบ้านจะเลี้ยงผีทุกปีนับเป็นผีที่สำคัญและใกล้ชิดกับชาวบ้าน และในระดับครัวเรือน ผีปู่ย่าเป็นที่เคารพนับถือของคนในตระกูล ทำหน้าที่ควบคุมดูแลพฤติกรรมของคนในตระกูลนั้นๆ

¹ คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. (2544). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดน่าน*. หน้า 85.

² แหล่งเดิม. หน้า 86.

ความเชื่อถือผีนี้สอดคล้องกับสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนานที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ การที่มีป่าเขาตอยสูงอยู่ล้อมรอบ ความล้าหลังทางด้านการแพทย์ทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพาหมอพื้นบ้านหรือหมอสมุนไพรเป็นสำคัญ โรคภัยที่ชาวบ้านมักเผชิญ คือ ไข้มาลาเรียหรือไข้จับสั่น โรคคอตีบ พยาธิปากขอ ไข้ไทฟอยด์ ปอดบวม ไข้ฉี่หนู นอกจากนี้ยังมีโรคเรื้อนซึ่งพบได้ทั่วไป เมื่อรักษาโรคต่างๆไม่หาย ชาวบ้านหันไปพึ่งหมอผีเพราะเข้าใจว่าโรคต่างๆเกิดขึ้นเนื่องจากผู้ปวยกระทำให้ผีไม่พอใจ จะต้องมีการเลี้ยงผีหรือขอขมาต่อผี¹

สังคมของน่านยังเป็นสังคมศักดินาที่คนในสังคมมีความสัมพันธ์อยู่ภายใต้ระบบอุปถัมภ์ พุทธศาสนาและความเชื่อถือผีมีอิทธิพลอย่างสูงต่อชนบทรอบนิยมประเพณีของชาวนาน ที่ตั้งและสภาพภูมิศาสตร์ที่ยากต่อการเข้าถึงทำให้นานรักษาจารีตเอาไว้ได้นานกว่าลำนานอื่นๆ การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเมืองน่านนั้นมีแรงจูงใจทางการเมืองมากกว่าทางด้านเศรษฐกิจ แม้จะมีกงสุลอังกฤษและกงสุลฝรั่งเศสเข้าไปประจำอยู่ที่เมืองน่าน แต่ก็เป็นการแข่งขันทางการเมืองระหว่างสองมหาอำนาจจักรวรรดินิยมเท่านั้น ระบบเศรษฐกิจแบบหมู่บ้านที่มีการค้าค่อนข้างจำกัดนั้นยังดำรงอยู่ต่อมาอีกเป็นเวลานาน เมื่อพิจารณาจากตัวบทกฎหมายอาณาจักรหลักคำแล้วจะได้เห็นสภาพสังคมเมืองน่าน แล้วเกิดองค์ความรู้ใหม่ๆด้านใดบ้างซึ่งผู้วิจัยจะได้ศึกษาต่อไป

¹ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. (2539). นันทบุรีศรีนครน่าน. หน้า 87.

บทที่ 2

ลักษณะทั่วไปของกฎหมายอาณาจักรหลักคำ

อาณาจักร คำว่า “อาณาจักร” เป็นคำบาลีตรงกับอาชญาซึ่งเป็นคำสันสกฤต แปลว่า อำนาจปกครอง “จักร” แปลว่า ล้อ เขตแดน รวมความอาณาจักร หมายถึง อำนาจปกครองของบ้านเมือง¹

อาณาจักรหลักคำอาจแยกแปลความได้ว่า “อาณาจักร” ในที่นี้หมายความว่า “กฎหมาย” ดังปรากฏในข้อความตอนหนึ่งของอาณาจักรหลักคำกล่าวว่า “จึงได้หาเอาเจ้านายพี่น้องขัตติยราชวงสาธุกลานและท้าวพญาเสนาอำมาตย์ ขึ้นเบิกสาพร้อมกันยังหน้าโรงไชยเจ้าพระยาหาหน้าเบิกสากันพิจารณา ด้วยจักตั้งพระราชอาญาเป็นราชอาณาจักรกฎขึ้นสั่งสอน...ไว้หือเป็นอาณาจักรหลักคำสั่งสอน...”² ส่วน “หลักคำ” หมายถึงหลักอันมีค่าประดุจทองคำ เมื่อรวมความแล้วอาณาจักรหลักคำน่าจะหมายถึง กฎหมายที่ใช้เป็นหลักในการปกครองบ้านเมืองอันมีค่าประดุจทองคำ

การออกกฎข้อบังคับต่างๆที่ใช้ในเมืองน่านมี อีตคองหรืออีตคลอง มาก่อน “อีต” มาจากคำว่า จาริต เป็นจรรยาบรรณทางสังคม คำว่า “คอง” หมายถึง ครรลอง แนวปฏิบัติที่คนในสังคมปฏิบัติสืบต่อกันมา ผู้ประพฤติดีอีตคองจะถูกสังคมติเตียน

กฎหมายอาณาจักรหลักคำ มีการอ้างถึงอีตคองไว้ในบทบัญญัติ เช่น “...หือเจ้าจัวควายใช้นับเสียงแปงขวัญเข้า (ข้าว) ...ตามคลองสถานหนักเบา...”³ และ “...หือใช้นับเสียงแปงขวัญเข้า (ข้าว)ตามรืตคลองสถานหนักเบา...”⁴

เมื่อน่านเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนา จึงมีการออกกฎหมายร่วมกันของเมืองน่าน เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ตั้งแต่พ.ศ.2387 เพื่อความสงบเรียบร้อยของแต่ละเมือง(ดูภาคผนวก ก) นอกจากนี้มีกฎหมายมังรายศาสตร์ที่เป็นต้นแบบในการบัญญัติข้อบังคับต่างๆในกฎหมาย

¹ ประเสริฐ ณ นคร. (2514). มังรายศาสตร์. ใน งานพระราชทานเพลิงศพหลวงโหราธิบดียานุพัทธ์ (อาสา โหราธิบดี) ณ เมรุวัดพระศรีมหาธาตุ บางเขน วันอาทิตย์ที่ 4 เมษายน พุทธศักราช 2514. หน้า 19.

² กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 3/4,4/1.

³ แหล่งเดิม. หน้า 6/5.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 7/11.

2.1 สาเหตุของการออกกฎหมายอาณัติหลักคำ

การออกกฎหมายสมัยเจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชจะเห็นว่าเจ้าเมืองหรือเจ้าชีวิตเป็นผู้มีอำนาจในการออกกฎหมาย แต่ในทางปฏิบัติจะเป็นการประชุมปรึกษาหารือกันในกลุ่มเจ้านายท้าวขุนที่เป็นผู้ปฏิบัติงานในส่วนกลางและเจ้าเมืองน้อยใหญ่ที่ขึ้นกับเมืองน่าน แล้วจึงเสนอต่อเจ้าหลวงออกเป็นกฎหมายว่ากล่าวบังคับใช้ต่อไป

ดังนั้นเรื่องราวที่มีในกฎหมายจึงเชื่อว่าเป็นการประมวลมาจากปัญหาที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของคนเมืองน่านเป็นสำคัญ

สาเหตุของการประกาศใช้กฎหมายอาณัติหลักคำ

1. เจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชต้องการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางการปกครองบ้านเมืองและแก้ปัญหาภายในเมืองน่านขณะนั้น ดังปรากฏในตอนต้นของกฎหมายอาณัติหลักคำ ว่าบ้านเมืองเกิดความวุ่นวาย มีการลักขโมย เล่นการพนัน เป็นต้น

...ทุกวันนี้หนอกด้วยเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายอยู่ปดี่ สมคบกับตัวกันเป็นโจรกรรมอันปดี่ไปลักเอาจั่วควาย...มาฆ่ากิน...ลักเอาช้างจั่วควาย...สมคบกันด้วยกับเหล่านเบี้ย เหล่านแท่น เหล่นหมากแก้ว เหล่นไฟพันนั้นขันต่อเอาสิ่งของเงินทองกัน...เปนหนี้เป็นสิน...สมคบกันเปนโจร...แอว์ร้างจางสาว ถือศาสดราอาวระกระทำตัวแปลงปลอมบื้อรู้จัก...เราเปนเจ้าจึง...ตั้งพระราชอาชญาเปนราชอาณัติกรกฎขึ้นสั่งสอน ห้ามเสียดังบาปบุคคลผู้บื้อดื้อยาหื้อเปนเสี้ยนหนามแก่แผ่นดินรื้อนรณแก่บ้านเมืองแห่งเรา หื้อได้อยูเย็นเปนสุขเฟิงด้วย เตะบุญคุณแห่งเราทั้งหลาย สืบต่อไปว่าดังนี้.¹

2. เพื่อป้องกันการแทรกแซงจากอำนาจภายนอก ทั้งอำนาจจากรัฐบาลกรุงเทพฯและอำนาจจากชาติจักรวรรดินิยมตะวันตก ได้แก่ อังกฤษและฝรั่งเศสที่กำลังแผ่ขยายเข้ามาในเมืองน่านและหลีกเลี่ยงปัญหาความขัดแย้งกับคนในบังคับต่างชาติ

การแผ่ขยายลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ก่อให้เกิดปัญหาเรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ทำให้รัฐบาลไทยไม่มีอำนาจเต็มที่ในด้านการศาล ปัญหานี้นำไปสู่ความพยายามยกระดับมาตรฐานทางด้านกฎหมายให้เป็นแบบอารยประเทศมากขึ้น² จึงต้องปรับปรุงกฎหมายใหม่โดยเฉพาะที่ว่าด้วยความผิดและโทษหรือที่เรียกว่ากฎหมายลักษณะอาญา ที่จะมาแก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นภายใต้การปรับเปลี่ยนเป็นรัฐสมัยใหม่ของไทยจึงร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127

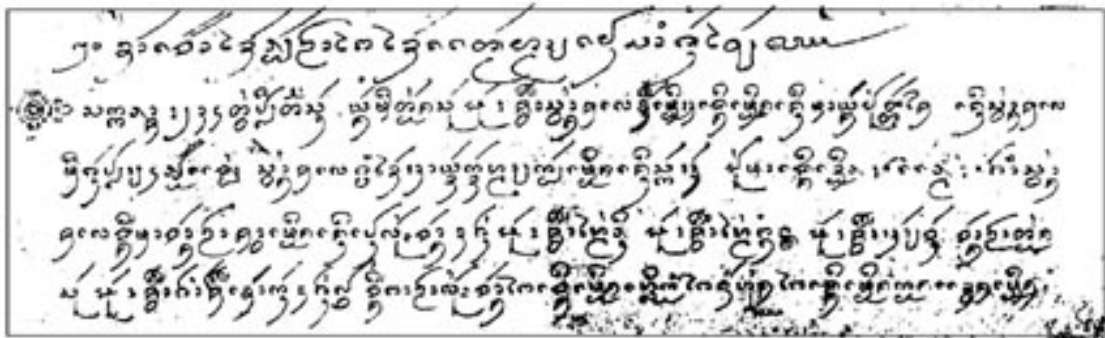
นอกจากนั้นแล้วลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกยังทำให้เกิดการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจ ภายหลังการลงนามในสนธิสัญญาเบาว์ริง พ.ศ.2398 ซึ่งมีผลต่อปริมาณคดีความ

¹กฎหมายอาณัติหลักคำ. (2534). หน้า 2/5.

²กนิษฐา ชิตช่วง. (2532). มูลเหตุของการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127. หน้าบทคัดย่อ.

กฎหมายอาณาจักรหลักคำ ฉบับพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ น่าน เริ่มต้นกล่าวถึง “อามาตย์ล่องลงไปเฝ้าพระมหาพระสัตเจ้าในกรุงเทพมหานคร...” กฎหมายอาณาจักรหลักคำ ฉบับวัดดอนไชยพระบาทและฉบับพระราชกถาเมืองน่าน ร.ศ.111 (พ.ศ.2435) เริ่มต้นกล่าวเหมือนกันว่า “พระราชกถาสมเด็จพระบรมราชอนันตยศสุวราชพระเจ้า...” ส่วนเนื้อหาเหมือนกันฉบับพิพิธภัณฑสถานฯ และกฎหมายพระเจ้าน่าน ตำนานพระเจ้าให้ เริ่มต้นกล่าวว่า “ศักราช 1202 ปีเต่าใจ เดือนยี่ ออก 15 คำ...”

กฎหมายอาณาจักรหลักคำฉบับพิพิธภัณฑสถาน น่าน มี 1 เล่ม จำนวน 61 หน้า มีขนาดกว้าง 11.7 เซนติเมตร ยาว 36.5 เซนติเมตรหนา 4.7 เซนติเมตร แต่ละแผ่นหรือพับมี 6 บรรทัด ลักษณะรูปอักษรที่ปรากฏในกฎหมายอาณาจักรหลักคำต้นฉบับ มีดังนี้
ตัวอย่างอักษรธรรมลานนาที่ใช้ในการบันทึกกฎหมายอาณาจักรหลักคำ

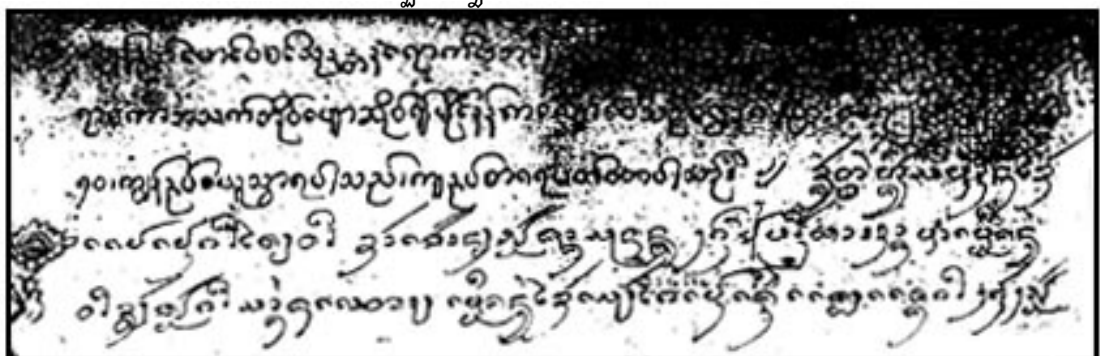
ภาพประกอบ 3 “อักษรธรรมลานนา”

(ที่มา : กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534) หน้า 58/7-11)

58/7 สักราช 1234 ตัว(พ.ศ.2415) ปีเต่าสัน ยังต้องผู้ผู้ 1 ชื่อว่าสา่งชเลขึ้นเมืองเถิงเมืองเงินมายังอยู่วัดไชย เงิน (ของ) สา่งชเล

58/8 มีพันปาย 4 ร้อยแถบ สา่งชเลก็บได้อายัดกัศหมายกับเมืองเงินสักอัน อยู่มาเถิงเดือน 10 แรม 10 คำ

ตัวอย่างภาษาพม่าที่ปรากฏในกฎหมายอาณาจักรหลักคำ พับที่ 58 บรรทัดที่1-3 ดังนี้

ภาพประกอบ 4 “ภาษาพม่า”

(ที่มา : กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534) หน้า 58/1-3)

ลักษณะการจดบันทึกเนื้อหาของกฎหมายอาณาจักรหลักคำมีลักษณะ ดังนี้

การคัดลอกอาณาจักรหลักคำลงพับหนังสือ เป็นผลงานของพระยาสุภอักษร และพระยาราชสาร 2 เสนาอำมาตย์แห่งราชสำนักเมืองน่าน ทั้งสองช่วยกันคัดลอกจนสำเร็จใน พ.ศ. 2421 โดยอาศัยจากต้นฉบับเดิม อย่างไรก็ตามการที่พับหนังสือกฎหมายอาณาจักรหลักคำมีลักษณะคล้ายสมุดบันทึกที่ใช้เป็นคู่มือ การคัดลอกเพิ่มเติมก็ย่อมเกิดขึ้น จึงพบข้อความที่คัดลอกต่อมาใน พ.ศ. 2423 ซึ่งมีลักษณะแทรกความ

เนื่องจากการออกกฎหมายเป็นไปตามวิถีชีวิตของชาวบ้านภาษาที่ใช้ในกฎหมายจึงสั้นกะทัดรัด เข้าใจง่ายชาวบ้านทั่วไปสามารถอ่านได้เนื่องจากเมืองน่านเป็นสังคมที่ไม่มีความซับซ้อนมากนัก กระบวนการในกฎหมายจึงเรียบง่ายและสั้นกะทัดรัด กล่าวตรงไปตรงมาเป็นสำนวนภาษาชาวบ้าน เช่น ข้อห้ามทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ความว่า “...อย่าให้คนทั้งหลายฆ่ารังควาในถ้ำ...กินส้มอย่าร่านกินหวานอย่าป้า...”¹

สิ่งที่น่าสนใจคือช่วงก่อนหน้าการปฏิรูปการปกครองของรัชกาลที่ 5 รัฐบาลไทยมิได้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในของอาณาจักรล้านนา แม้ว่าปัญหาที่เกิดขึ้นมีลักษณะคาบเกี่ยวระหว่างเมืองก็เป็นเรื่องที่ล้านนาจัดการแก้ไขกันเอง ลักษณะของกฎหมายแสดงถึงความพยายามแก้ปัญหาโดยอาศัยความร่วมมือกันและรักษาผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน

เนื้อหากฎหมายอาณาจักรหลักคำในช่วงตอนต้นเป็นกฎหมายที่ออกเมื่อ พ.ศ. 2395 มีลักษณะเป็นต้วบทกฎหมายที่มีบทลงโทษระบุไว้ชัดเจน แต่ไม่มีคดีความเป็นตัวอย่างให้เห็นกฎหมายที่ออกใน พ.ศ. 2395 มีเนื้อหาสาระสำคัญอยู่หลายมาตรา แต่ละมาตราจะมีรายละเอียดของต้วบทกฎหมายและบทลงโทษผู้ฝ่าฝืน การทำความผิดในกรณีเดียวกันอาจจะรับโทษหนักเบาไม่เท่ากัน ขึ้นกับผู้ทำความผิดอยู่ในชนชั้นใด คือ เป็นเจ้านาย ขุนนาง หรือไพร่ ชนชั้นสูงจะเสียค่าปรับมากกว่าสามัญชน กฎหมายสำคัญที่ลงโทษหนักคือการลักวัวควาย ทั้งนี้อาจตีความได้ว่า วัวควายเป็นทรัพย์สินที่สำคัญแต่พบว่าคดีลักขโมยวัวควายไปฆ่ากินมีชุกชุม จึงระบุโทษว่าผู้ลักวัวควายไปฆ่ากินจะถูกลงโทษถึงขั้นประหารชีวิต “คั้นว่าบุคคลผู้ใดไปลักเอาวัวควายทำนมาฆ่ากิน จักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตรไว้แล้ว หื้อใช้ค่าควายตามราคาแล้ว จักเอาตัวไปฆ่าเสีย บ่หื้อเป็นเสี้ยนหนามแก่แผ่นดินต่อไป”²

นอกจากนี้เมื่อมีการแก้ไขกฎหมายจากที่เคยประกาศใช้ ก็ปรากฏว่าใช้วิธีนำกฎหมายใหม่เขียนต่อเติมเข้าไปโดยไม่ลบกฎหมายเดิมทิ้ง ร่องรอยดังกล่าวปรากฏให้เห็นดังต้วอย่างกฎหมายประกาศให้ข้าเจ้าไพร่ไทยล้อมรั้วในเขตที่นา เพื่อป้องกันวัวควายเข้าไปกินข้าวในนาหรือเหยียบย่ำที่นา ต่อมาภายหลังกฎหมายให้ล้อมรั้วที่นาคงถูกละเลย จึงออกกฎหมายซ้ำ

¹กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 17/7 .

²แหล่งเดิม. หน้า 4/6.

การแก้ไขกฎหมายจากที่เคยประกาศใช้ จะใช้วิธีออกกฎหมายใหม่ต่อเดิมเข้าไปโดยไม่ลบกฎหมายเดิม ร่องรอยดังกล่าวปรากฏให้เห็นดังตัวอย่างกฎหมายประกาศให้ข้าเจ้าไพร่ไทย ล้อมรั้วในเขตที่นา เพื่อป้องกันวัวควายเข้าไปกินข้าวในนาหรือเหยียบย่ำที่นา¹ ต่อมาภายหลัง กฎหมายให้ล้อมรั้วที่นาคงถูกละเลย จึงออกกฎหมายซ้ำ

เมื่อพิจารณากฎหมายที่ออกใหม่ เพื่อแก้ไขของเก่า กล่าวได้ว่า รัฐพยายามแก้ปัญหา โดยการ 1. ระบุช่วงเวลาให้ล้อมรั้วอย่างชัดเจน 2. บังคับว่าเป็นสิ่งที่ทุกคนในทุกตำบลต้องทำ จะละเลยมิได้เป็นอันขาด สิ่งที่น่าสนใจมากคือ กำหนดให้ “หัวสิบ” ป่าวประกาศให้ลูกสิบล้อมรั้วมันคงไม่ให้สัตว์เข้าในนาได้ ถ้าล้อมรั้วไม่ดีวัวควายเข้าไรร่นาได้ถือโทษหัวสิบและลูกสิบ (เจ้าของรั้ว) กฎหมายนี้แสดงว่ารัฐพยายามใช้อำนาจควบคุมหัวสิบและลูกสิบอย่างใกล้ชิด น่าเสียดายที่ไม่มีการพิจารณาให้ดีให้เห็นการใช้กฎหมายนี้ เพราะเป็นหลักฐานที่แสดงว่ารัฐมี อำนาจควบคุมมากมายขนาดนั้นจริงหรือไม่ ส่วน “หัวสิบ” เป็นเรื่องน่าสนใจ ด้วยระบบการ ควบคุมกำลังคนในล้านนาตามกฎหมาย “มังรายศาสตร์” มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวว่า “ไพร่ สิบคนให้มีนายสิบผู้หนึ่ง” กฎหมายอาณาจักรหลักคำแสดงให้เห็นว่า ระบบนายสิบหรือหัวสิบ ยังมีใช้สืบมาอย่างน้อยจนถึง พ.ศ. 2404 และนายสิบเป็นผู้ควบคุมที่ใกล้ชิดไพร่มาก ดังนั้นเพื่อ แก้ไขการปล่อยปะละเลยของไพร่ราษฎรอย่างจริงจัง ราชสำนักเมืองน่านจึงใช้อำนาจสั่งการให้ นายสิบดูแล

จุดเด่นของเนื้อหากฎหมายตอนหลังนี้ ภาพความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม ของเมืองน่านและล้านนา ซึ่งแท้จริงแล้วร่องรอยความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ปรากฏให้เห็นอยู่ บ้างแล้วในเนื้อหาของกฎหมายตอนต้น ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เพิ่มมากขึ้นในช่วงประมาณ พ.ศ. 2418 เป็นต้นไป จึงจำเป็นต้องออกกฎหมายใหม่ให้ทันกับ สถานการณ์ในบ้านเมือง

กฎหมายใหม่ที่ออกใน พ.ศ. 2418 คือ เรื่องห้ามสูบฝิ่น ผู้ฝ่าฝืน หากจับตัวได้จะ ลงโทษติดคุก 3 ปี และกฎหมายห้ามจับควายละเลิง (ควายป่า, ควายไม่มีเจ้าของ) น่าสังเกต ว่าภาษาที่ใช้ในกฎหมายนี้เปลี่ยนแปลงไป เช่น คำว่าไพร่ไทยเปลี่ยนเป็นราษฎร อาณาจักร หลักคำเปลี่ยนเป็น “ราชภิกาส”² และ “พระราชภิกาสอาณาจักร”³ คำว่า “ภิกาส” ผู้วิจัยเห็น ว่าน่าจะเป็นพิกัดหมายถึงการกำหนด ที่มีของกฎหมายห้ามสูบฝิ่น แสดงให้เห็นถึงคนจีนเข้าไป ตั้งถิ่นฐานเพื่อค้าขายในเมืองน่านเพิ่มมากขึ้น สิ่งที่คนจีนนำเข้าไปแพร่หลายคือการสูบฝิ่น ผลสืบเนื่องเกิดจากเจ้านายบุตรหลานเมืองน่านผู้หนึ่งติดฝิ่น สร้างปัญหากับบิดา บิดาจึงเสนอ

¹กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 5/14.

²แหล่งเดิม. หน้า 29/7.

³แหล่งเดิม. หน้า 30/6.

เรื่องนี้ไปตามลำดับชั้นเจ้า ในที่สุดเจ้าเมืองน่านในฐานะผู้มีอำนาจออกกฎหมาย จึงพิจารณาโทษเจ้านายบุตรหลาน และต่อมาก็ออกกฎหมายประกาศใช้ทั่วไป และมีหนังสือบันทึกกฎหมายใหม่ส่งไปให้พ่อเมืองซึ่งดูแลเมืองน้อยให้รับรู้ด้วย

ในกฎหมายอาณาจักรหลักคำระบุถึงบันทึกนาสักดีต้นดอก ของเจ้าเมืองน่าน เจ้าอุปราช เจ้านายบุตรหลาน ท้าวขุน และไพร่ หน่วยของนาสักดีเป็นดอก เจ้ามหาชีวิต น่านมีนาสักดีสูงสุดคือ 1200 ดอก และลดหลั่นกันลงมาตามลำดับจนถึงไพร่เมืองมีนาสักดี 22 ดอก การกำหนดนาสักดีนี้ไม่ได้รับอิทธิพลรัฐบาลกลาง(สมัยเทศาภิบาล) เพราะเนื้อความของอาณาจักรหลักคำ กล่าวถึงการลงโทษผู้ทำความผิดจะพิจารณาโทษหนักเบาตามนาสักดีด้วย

นอกจากนี้กฎหมายอาณาจักรหลักคำยังสะท้อนการรักษาธรรมชาติแวดล้อมอันเป็นสาธารณสมบัติ เช่น ห้ามถางป่าทำไร่บริเวณต้นน้ำ และริมแม่น้ำ ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดน้ำและนำน้ำเข้าสู่ไร่นา ถือว่าห้ามทำเป็นอันขาด ใครทำผิดจะถูกคุมขัง เชี่ยนหลัง 30 แส และปรับเงิน 330 น้ำผ่า¹ นอกจากนี้มีกฎหมายห้ามฆ่าค้างคาวในถ้ำ ห้ามเปื้อปลาในน้ำ และห้ามตัดต้นไม้บางชนิด²

กฎหมายได้ควบคุมไม่ให้คนยากไร้ถูกขูดรีดจนเกินไปก็มี เช่น การคิดดอกเบี้ยยไม่ว่าจะเป็นเงินตราหรือข้าวก็ตาม ต้องมีระยะเวลากู้ถึง 3 ปีจึงคิดดอกเบี้ยยได้ ถ้ากู้นานถึง 9 ปี 10 ปี ก็ให้เอาดอกเบี้ยยเท่าเงินต้นเท่านั้น จะมากกว่านั้นไม่ได้ และการกำหนดเอาตัวลูกหนี้ให้มีสภาพเป็นทาส จะต้องมีหนี้สินที่มีมูลค่าตั้งแต่ 300 ดอก (มาตราเงิน) ขึ้นไป ลูกหนี้ที่มีหนี้ต่ำกว่า 300 ดอกเจ้าหนี้จะเอาตัวเป็นทาสน้ำเงินไม่ได้ ทั้งนี้รัฐบาลให้ความคุ้มครองไม่ให้เจ้าหนี้อ้างเอาลูกหนี้ซึ่งอาจมีหนี้ไม่มากนัก แต่เจ้าหนี้ต้องการเอาตัวเป็นทาส³

¹กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 9/13.

²แหล่งเดิม. หน้า 17/6.

³แหล่งเดิม. หน้า 16/8.

2.3 สารสังเขปของกฎหมายอาณาจักรหลักคำ

สารสังเขปของกฎหมายอาณาจักรหลักคำพอสรุปได้ดังนี้

ลำดับที่	หน้า/บรรทัด	เรื่อง	บทลงโทษ	หมายเหตุ
1	2/1-4/2	มูลเหตุที่เจ้าเมืองน่านออกกฎหมายใช้ในบ้านเมือง พ.ศ. 2395		
2	4/3-5/6	ออกกฎหมายลงโทษการลักวัวควาย	ปรับ 200 ดอก จำคุก	
3	5/6-5/13	เจ้าของควายต้องแจ้งลักษณะควายของตนให้ทางราชการทราบ	ปรับ 110 น้ำผ่า	
4	5/14-6/1	ประกาศให้ราษฎรล้อมรั้วแข็งแรงมิให้ควายกินข้าวในนา	ปรับ 300 ธิอก	
5	6/2-6/9	ควายกินข้าวในนาของผู้อื่น	ชดใช้ตามความเสียหาย	
6	6/10-7/3	ห้ามทำร้ายช้างม้าวัวควายที่เข้าไร่นา	ปรับ 220 น้ำผ่า	
7	7/4-7/10	ห้ามปล่อยช้างทำลายต้นข้าวในนาและทำลายเหมือง	ปรับ 330 น้ำผ่า จำคุก	
8	7/11-8/1	ให้จับช้างที่มีโทษส่งแก่ราชการ		
9	8/2-8/4	ช้างทำความผิดสร้างความเสียหาย		
10	8/5-9/8	เจ้าของช้างต้องชดใช้ ผู้จับช้างป่าได้ต้องนำช้างมาแจ้งกับทางราชการ	ปรับ 330 น้ำผ่า	
11	9/8-9/12	บทลงโทษลักกินวัวควาย	ปรับ ตัวละ 200 ดอก ปรับ 330 น้ำผ่า	
12	9/12-10/7	ห้ามฟันไร่ที่ขุนห้วยและริมน้ำ	เพียน 30 แส ปรับ	

ลำดับที่	หน้า/บรรทัด	เรื่อง	บทลงโทษ	หมายเหตุ
13	10/7-11/1	ห้ามเล่นการพนัน	จำคุก 1200 ดอก จำคุกหัวเมือง 800 ดอก ท้าวขุน 600 ดอก ไพร่ 400 ดอก	
14	11/1-11/5	ประเพณีแ้วสาวห้ามถืออาวุธ และปกปิดใบหน้า	ปรับ 330 น้ำผ้า เชี่ยน 30 แส้	
15	11/5-12/7	ผิดผีและเลี้ยงผี		
16	12/7-12/10	กู้เงินทองสิ่งของครบ 3 ปี จึงคิด ดอกเบี้ย		
17	12/10-13/10	ห้ามทำเงินตราปลอม	ปรับ 330 น้ำผ้า เชี่ยน 30 แส้ จำคุก	
18	13/10-14/4	การซื้อขายข้าวและอื่นๆให้ซื้อ ขายตามราคา		
19	14/4-14/10	ให้นายด่านตรวจตราคนเดินทาง อย่างระมัดระวัง		
20	14/10-15/6	คนต่างเมืองแอบแฝงเข้ามาให้ แจ้งสนาม ห้ามปิดบังและ ช่วยเหลือ	ปรับ 500 ดอก	
21	15/7-15/9	สินสู่		
22	16/1-16/6	ไพร่ตามหัวเมืองให้อยู่ในเมือง ตน ห้ามย้ายไปเมืองอื่น	เชี่ยน 30 แส้ จำคุก	
23	16/6-16/8	ผู้ที่เป้นหนี้เกิน 300 ดอกขึ้นไป จะตกเป็นทาสน้ำเงิน		
24	16/8-17/2	ของป่าเป็นราชสมบัติ ผู้ใดมีต้อง ถวาย		
25	17/2-17/6	การทำเครื่องมือจับปลาในแม่น้ำ จะต้องเว้นช่องให้เรือผ่านได้ สะดวก		

ลำดับที่	หน้า/บรรทัด	เรื่อง	บทลงโทษ	หมายเหตุ
26	17/6-17/9	ห้ามฆ่าล้างคาวในถ้ำ ห้ามตัด ต้นไม้ ห้ามใช้ยาเบื่อปลา	ปรับ 330 น้ำผ่า	
27	17/9-18/1	เจ้าและไพร่ร่วมกันทำนุบำรุงพุทธ ศาสนา		
28	18/1-18/9	ขอให้พระภิกษุอย่ากระทำตัวดัง คฤหัสถ์	เขียน 30 แล้ จำคุก	
29	18/9-19/2	วางแผนเอาช้างผู้อื่นไปใช้		
30	19/2-19/9	ห้ามทำลายประตูเวียง ตำหนัก ศาลา และสะพาน	ปรับตามศักดินา จำคุก	
31	19/9-20/1	ห้ามลักเรือ	ปรับ 110 น้ำผ่า	
32	20/1-20/12	เรือไหลตามน้ำ ให้เจ้าของเรือ ชดใช้แก่ผู้เก็บรักษา	ปรับ 50 ร้อยก	
33	20/12-21/9	การยืมช้างหรือจ้างช้างให้เจ้าของ ช้างและผู้ยืมหรือผู้จ้างตกลงกันให้ ดี		
34	21/9-22/2	คนมีช้างและคนไม่มีช้าง ไป ค้าขายด้วยกันให้ตกลงกันให้ดี เสียก่อน		
35	22/2-22/5	การจับช้างป่าจะต้องแจ้งราชสำนัก มีช้างผู้อื่นแอบแฝงกับช้างของตน		
36	22/5-22/9	ให้แจ้งทางราชการ การขายช้าง วัว ควายแก่ชาว ต่างประเทศต้องแจ้งราชสำนัก สนามก่อน		
37	22/9-23/5	ห้ามจีนฮ่อและคนไทยเล่นการ พนัน		
38	23/5-23/11	ให้ล้อมรั้วป้องกันวัวควายเข้าไร่นา	เขียน 30 แล้	
39	23/11-24/8		เขียน 30 แล้ จำคุก	

ข้อความถูก
ขีด อ่าน
ไม่ได้

ลำดับที่	หน้า/บรรทัด	เรื่อง	บทลงโทษ	หมายเหตุ
40	24/8-26/1	ช้าง ม้า วัว ควาย เข้าทำลายไร่นา ให้แบ่งขวัญข้าว	เฆี่ยน 30 แส้ จำคุก	
41	26/1-26/8	ลงโทษนายบุผู้สูบฝิ่น	จำคุก 3 ปี	
42	26/8-28/4	ออกกฎหมายห้ามสูบฝิ่น (พ.ศ.2418)	จำคุก 3 ปี	
43	28/4-28/8	ให้รางวัลแก่ผู้ที่จับคนสูบฝิ่น 15 แดบ		
44	28/8-28/11	เมืองใดมีฝิ่นขาย พ่อเมืองและขุน ด่านถูกลงโทษ		
45	28/11-29/2	เจ๊กจีนที่อดฝิ่นไม่ได้ ห้ามอยู่เมือง น่าน		
46	29/2-29/6	เจ๊กจีนแอบสูบฝิ่น	จำคุก 3 ปี ริบทรัพย์และลูกเมีย	ข้อความไม่ ชัด
47	29/6-29/9	เมียเจ๊กเมื่อรู้ตัวสูบฝิ่นให้แจ้งสนาม		
48	31/11-37/9	การจับควายที่ไม่มีเจ้าของ (พ.ศ.2418)		
49	37/9-49/1	ฆ่าวัวผู้อื่นตายให้ชดใช้ตามราคา วัว (พ.ศ.2423)		
50	49/1-50/10	นาศักดิ์เจ้าเมืองน่านและเจ้านาย บุตรหลาน		
51	50/10-51/6	เมืองน่าน เชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ออกกฎหมายร่วมกัน พ.ศ.2387		
52	51/6-53/1	คนเดินทางค้าขายระหว่างเมืองให้ มีหนังสือเดินทางติดตัว		
53	53/1-53/3	การไปอาศัยอยู่เมืองอื่นเป็น เวลานาน		

ลำดับที่	หน้า/บรรทัด	เรื่อง	บทลงโทษ	หมายเหตุ
54	53/3-53/6	ทาสหนีไปให้ช่วยส่งคืน		
55	53/6-53/8	ทาสหนีไปอยู่กับนายคนใหม่ นาย คนใหม่ต้องชดใช้ให้นายเก่า		
56	53/8-54/1	การทำร้ายร่างกายกัน และการทำ ความผิดทั้งมวลให้ชำระเมืองที่เกิด เหตุ		
57	54/1-55/4	พี่น้องอยู่ต่างเมือง อนุญาตให้ย้าย มาอยู่เมืองเดียวกันได้		
58	55/4-56/4	ช้างหายไปบริเวณรอยต่อของเมือง		
59	56/5-56/9	ช้างไปราชการแล้วหายไป ผู้จับได้ ให้ส่งคืน		
60	56/9-57/3	การซื้อช้างและคนต่างเมือง ให้ซื้อ ขายกันที่สนาม		
61	57/3-57/5	ห้ามทาสฟ้องโทษนายเก่า		
62	57/5-59/12	ทำพิธีเลี้ยงผีห้ามลักวัวควายไปฆ่า เจ้าเมืองใดไม่ปฏิบัติตามกฎหมาย ที่ตกลงกันแล้ว ต้องปรับไหม		
63	59/12-61/1	คนในบังคับอังกฤษถูกปล้นและฆ่า ตาย เมืองน่านเสียค่าปรับ (พ.ศ.2419)		
64	61/1-61/9	เจ้าเมืองลำปางฆ่าและงาช้างให้เจ้า เมืองน่าน(พ.ศ.2421)		

จากสาระข้างต้นเห็นได้ว่า กฎหมายอาณาจักรหลักคำสะท้อนชีวิตของชาวน่านทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นการปกครอง การทำมาหากิน ความเชื่อ ศาสนา ประเพณี เป็นต้น ผู้วิจัยจึงนำกฎหมาย อาณาจักรหลักคำมาวิเคราะห์

2.4 การยกเลิกกฎหมายอาญาจักรหลักคำ

ภาพประกอบ 5 “พระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ”

(ที่มา : สมเจตน์ วิมลเกษม. (2539). จังหวัดน่าน. หน้า 10)

สมัยพระเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชฯ(พ.ศ.2451) โปรดให้ยกเลิกกฎหมายอาญาจักรหลักคำ แล้วมาใช้กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ.127 ตามพระราชอาญาจักรสยามแต่เมืองน่านก็ยังคงให้เจ้านายต่างๆเป็นผู้ตัดสินคดีความอยู่และเป็นการตัดสินคดีความกฎหมายอาญาจักรหลักคำเกือบทุกคดีความยกเว้นลักษณะทาสและลักษณะผัวเมีย ดังจดหมายเหตุสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

...การคดีนั้นตกเป็นหน้าที่อยู่กับเจ้านาย ถ้ามีผู้ใดฟ้องกล่าวโทษกันบางที่ก็ยื่นฟ้องต่อเจ้าผู้ครองเมืองๆ เช่นให้เจ้าอุปราชบ้าง เจ้าราชวงศ์ เจ้าบุรีรัตน์ เจ้าราชบุตร เจ้าสุริยวงศ์บ้าง ให้พิจารณา บางที่ผู้กล่าวหายื่นฟ้องต่อเจ้าที่มีนามข้างต้นนี้ทีเดียวบ้าง เมื่อพิจารณาถึงตัดสินแล้วได้นำความขึ้นหารือต่อเจ้าผู้ครองเมืองๆ เช่นให้ท้าวพญาในกองสมภารพิจารณา บางที่ศาลกองสมภารตัดสินยังไม่พอใจ ถ้าคดีมีทุนทรัพย์มากก็ได้รับรองอุทธรณ์ไปยังที่ว่าการมณฑลข้าหลวงใหญ่บ้างแต่ไม่มีใครจะมี การที่พิจารณานั้นไม่ว่าทุนทรัพย์มากน้อยเท่าใด และความอาญาจรรวมหันโทษเพียงใดได้ตลอด พิจารณาตัดสินคดีความตามกฎหมายเก่าเล่ม 1 เล่ม 2 ยกเว้นที่ไม่ได้

ใช้คือลักษณะทาสลักษณะผิวเมืง และการปล่อยช้างม้าโคกระบือคงใช้ธรรมเนียมมรดกคล่องอย่างเก่า
เรียกว่า กฎหมายมังลายแลอาณาจักร แต่กฎหมายพระสงฆ์นั้นหาได้ใช้ไม่...¹

สรุปความข้างต้นแม้ว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทำการปฏิรูป
การปกครองเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง แต่ยังคงให้อำนาจในการตัดสินใจความแก่เจ้าเมือง
ให้ใช้ธรรมเนียมเดิมอย่างที่เคยปฏิบัติ

¹การปกครองว่าด้วยตำแหน่งหน้าที่ทำการ. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม-ร.5 ม/46). (ร.ศ.119).

บทที่ 3

การเมืองการปกครองของเมืองน่านจาก กฎหมายอาณาจักรหลักคำ

กฎหมายอาณาจักรหลักคำได้สะท้อนแนวคิดทางการเมืองการปกครองที่ได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนาโดยมีลักษณะผู้ปกครอง 2 ประการ คือ แนวคิดแบบธรรมราชา ซึ่งผู้ปกครองมีความเมตตากรุณาต่อประชาชนและให้การอุปถัมภ์ศาสนานอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นการจัดการปกครองบ้านเมืองในส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นซึ่งเป็นช่วงสมัยเจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดช (พ.ศ. 2395 – 2534) และสมัยเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดช (พ.ศ. 2436 – 2461)

3.1 แนวคิดเกี่ยวกับผู้นำ

3.1.1 ผู้นำเป็นผู้มีคุณธรรม

เมื่อเจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดช ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ปกครองเมืองน่านจากกรุงเทพมหานครแล้วได้ ตั้งมั่นจะปกครองบ้านเมืองให้ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุข ความเมตตากรุณาของพระองค์ทำให้มีประชาชนสมัครใจอพยพเข้ามาทำมาหากินในเมืองน่านมากมาย ดังปรากฏในใบบอกเมืองน่าน เรื่องเจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดช บอกเรื่องเลิกเมืองน้ำปาด (อุตรดิตถ์) หนีไปอยู่เมืองน่าน¹ ตามกฎหมายอาณาจักรหลักคำ “...หากลัทธิไปมาหากัน เจ้าของติดตามปะพบแล้ว หื้อส่งแก่กันอย่าหื้อเอาของกัน...”²

แม้กฎหมายอาณาจักรหลักคำจะมีบทลงโทษ มีการปรับไหม แต่ในทางปฏิบัติเจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดช ให้เป็นไปตามความสมัครใจ เช่น คนเมืองน่านที่ไปอยู่เมืองหลวงพระบางหากต้องการกลับมาเมืองน่านก็ให้กลับมาแต่ถ้าเป็นคนจากที่อื่นก็ให้กลับไป “เจ้าอนันตวรฤทธิเดช มีจดหมายเป็นอักษรลาวให้กราบเรียน ฯพณฯ สมุหนายก แปลได้ความว่า คนเมือง น่านที่ไปตกอยู่เมืองหลวงพระบางสมัครมาอยู่เมืองน่านตามเดิมต่อไป...”³ หรือ “ตราพระราช...ไล่เลิกเมืองพิไช อุตรดิจ ที่หนีไปขึ้นไปแอบแฝงอยู่ ณ แขวงเมืองน่าน ลงมาถวายตามเดิมต่อไป...”⁴

¹ เลิกเมืองน้ำปาดหนีไปอยู่เมืองน่าน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1227). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 14 เลขที่ 221.

² กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 53/2.

³ คนเมืองน่านสมัครกลับมาอยู่เมืองน่าน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1229). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร. 4 เล่ม 16 เลขที่ 220.

⁴ ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. (2534). นันทบุรีศรีนครน่าน. หน้า 14.

สาระสำคัญข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงการปกครองเมืองน่านที่ผู้ปกครองมีเมตตาธรรม เล็กส่วนจากเมืองต่าง ๆ หลบหนีมาอาศัยอยู่ที่เมืองน่าน ประชากรเมืองน่านจึงมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น รายงานทางราชการของเมืองน่านที่มีไปถึงกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. 2444 ระบุจำนวน ประชากรเมืองน่านว่ามี 150,000 คน การเพิ่มของประชากรส่วนใหญ่คงเนื่องมาจากการอพยพ และการกวาดต้อนผู้คนจากหัวเมืองในฝั่งลาวและสิบสองปันนามาอยู่ในเขตเมืองน่านหลายครั้ง¹ เจ้าหลวงอนันตรวฤทธิเดชฯ ให้เป็นไปตามสมัครใจของประชาชน อีกสาเหตุหนึ่งของการอพยพ คือผลจากการทำศึกสงครามและการกดขี่ข่มเหงของผู้ปกครอง เห็นได้จากสมัยเจ้าหลวง อนันตรวฤทธิเดชฯ พ.ศ. 2395 มีร่างสารตราถึงเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน ยกไป ตีเมืองเชียงตุง² เมืองเชียงรุ้งแต่งเครื่องบรรณาการลงมาเมืองน่าน³ เมืองสิบสองปันนา กับพระ ยะ เชียงทองรบกัน⁴ ท้าวพระยาเมืองหลวงพระบางทำการกดขี่ข่มเหงพวกครัวลื้อ⁵

ผลจากการปกครองบ้านเมืองของเจ้าหลวงอนันตรวฤทธิเดชฯ ทำให้เกิดความเป็น ระเบียบมากขึ้น ดังปรากฏในพงศาวดารว่า “...ท่านได้เสวยราชสมบัติในพระนครเมืองน่าน บ้านเมืองก็ชุ่มเย็นเปนสุขที่ภาษาปรากฏทั่วไปด้วยเดชานุภาพแห่งท่านถ้วนานาประเทศทั้งปวง คือไพร่อยู่ต่างคำขายอ้ายคโมยก็บปรากฏได้แล...”

ทศพิธราชธรรมเป็นธรรมสำคัญสำหรับผู้ปกครองแผ่นดิน ทศพิธราชธรรม 10 ประการได้แก่

- 1.ทาน คือ การให้
- 2.ศีล คือ การสังวรกายและใจให้สุจริต
- 3.บริจาค คือ การเสียสละ
- 4.อาชวะ คือ ความซื่อตรง
- 5.มัทวะ คือ ความอ่อนโยนในการประกอบพระราชกรณียกิจทั้งปวง
- 6.ตปะ คือ การทำหน้าที่ของพระมหากษัตริย์โดยครบถ้วนไม่บกพร่อง
- 7.โอโกธ คือ ความไม่โกรธ

¹คนเมืองน่านสมัครกลับมาอยู่เมืองน่าน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1229). เส้นขาว. หอสมุด แห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร. 4 เล่ม 16 เลขที่ 220.

²ราชการทางเมืองเชียงรุ้ง. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1214). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 1 เลขที่ 22.

³เจ้าเมืองเชียงรุ้งลงมาขอครอบครัวที่มาอยู่เมืองน่าน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1216). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 2 เลขที่ 1.

⁴ข้าราชการทางเมืองสิบสองปันนา. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1218). เส้นขาว. หอสมุด แห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร4 เล่ม 3 เลขที่ 26.

⁵ข้าราชการทางเมืองสิบสองปันนา. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1218). เส้นขาว. หอสมุด แห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 3 เลขที่ 26.

8.อวิหิสะ คือ ความไม่เบียดเบียนผู้ใด

9.ขันติ คือ ความอดทน(ต่อความยากลำบากทั้งปวง)

10.อวิโรธน์ คือ ความปกติ คิดและทำการทั้งปวงโดยปราศจากการนึกถึงตัวเอง

3.1.2 ผู้นำให้ความอุปถัมภ์และคุ้มครองพระพุทธศาสนา

ศาสนาเป็นรากฐานทางจิตใจแห่งหลักศีลธรรมของสังคม จะเห็นได้จากบทบัญญัติของศาสนาที่ระบุเป็นข้อห้ามในการประพฤติปฏิบัติต่างๆ รวมทั้งความเชื่อในเรื่องบุญและบาปที่จะได้รับทั้งในชาตินี้และชาติหน้า การมีความเชื่อและการประกอบพิธีกรรมร่วมกันเพื่อแสดงความเคารพสักการะถือเป็นสิ่งที่ยืนยันหลักศีลธรรมของมนุษย์

เจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชฯให้ความสำคัญกับการทำนุบำรุงวัดวาอารามในเมืองน่าน ซึ่งกฎหมายอาณาจักรหลักคำได้กล่าวไว้ดังนี้ “...ท้าวขุนพ่อเมืองนายบ้านไพร่ไทยทั้งหลายได้ครุอุปัฏฐากรักสาธุเจ้าสมณพราหมณ์หนภายในวัดไผ่วัดมัน บ้านไผ่เมืองมัน ด้วยจตุปัจจัยทั้ง 4 และจิวรปัจจัย เป็นต้น...”¹

กฎหมายอาณาจักรหลักคำเป็นเครื่องมือสำคัญในการอุดหนุนคำฐศาสนาเพื่อให้เป็นที่พึ่งทางจิตใจของคนในสังคม จากข้อความดังกล่าวเป็นการกำหนดให้เจ้านายขุนนางและคนสามัญเป็นผู้อุดหนุนคำฐพระและพราหมณ์ในบ้านเมืองของแต่ละบุคคล

จำนวนวัดที่ปรากฏในพงศาวดารเมืองน่านในสมัยเจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชฯ ได้รับการทำนุบำรุง จำนวน 22 วัด (ดูภาคผนวก ค)

นอกจากสร้างวัด ซ่อมแซมวัดต่างๆแล้วเจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชฯได้สร้างพระไตรปิฎกอีกจำนวนมาก (ดังปรากฏในพงศาวดารเมืองน่าน)และมีการให้ทานแก่ประชาชนทั่วไป ดังปรากฏในพงศาวดารเมืองน่านในการฉลองธรรมและฉลองวัดหลวงภูมินทราชา

...ท่านได้เบิกเข้าของออกทอดเลี้ยงหัวเมืองหื้อทานในครั้งนี้เสียงเข้าสารสองโกฏิสี่ล้านแปดแสน ปลายหมื่นสี่พันห้าร้อย พริกเสียงสามแสนปลายหมื่นสี่พัน ยาเสียงหกหมื่นสี่พันห้าร้อย ปูนเสียงห้าหมื่น ปลายเสียงสามหมื่น ไข่ปลาหมึกเสียงหกหมื่น ปลาแห้งเสียงสามแสนห้าหมื่น ปลายพัน หมากแขนสามหมื่น ขิงสองหมื่นสี่พัน หอมสองหมื่น เมียงเสียงสามแสนสี่หมื่น หมากเสียงสี่พันสี่ร้อย พลุเสียงสามแสนแปดหมื่น ดินไฟหกแสนห้าหมื่น...เงินแถบเงินปี่ซึ่งท่านประทานปรายหื้อหมู่พวกแห่บอกไฟแลหื้อผ้าคร้วทั้งหลายรวม 485 แถบ รวมเปนปีมี 3400 ปีแล...”²

¹กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 17/10.

²“พงศาวดารเมืองน่าน,” ใน อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ พระเทพนันทาจารย์ (บุญชู ธรรมสาร มหาเถร) วันที่ 1 เมษายน 2543. หน้า112.

สาระสำคัญข้างต้น สะท้อนให้เห็นถึงการให้ความสำคัญแก่การจัดงานทางศาสนา เป็นอย่างมากถือเป็นงานใหญ่ในเมืองน่าน

3.2 การจัดการปกครอง

นับตั้งแต่เจ้าฟ้าอัตถวรปัญโญ (พ.ศ. 2329 – 2353) เมืองน่านมีฐานะเป็นหัวเมืองประเทศราชอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของกรุงเทพฯ มีหน้าที่เป็นตัวแทนของกรุงเทพฯ ในการป้องกันดินแดน การขยายดินแดน การช่วยเหลือยามสงครามและการส่งเครื่องราชบรรณาการถวายพระมหากษัตริย์ไทย¹ ดังปรากฏในศุภอักษรเมืองน่านดังนี้“...อนันตวระฤทธิเดชฯ..เจ้านครเมืองน่านมีศุภอักษร ให้พระยาสุริยวงษา ..พระยากุมตันไม้ทองตันไม้เงิน..”²

รูปแบบการเมืองการปกครองเมืองน่านเป็นแบบพ่อปกครองลูก คือเจ้าเมืองมีอำนาจสูงสุดในการปกครองและออกกฎหมายเพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยในบ้านเมือง ซึ่งตามเนื้อหาในกฎหมายอาณัติหลักคำจะเห็นได้ว่าผู้ปกครองใส่ใจต่อสภาพความเป็นอยู่ของราษฎรอย่างใกล้ชิด มีข้อกำหนดเพื่อป้องกันเหตุที่จะทำให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้งกันได้ง่าย เช่น การยืมข้าวของเงินทอง ช้างม้าวัวควาย การใช้สัตว์บรรทุกสิ่งของไปค้าขายร่วมกัน ต้องมีข้อตกลงสัญญากันอย่างชัดเจน มีการย้ำในกฎหมายหลายครั้งให้ราษฎรป้องกันรักษาและรับผิดชอบไม่ให้ช้างม้าวัวควายเข้าไปทำลายพืชผล ดังความว่า

...อัน 1 ด้วยข้าเจ้าไพร่ไทยทั้งหลายได้กุมยืมสิ่งของเงินทองกันก็ดี อย่าหื้อได้กินดอกแก่กัน
...คั่นว่าบเลิง 3 ปี...³

...อัน 1 ช้างม้าวัวควายเข้าไร่นา อย่าหื้อได้ฟันแทงยิงของกัน ห้ามและบ่ฟัง...จักได้ใส่ทัณฑ์
สินไหม 220 น้ำผา...⁴

...อัน 1 ด้วยคนทั้งหลายได้ยืมช้างกันก็ดีจ้างช้างกันก็ดีไปต่างสัพพะสิ่งของทั้งมวล แม้นไก่
กลไกก็ดี อย่างนับหื้อด้วยง่าย หื้อโฝจากับด้วยกัน หื้อตกลงแล้วจึงหื้อคั้น...⁵

...อัน 1 คั่นเถิงรุยยะไร่นานามาแล้ว...หื้อล่อมรั้ว...หื้อแน่นหนา อย่าหื้องัวควายเข้าได้เป็น
อันขาด ...บ่ล่อมรั้วแล้วตามกำหนดนั้นจักเอาตัวเข้ารับพระราชอาญา...⁶

¹ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. (2539). *นันทบุรีศรีนครน่าน*. หน้า 11.

²สำเนาแปลศุภอักษร เรื่อง เมืองน่านส่งต้นไม้ทองเงิน. (หนังสือสุดท้ายดำ). (จ.ศ. 1220). เส้นขาว.
หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่มที่ 4 เลขที่ 39.

³กฎหมายอาณัติหลักคำ. (2534). หน้า 12/8.

⁴แหล่งเดิม. หน้า 6/10.

⁵แหล่งเดิม. หน้า 21/1.

⁶แหล่งเดิม. หน้า 23/11.

สาระสำคัญข้างต้นสะท้อนให้เห็นความพยายามของผู้ปกครองที่ต้องการให้ประชาชนอยู่อย่างร่มเย็นมีสุข ซึ่งแบ่งเป็นระดับต่าง ๆ ดังนี้

3.2.1 การปกครองระดับเมือง

การบริหารราชการในเมืองน่านได้จัดขึ้นใหม่ตามแบบแผนเทศาภิบาล กำหนดให้เจ้าสวญหลวงเป็นหน่วยงานที่มีอำนาจสูงสุดในการบริหารราชการทั่วไป

เจ้าสวญหลวง (หรือ “เจ้าสวญหลวง”) เป็นชื่อคณะบุคคลที่ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยกษัตริย์ ในการบริหารราชการบ้านเมืองทั่วไปนั้นจะยึดกฎหมายที่ตกทอดมา เช่น มังรายศาสตร์ คลองตัดคำพระญาเกือนา กฎหมายโพษาราช(กฎหมายที่ใช้ในอาณาจักรล้านช้าง) และอาศัยจารีตประเพณีและวิถีทางพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องประกอบในการดำเนินกิจกรรมบ้านเมืองซึ่งขึ้นกับการเกษตรที่มีเหมืองฝายเป็นหลัก โดยที่จะมีคณะบุคคลที่ทำหน้าที่บริหารงานซึ่งในยุคของพระเจ้าติโลกราชเรียกว่า ขว่ง ขว่งพร้อม ขว่งสวญ หรือสวญ ซึ่งต่อมามักเรียกว่า เจ้าสวญ หรือเจ้าสวญหลวง

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านสมัยก่อนเรียก“เจ้าสวญ”ในความหมายที่เป็นศาลาการหรือศาลากลางจังหวัดด้วย¹

เจ้าสวญหลวงเป็นคณะบุคคลที่ทำหน้าที่ที่บริหารในสวญหรือที่ประชุมนี้ประกอบด้วยเสนาต่าง ๆ 32 คน ประกอบด้วยขุนนางชั้นสูง เช่น พญาจำบ้าน พญาสามล้าน พญาแสนหลวง พญาเจ้าสวญทั้ง 32 คน มีอำนาจลดหลั่นกันตามลำดับ โดยแบ่งเป็นพญาเจ้าสวญ 2 นาย พญาสวญชั้นที่หนึ่ง 10 นาย พญาชั้นที่สอง 10 นาย และพญาสวญชั้นที่สาม 10 นาย งานของเจ้าสวญแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ การงานที่ต้องเสนอเจ้าหลวงเพื่อวินิจฉัยและบัญชาการและการงานที่เป็นไปตามระเบียบแบบแผนโดยทั่วไปซึ่งสามารถที่จะปรึกษาหารือและทำได้ที่เจ้าสวญโดยไม่ต้องนำเสนอเจ้าหลวง ท้าวขุนในสวญแบ่งได้เป็น 2 ระดับ ท้าวขุนระดับสูงเรียกว่า “พญาปิ่น” มี 4 นายและพญาแสนหลวงอื่นซึ่งเจ้าหลวงแต่งตั้งหลักฐานปรากฏในสมัยเจ้าอนันตรวฤทธิเดชเป็นเจ้าหลวงว่ามีรวมด้วยกัน 32 นาย ดังนี้

ท้าวขุนระดับพญาปิ่น ได้แก่

1. พญาแสนหลวงจำแสนบตีราชชโยภยันันทรวปัญญาศรีวิสุทธิมงคล เป็นผู้สำเร็จราชการบ้านเมืองทั่วไป และเป็นประธานเจ้าสวญ (เทียบได้ นายกรัฐมนตรี)
2. พญาแสนหลวงอามาตย์เป็นรองผู้สำเร็จการ
3. พญาแสนหลวงราชธรรมดูลย์เป็นหัวหน้าฝ่ายตุลาการ
4. พญาแสนหลวงมนตรี เป็นนายทะเบียนพล หรือนายสกลเลข(สุรัสวดี)

¹ อดัม รุ่งเรืองศรี. (2542). “เจ้าสวญหลวง,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 3. หน้า1227-1228.

พญาชั้นรอง (หัวหน้ากรม) ได้แก่

1. พญาหลวงขัตติยราชวงศา ช่วยว่าการทั่วไปและสักเลข(ทหาร)
2. พญาราชเสนา ช่วยว่าการทั่วไป
3. พญาไชยสงคราม ช่วยว่าการทั่วไป
4. พญาทิพนเตร ช่วยว่าการทั่วไป
5. พญาไชยราช ช่วยว่าการทั่วไป
6. พญาหลวงราชบัณฑิตย์ เป็นโหรประจำเมือง
7. พญาหลวงศุภอักษร ว่าการฝ่ายศุภอักษร
8. พญามิรินทรอักษร ว่าการฝ่ายศุภอักษร
9. พญาสิทธิชนสมบัติ ว่าการคลัง
10. พญาราชสาร ว่าการคลัง
11. พญาหลวงคำสือ ว่าการคลัง
12. พญาหลวงภักดี รักษาคลังพัสดุและนางข้าวหลวง
13. พญาราชโกฏ รักษาคลังพัสดุและนางข้าวหลวง
14. พญาราชรองเมือง รักษาคลังพัสดุและนางข้าวหลวง
15. พระราชสมบัติ รักษาคลังพัสดุและนางข้าวหลวง
16. พญาอินทรีรักษา รักษาคลังพัสดุและนางข้าวหลวง
17. พญานาหลัง รักษาคลังพัสดุและนางข้าวหลวง
18. พญาสิทธิมงคล รักษาคลังพัสดุและนางข้าวหลวง
19. พญาชนสมบัติ รักษาคลังพัสดุและนางข้าวหลวง
20. พญาพรหมอักษร รักษาคลังพัสดุและนางข้าวหลวง
21. พญาแขก รักษาคลังพัสดุและนางข้าวหลวง
22. พญาสิทธิเดช ตูลาการ
23. พญานราสาร ตูลาการ
24. พญาไชยพิพิธ ตูลาการ
25. พญาไชยปัญญา นายช่าง
26. พญานันตะปัญญา นายช่าง
27. พญาธรรมราช ธรรมการ
28. แสนหลวงเมฆสาคร ว่าการเหมืองฝาย

เมื่ออาณาจักรล้านนาได้เข้าร่วมในประเทศสยามแล้ว คำสนามหลวง ที่เป็นองค์กรปกครองตามจารีตของอาณาจักรล้านนาหรือเชียงใหม่ก็ได้ถูกปรับเปลี่ยนไป โดยอาศัยให้เหลือเพียงชื่อแต่คณะบุคคลภายในถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นสื่ออำนาจจากรัฐบาลสยาม ดังใน

ประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 30 มิถุนายน ร.ศ.119 น.398 ว่า “...ข้อ ๒๘ ใน นครหรือหัวเมืองหนึ่งให้มีข้าราชการ ๓ นาย รวมเรียกว่า“เจ้าสนามหลวง” เจ้าผู้ครองเมือง ๑ ข้าหลวงประจำนครหรือเมือง ๑ ข้าหลวงผู้ช่วย ๑...” ซึ่งจะเห็นได้ว่า “เจ้าสนามหลวง” ใน ระยะนี้ใช้เจ้าหลวงในลักษณะของส่วนประกอบเท่านั้นแต่อำนาจที่แท้จริงตกอยู่กับข้าราชการ จากส่วนกลางโดยสิ้นเชิง

การปฏิบัติงานของเจ้าสนามหลวง ได้มีระเบียบข้อบังคับกำหนดอำนาจหน้าที่ของแต่ละตำแหน่งไว้อย่างชัดเจนดังรายละเอียดต่อไปนี้ คือ¹

หน้าที่ข้าหลวงประจำเมือง

- 1.ตรวจตรารักษาราชการต่างพระเนตรพระกรรณทุกอย่าง
- 2.เป็นผู้โต้ตอบในการที่เกี่ยวข้องกับต่างประเทศ
- 3.เป็นผู้มีใบบอกและหนังสือราชการไปมากับกรุงเทพฯ ข้าหลวงใหญ่ ณ ที่ว่าการและเมืองอื่นๆ

- 4.เป็นผู้แนะนำและสั่งพนักงานให้รับหน้าที่ทุกตำแหน่ง

อำนาจข้าหลวงประจำเมือง

- 1.สั่งให้หยุดยั้ง หรือถอนอาญาหมายคำสั่งของเจ้าผู้ครองเมืองหรือเจ้านายซึ่ง ข้าหลวงเห็นว่าไม่ชอบด้วยราชการ หรือไม่ชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย ในระหว่างมีใบ บอกไปที่ว่ากรมณฑล ณ เมืองเชียงใหม่ หรือออกไปยังกรุงเทพฯได้ทุกอย่าง
- 2.เป็นผู้ตรวจและลงนามในคำพิพากษาของศาล ในระหว่างที่กระทรวง ยุติธรรมกรุงเทพฯยังหาได้จัดตั้งศาล
- 3.เป็นผู้อนุญาตตั้งและย้ายตำแหน่งข้าราชการ ขึ้นและลดเงินเดือนข้าราชการ ซึ่งมีตำแหน่งต่ำกว่าชั้นพนักงาน

หน้าที่ของผู้ครองเมือง

- 1.รักษาราชการบ้านเมืองให้เรียบร้อยต่างพระเนตรพระกรรณ
- 2.รับผิดชอบเฉพาะการในพื้นที่เมือง
- 3.เป็นผู้ออกอาญา หมายคำสั่งพนักงาน 6 ตำแหน่ง ตามข้อความซึ่งได้ ปรีกษาหรือในที่ประชุมเจ้าสนามหลวงเห็นชอบด้วยแล้ว
- 4.เป็นผู้รับผิดชอบและตรวจตราดูแลมิให้ผู้ใดผู้หนึ่งตัดฟันต้นไม้สักในป่า ซึ่งไม่ มีหนังสือรับเข้าทำที่ถูกต้องตามพระราชกำหนดกฎหมาย
- 5.เป็นผู้ตรวจตรามิให้ผู้ใดผู้หนึ่งทำการล่วงพระราชกำหนดกฎหมาย

อำนาจของเจ้าผู้ครองเมือง

- 1.บังคับบัญชาราชการในบ้านเมืองตามที่ได้ตกลงในที่ประชุมเจ้าสนามหลวง

¹จัดการปกครองมืองน่านและบริเวณเมืองขึ้น. 2 มิถุนายน ร.ศ. 119- มกราคม ร.ศ.125.

2.บังคับบัญชาเจ้านายบุตรหลานเพี้ยท้าวและวงศ์วานตามที่ชอบด้วยราชการ และชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย

3.ว่ากล่าวเจ้านายบุตรหลานเพี้ยท้าวแสนให้รับราชการตามหน้าที่
หน้าที่ของข้าหลวงผู้ช่วย

1.สั่งให้หยุดยั้งหรือถอนอาญาตามหมายคำสั่งของเจ้าผู้ครองเมืองหรือเจ้านาย
ตนใดคนหนึ่งซึ่งข้าหลวงเห็นว่าไม่ชอบด้วยราชการ หรือไม่ชอบด้วยพระราชกำหนดกฎหมาย
ในระหว่างมีใบบอกไปหาหรือว่าการมณฑลเมืองเชียงใหม่หรือบอกไปยังกรุงเทพฯ ได้ทุกเรื่อง

2.เป็นผู้ตรวจตราและลงนามในคำพิพากษาของศาลในระหว่างที่กระทรวง
ยุติธรรมกรุงเทพฯ ยังไม่ได้จัดตั้งศาล

3.เป็นผู้อนุญาตตั้งและย้ายตำแหน่งข้าราชการ ขึ้นและลดเงินเดือนข้าราชการ
ซึ่งมีตำแหน่งต่ำกว่าชั้นพนักงานรองลงไป

สำหรับอำนาจของข้าหลวงผู้ช่วยนั้นไม่มีบอกไว้แต่ก็คงเป็นการใช้อำนาจแทนข้าหลวง
ประจำเมืองในเวลาที่ไม่อยู่หรือเจ็บป่วย จากข้อกำหนดเกี่ยวกับหน้าที่รับผิดชอบของบุคคล
ทั้ง 3 ดังกล่าวจะเห็นว่าผู้มีความสำคัญและมีอำนาจสูงสุดในการบริหารราชการได้แก่ข้าหลวง
ประจำเมืองซึ่งถือเป็นกลไกที่สำคัญของรัฐในการเข้าควบคุมการปฏิบัติราชการในเมือง ตรงกัน
ข้ามเจ้าผู้ครองเมืองซึ่งเคยเป็นผู้มีอำนาจสูงสุดแต่เดิมต้องหมดอำนาจลง ไม่มีอำนาจที่จะ
ตัดสินใจอะไรอีกต่อไป อำนาจหน้าที่ต้องผ่านการเห็นชอบจากการประชุมของ
เจ้าสหายหลวงทั้งสิ้น เป็นการควบคุมเจ้าเมืองจากข้อบังคับที่ห้ามเจ้าผู้ครองเมืองตั้งกฎหมาย
ตั้งภาษีอากร ห้ามการประหารชีวิตหรือจำคุกตลอดชีวิต เป็นต้น

สมัยเจ้าสุริยพงษ์ผริตเดชะเป็นผู้ครองนครน่าน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวได้ทรงแก้ไขวิธีการปกครองแผ่นดินขึ้นใหม่ใน พ.ศ. 2435 โดยการแบ่งการปกครอง
หัวเมืองออกเป็นมณฑลเทศาภิบาล ได้ทรงส่งข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่ไว้วางพระราชหฤทัยจาก
กรุงเทพฯ เป็นผู้แทนต่างพระเนตร พระกรรณมากำกับดูแลการบริหารบ้านเมืองของเจ้าผู้ครอง
นคร เป็นชื่อตามตำแหน่งทำเนียบว่า “ข้าหลวงประจำเมือง” และทรงแต่งตั้งเจ้านาย บุตรหลาน
เจ้าผู้ครองนคร ให้เป็นเจ้าศักดินาชั้นสัญญาบัตร ลดหลั่นกันลงไปเป็นกรรมการพิเศษ ช่วยเหลือ
การบริหารงานของเจ้าผู้ครองนครเป็นลำดับ ดังนี้คือ

1. ตำแหน่งเจ้าอุปราช
2. ตำแหน่งเจ้าราชวงศ์
3. ตำแหน่งเจ้าบุรีรัตน์
4. ตำแหน่งเจ้าสุริยวงศ์
5. ตำแหน่งเจ้าราชภาคิวงศ์
6. ตำแหน่งเจ้าราชภาคินัย
7. ตำแหน่งเจ้าราชदनัย

8. ตำแหน่งเจ้าราชสัมพันธ์วงศ์
9. ตำแหน่งเจ้าราชบุตร
10. ตำแหน่งเจ้าประพันธ์วงศ์
11. ตำแหน่งเจ้าชัยสงคราม
12. ตำแหน่งเจ้าราชญาติ
13. ตำแหน่งวรญาติ

สำหรับการจัดระเบียบบริหารราชสำนักหรือหอคำของเจ้าผู้ครองนครน่านมีการจัดระเบียบปฏิบัติจะมีท้าวขุนที่เป็น “ขุนใน” มีหน้าที่เฉพาะในการดูแลกิจการของคุ้มของเจ้าผู้ครองนครโดยตรง รับใช้การงานและประดับเกียรติยศเจ้าผู้ครองนครอีกส่วนหนึ่งด้วย ทำนองเดียวกับเป็นข้าราชการฝ่ายราชสำนัก โดยอาจจัดแบ่งได้เป็น 5 แผนก คือ

1. **แผนกวัง** มีหน้าที่ควบคุมกิจการภายในหอคำ รักษาความสงบเรียบร้อยภายในรักษาความปลอดภัยให้เจ้านาย จัดพิธีออกพญาแสนท้าว พิธีออกแขกเมือง ต้อนรับแขกเมือง จัดกองเกียรติยศเมื่อเจ้าผู้ครองเลียบเมือง ท้าวขุนผู้รับผิดชอบได้แก่ พญาสิทธิวังราชเป็นหัวหน้ามีพญาราชวังเป็นผู้ช่วย ท้าวอาสาเป็นหัวหน้าคนเจ้าใช้การใน มีหน้าที่ จับกุมบุคคลที่ขัดอาชญาตามบัญชาของเจ้าผู้ครองนคร และมีหน้าที่ถือมัดหวายนำหน้าขบวนประพาสของเจ้าผู้ครองนครจะออกเดินทางและควบคุมคนเจ้าใช้การในของหอคำประมาณพันคน ตามปกติมีคนเจ้าใช้การในมาเข้าเวรครั้งละ 15 คน ผลัดเปลี่ยนกันครั้งละ 3 วัน 3 คืน

2. **แผนกเสมียนตรา** มีหน้าที่ร่างหนังสือของเจ้าหลวงส่งไปที่ต่าง ๆ และรับคำสั่งคำอาชญาที่แจ้งไปให้สนามทราบ ตลอดจนมีหน้าที่เก็บเอกสารและหนังสือภายในหอคำ หัวหน้าผู้ดูแลคือ พญาสิทธิอักษร

3. **แผนกมณฑิยและอาสนะ** มีหน้าที่ดูแลรักษาหอคำและอาคารต่าง ๆ ของเจ้าหลวงจัดการซ่อมแซมหากชำรุด มีหน้าที่ตั้งอาสนะเมื่อเจ้าหลวงเดินทางไปอยู่ที่หนึ่งที่ใดนอกหอคำ หัวหน้าคือ พญาราชมณฑิย มีแสนหลวงราชนิเวศน์ เป็นผู้ช่วย ทางด้านอาสนะมีพญาอาสนมณฑิยเป็นหัวหน้า

4. **แผนกการกุศล** มีหน้าที่ประกอบการกุศลของเจ้าหลวง ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของบ้านเมือง และมีหน้าที่บันทึกเรื่องราวงานการกุศล มีแสนหลวงสมภารเป็นหัวหน้า แสนหลวงกุศลเป็นผู้ช่วย และแสนหลวงขันคำเป็นผู้ถือพานทำหน้าหน้า เจ้าหลวงเมื่อไปทำบุญ

5. **แผนกรับใช้** มีหน้าที่รับใช้เจ้าหลวง มีท้าวขุนประกอบด้วยแสนหลวงในเป็นผู้รับใช้จัดการอาหารเลี้ยงดูคนในหอคำและแสนหลวงต่างใจเป็นผู้รับใช้กิจการต่าง ๆ ภายนอกนอกจากนี้ยังมีพนักงานเสมียนและเจ้าหมวดนายหมู่อีกพอสมควร

ดังตัวอย่างตำแหน่งที่ปรากฏในกฎหมายอาณัติจักรหลักคำดังนี้

...อยู่มาถึงสักกราชได้ 1214 ตัว (พ.ศ. 2395) เดือนเจียง แรม 10 ค่ำ เจ้าพระยามหาอุป
ราชาหอหน้า จึงได้หาเอาเจ้านายพี่น้องขัตติยราชวงสาธุกลานและท้าวพญาเสนาอามาตย์ขึ้นเบิก
สาพร้อมกันยังหน้าโรงไชย เจ้าพระยาหอหน้าเบิกสาทั้งพิจารณาด้วยจักตั้งพระราชอาณาจักรนั้น
ตกลงแล้ว ถึงเดือนยี่ ออกค่ำ 1 มีเจ้าพระยามหาอุปราชหอหน้าเป็นประธานและเจ้าพระยาราช
บุตรเจ้าพระยาสรีสองเมือง เจ้าพระยาอริยวงส์ เจ้าพระยาสุริยวงส์ เจ้าพระยาวิชัย เจ้าวิฆวา
เจ้าพระยาเทิง เจ้าพระเมืองราชา เจ้าพระเมืองแก้ว เจ้าพระเมืองน้อย เจ้าพระวิไชยราชา
เจ้าพระยา เมืองเชียงทอง เจ้าพระยาเมืองเลน เจ้าราชวงศ์เมืองเลน เจ้าเมืองเชียงแขง เจ้าเมือง
หลวง เจ้าเมืองเชียงลาบ เจ้าเมืองพุกา เจ้าเมืองลำและขัตติยราชวงสา ท้าวพญาอัคมหาเสนาอา
มาตย์ราชเสวกผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งมวลพร้อมกัน เอาเนื้อความเบิกสาตั้งอาณานิคมขึ้นกราบหลวงถึงราช
สำนักเราเป็นเจ้าแล้ว จึงได้พร้อมกันตั้งพระราชอาณาไว้หื้อเป็นอาณาจักรหลักคำสั่งสอน ห้ามปราม
เจ้านายลูกหลาน ท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายอย่าหื้อกระทำกัมมอันปดืสืบต่อไปภายหน้า...¹

3.2.2 การปกครองระดับหมู่บ้าน

กฎหมายอาณาจักรหลักคำเป็นกฎหมายท้องถิ่นที่บัญญัติไว้ในแต่ละหัวเมืองดูแล
ปกครองกันเอง ดังนี้

3.2.2.1 ตำแหน่งพ่อเมืองนายบ้าน

ตำแหน่งพ่อเมืองนายบ้านดังปรากฏในกฎหมายอาณาจักรหลักคำดังนี้

...อัน 1 ด้วยคดีเนื้อความอันบังเกิดกับหน้าบ้านหัวเมืองนั้น หื้อพ่อเมืองนายบ้านทั้งหลายได้
พิจารณาตามสภาวะตามรีตคลองแล้วค้นเจ้าความ ปยอมชักมาถึงสนามใต้ชำระแถม ค้นถูกแม่นยำ
พ่อเมืองนายบ้านชำระนั้นแล้ว จักไหมเจ้าความ หื้อพ่อเมืองนายบ้าน 220 น้ำผ่า ค้นเป็นนาย
บ้าน 110 น้ำผ่า ค้นพ่อเมืองนายบ้านพิจารณา บ่ตามสภาวะรีตคลองสมคำ เจ้าความ มาปฏิบัติ
ไหวสา จักไหมพ่อเมือง 220 น้ำผ่า นายบ้าน 110 น้ำผ่า อัน 1 ด้วยโทษแห่งคนทั้งหลาย...²

สรุปความข้างต้นได้ว่า การตัดสินคดีความให้พ่อเมืองนายบ้านพิจารณาตามธรรมเนียม
เดิมแสดงให้เห็นถึงอิสระในการปกครองท้องถิ่น

3.2.2.2 ตำแหน่งหัวสิบ

ระบบการคุมกำลังคนในล้านนาตามกฎหมาย"มังรายศาสตร์"กล่าวไว้ว่า"ไพร่สิบคนให้มี
นายสิบผู้หนึ่ง" กฎหมายอาณาจักรหลักคำแสดงให้เห็นว่า ระบบนายสิบหรือหัวสิบยังมิใช้สืบ
มาอย่างน้อยจนถึงพ.ศ.2404 และนายสิบเป็นผู้ควบคุมที่ใกล้ชิดไพร่มาก ดังนั้นเพื่อแก้ไขการ
ปล่อยปละละเลยของไพร่อย่างจริงจัง ราชสำนักเมืองน่านจึงใช้อำนาจสั่งการให้นายสิบดูแล

¹กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 3/6.

²แหล่งเดิม. หน้า 9/3.

...อัน 1 ถ้าถึงเทศกาลเดือน 11 ออกค่า 1 หื้อหัวสืบนายฝ่ายทั้งหลายได้ส่อป่าวถึงแก่ลูกสืบ และเจ้าตำรวไผมันหื้อรู้ทั่วกันไปหื้อเสี่ยงแล้ว หื้อกำชับตรวจตราดูแลตำรวเอาใจใส่ หื้อเป็น ราชการแทคั่นล่อมรว บ่ตีงัวควายเข้ากว่นไร่ควีนาค คนทั้งหลายเสียเข้า (ข้าว) มากน้อยเท่าใด จัก หื้อเจ้าตำรวไชนับเสี่ยงแล้ว จักเอาหัวสืบและเจ้าตำรวเข้าใส่ราชวัตรไว้ เขียน 30 แส บ่หื้อซื้อหลัง เป็นอันขาด ถ้าตำรวหากหมั้นหน้าดีแล้วงัวควายหากร้ายนั้นหื้อพิจารณาไปภายหลัง อัน 1 ด้วยตำ รวแห่งหัวสืบนายฝ่ายทั้งหลายนั้นหื้อไต่ยกไว้ หื้อแก่ลูกสืบทั้งหลาย อย่าหื้อหัวสืบนายฝ่ายได้ล่อม ต่อไปเป็นอันขาด...¹

สลายการบังคับบัญชา ได้กำหนดจำนวนอัตราขึ้นต่ำขึ้นไปตามลำดับ ดังนี้

ไพร่	10 คน	ให้อยู่ในการบังคับบัญชาของนายสืบ 1 นาย
นายสืบ	2 นาย	ให้อยู่ในการบังคับบัญชาของนายห้าสืบ 1 นาย
นายห้าสืบ	2 นาย	ให้อยู่ในการบังคับบัญชาของนายร้อย 1 นาย
นายร้อย	10 นาย	ให้อยู่ในการบังคับบัญชาของเจ้าพัน 1 นาย
เจ้าพัน	10 นาย	ให้อยู่ในการบังคับบัญชาของเจ้าหมื่น 1 นาย
เจ้าหมื่น	10 นาย	ให้อยู่ในการบังคับบัญชาของเจ้าแสน 1 นาย

เมื่อบ้านเมืองมีศึกสงคราม กฎหมายได้ระบุโทษของการหลบหนีจากงานศึก ดังนี้

ไพร่	หลบหนีจากผู้บังคับบัญชาคือนายสืบ เมื่อจับไพร่ได้ให้ประหาร ชีวิตเสีย
นายสืบ	หลบหนีจากนายห้าสืบ ให้ประหารชีวิตนายสืบเสีย
นายห้าสืบ	หลบหนีจากนายร้อย ให้ประหารชีวิตนายห้าสืบเสีย
นายร้อย	หลบหนีจากเจ้าพัน ให้ประหารชีวิตนายร้อยเสีย
เจ้าพัน	หลบหนีจากเจ้าหมื่น ให้ประหารชีวิตเจ้าพันเสีย
เจ้าหมื่น	หลบหนีจากเจ้าแสน ให้ประหารชีวิตเจ้าหมื่นเสีย
เจ้าแสน	หลบหนีจากพระเจ้าแผ่นดิน ให้ประหารชีวิตเจ้าแสนเสีย ²

ตำแหน่งนายสืบมีความสำคัญในการควบคุมกำลังคนในเมืองน่าน

3.2.2.3 ตำแหน่งกำนัน พันบ้าน ท้าวขุน

ตำแหน่งกำนัน พันบ้าน ท้าวขุน ที่ปรากฏในกฎหมายอาณัติจักรหลักคำมีบทบาท สำคัญในการดูแลความสงบเรียบร้อยในท้องถิ่นของตน

¹กฎหมายอาณัติจักรหลักคำ. (2534). หน้า 24/3.

²ทวนศรี บัวนุช. (2542). “มังรายศาสตร์,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 10. หน้า 5101-5102.

...อัน 1 จัวควายเข้ากินเข้า (ข้าว) เมื่อยังหนุ่มนั้น หื้อเจ้าจัวควายใช้ปลูกแทน หื้อเหมือนกันเก่า คั่นกินเข้า (ข้าว) ยังเป็นบ่าวเป็นสาว อัน 1 มานเป็นเมิดเป็นรวงนั้นเข้า (ข้าว) เสียเท่าใด หื้อเจ้าจัวควายใช้นับเสียง คั่นขี้เยียวใส่และเกลือกนอนนาแมนมี 9 บวก 10 บวกก็ดี เข้า (ข้าว) เสียมากน้อยเท่าใด หื้อเจ้าจัวควายใช้นับเสียงแล้วซ้ำหื้อแบ่งขวัญเข้า (ข้าว) ด้วยเงินสลึง 1 หื้อเป็นแล้ว คั่นกินเข้าแรกและขวิดทอกองเข้า (ข้าว) นั้น เข้า(ข้าว) เสียเสียเท่าใด หื้อใช้ซ้ำหื้อแบ่งขวัญเข้า (ข้าว) ด้วยเงินแถบ 1 หื้อเป็นแล้วกัน ถ้าแลเจ้าเข้า (ข้าว) บอกสัญญาแล้ว เจ้าช่างมาจัวควายหากขัดแย้งเสีย ปตตามพระราชอาญาอาณาจักรหลักคำอันตั้งไว้นั้นแล เกาะเอาตัวไปสู่กำนันพันบ้านท้าวขุนได้ชำระนั้น หื้อเจ้าขุนได้ใส่สินดี 5 แถบเก็งหื้อใช้เข้า (ข้าว) และแบ่งขวัญเข้า (ข้าว) ตามอาชญาตั้งคาคไว้นี้ อย่าขัดขวางเป็นอันขาด...¹

การปกครองของน่านนั้นปรากฏในกฎหมายอาณาจักรหลักคำแบ่งเขตการบริหาร ดังนี้คือ ในเวียง หน้าบ้าน และหัวเมืองนอก บริเวณที่เป็นในเวียง คือ ในเขตตัวเมืองน่าน หน้าบ้านคือ บ้านเล็กเมืองน้อยที่ขึ้นอยู่กับเมืองน่านโดยตรง ราชการใด ๆ ที่เกิดขึ้นในเวียงและหน้าบ้านนั้นอยู่ภายใต้การวินิจฉัยของเจ้าสนาม ส่วนหัวเมืองนอก คือ เมืองบริวารหรือเมืองขึ้นของเมืองน่าน ซึ่งมีอำนาจในการบริหารราชการของตน ดังนั้นเมื่อมีราชการใด ๆ จะต้องแจ้งหรือรายงานต่อพ่อเมืองให้วินิจฉัยสั่งการหัวเมืองนอกนี้มีความสำคัญอย่างยิ่งในทางด้านยุทธศาสตร์ และเกียรติภูมิของเมืองน่าน เจ้านายเมืองน่านจะให้ความยกย่องนับถือเจ้าเมืองเหล่านี้เป็นอันดี ในการพิจารณาออกกฎหมายที่จะบังคับเจ้าเมืองและท้าวขุนสำคัญ ๆ ของหัวเมืองนอกได้ร่วมพิจารณาด้วย ในระบบพิจารณาออกกฎหมายที่จะบังคับเจ้าเมืองเชียงแขง เจ้าเมืองเลน เจ้าเมืองเทิง เจ้าเมืองเชียงลาบ เจ้าเมืองภูคา เป็นต้น หัวเมืองนอกสำคัญ ๆ ทางน่านจะส่งเชื้อสายของเจ้านายไปปกครองเพื่อรักษาอำนาจที่มั่นคงเอาไว้หรือพยายามเชื่อมความสัมพันธ์ด้วยการแต่งงานในหมู่ชนชั้นปกครอง หัวเมืองนอกปกครองตนเองแต่ต้องส่งส่วยของถวายตามที่กำหนด และต้องให้ความร่วมมือในการส่งกำลังคนเมื่อเกิดสงคราม

เมืองน่านแม้ว่ามีที่ตั้งที่ค่อนข้างโดดเดี่ยวห่างไกล แต่ก็มีความสัมพันธ์กับหัวเมืองทางใต้ของสิบสองปันนา ลาว และรัฐล้านนาอื่น ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างน่านกับเมืองต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นความสัมพันธ์แบบบ้านพี่เมืองน้อง ต่างให้ความร่วมมือซึ่งกันและกัน ตัวอย่างที่น่าสนใจ คือ การออกกฎหมายว่าด้วย “ข้าลัทธิไปไทยลัทธิมา” ใน พ.ศ. 2387 เจ้านายและท้าวขุนของเมืองต่าง ๆ ได้มาร่วมกันพิจารณาออกกฎหมายเพื่อแก้ปัญหาแพร่และทาสหลบหนีออกจากเมืองของตนไปอยู่เมืองอื่น ระบุว่าคนเมืองเชียงใหม่ ลำพูน ลำปางและเมืองน่าน หากเดินทางไปต่างเมืองโดยไม่มี “ขลาง” หรือ หนังสือสำคัญอนุญาต ไปอยู่บ้านใดบ้านนายบ้านต้องรายงานต่อเจ้าสนามหลวงให้สอบสวนแล้วส่งหนังสือไปแจ้งแก่เมืองนั้น ๆ หากมีหนังสืออนุญาตแต่ได้

¹กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 25/1.

เดินทางมาค้าขายเป็นเวลานานและได้มีลูกเมียในเมืองนั้น ก็ต้องทำหนังสือแจ้งแล้วให้ไพร่คนนั้นตัดสินใจว่าจะกลับหรือจะอยู่ต่อไป หากไม่กลับไปเมืองของตนก็ต้องเสียเงินค่าตัว 900 เงินนํ้าร้อยตำลึง ส่วนข้าทาสไม่ว่าจะเป็น “ข้าหน้าเบี้ยนํ้าเงิน” หรือ “ข้าปลายหอกงาช้าง” หนีมาต้องส่งคืน หากไม่ส่งคืนและนายเก่ายินยอมนายใหม่ก็ต้องเสียค่าตัวให้ ในกรณีนักโทษหนีให้ส่งตัวกลับ แต่หากมีการกระทำผิดในเมืองใดให้เมืองนั้น ๆ เป็นผู้ชำระตัดสิน นอกจากนี้ยังให้ความสำคัญร่วมมือติดตามหาช้างที่หลงหายไปตามเมืองต่าง ๆ ดูแลการค้าขายช้างและทาสโดยต่างไปทำการซื้อขายที่เค้านามของเมืองนั้น ๆ ความร่วมมือระหว่างเมืองเช่นนี้แสดงถึงความสำคัญของการกำลังคนซึ่งมีน้อยและมีค่าอย่างยิ่งสำหรับเมืองต่าง ๆ การปกครองเมืองน่านจึงสงบร่มเย็น

บทที่ 4

สภาพเศรษฐกิจที่ปรากฏในกฎหมายอาณาจักรหลักคำ

เศรษฐกิจของเมืองน่านเป็นเศรษฐกิจหมู่บ้านแบบเลี้ยงดูตนเอง พื้นฐานทางเศรษฐกิจ ได้แก่ การเกษตร พึ่งพาธรรมชาติ วิธีการผลิตใช้แรงงานคน แรงงานสัตว์ เป็นสำคัญ

4.1 การเพาะปลูก

การเพาะปลูกเป็นอาชีพหลักของชาวน่าน ข้าวมีความสำคัญที่สุด ไม่เพียงแต่ใช้บริโภค อาจใช้ข้าวจ่ายแทนการเสียภาษี ชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาในเมืองน่านสมัยก่อน จึงพบว่า ชาวน่านไม่ต้องการขายข้าวหรืออาหารใดๆทั้งสิ้น น่านมีพื้นที่อุดมสมบูรณ์น้อยเพราะมีพื้นที่เป็นภูเขาและที่สูงมาก การทำนาของชาวน่านจึงทำได้เฉพาะการเลี้ยงประชากรของตนเอง เท่านั้น ไม่มีการส่งออกขาย

การเรียกเกณฑ์ข้าวจากเมืองน่านก็แสดงให้เห็นว่าข้าวไม่ได้เหลือเฟือนัก การที่ไม่ปรากฏปัญหาข้าวขาดแคลนเหมือนเมืองอื่นๆอาจจะเป็นเพราะปริมาณคนต่างชาติที่เข้าไป ติดต่อค้าขายจำนวนน้อยไม่เหมือนกับเมืองเชียงใหม่หรือลำปาง ที่สำคัญเส้นทางการคมนาคมไม่สะดวกในการขนส่งค้าขาย สำหรับเมืองน่านมีสามารถผลิตข้าวได้เพียงพอต่อการบริโภค เพราะมีการจัดระบบชลประทานที่มีประสิทธิภาพและที่สำคัญคือมีกฎหมายคุ้มครองไร่นาตลอดจนสนับสนุนให้ประชาชนหักล้างทางพงเพื่อเพิ่มเนื้อที่ในการทำนา

ปัจจัยที่สำคัญในการเพาะปลูกคือที่ดินและแรงงาน

4.1.1 ความสำคัญของที่ดิน

ที่ดินเป็นของผู้ปกครอง ผู้ปกครองอนุญาตให้ประชาชนยึดครองที่ดินประกอบอาชีพได้ แต่ขาดระบบกรรมสิทธิ์ ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ แร่ธาตุ สัตว์ป่า ฯลฯ ก็เป็นทรัพย์สินสมบัติของรัฐ ผู้ใดบุกรุกหรือทำลายโดยมิได้รับอนุญาต มีความผิด ต้องเสียค่าปรับ

แรงงานคนและสัตว์เป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต ในขณะที่ที่ดินรกร้างว่างเปล่ามีมาก แต่แรงงานมีน้อยการแสวงหาแรงงานโดยการยกกองทัพโจมตี บ้านเมืองหรือชุมชนอื่นแล้วกวาดต้อนแรงงานเหล่านั้นเพื่อเป็นกำลังสำคัญในการผลิต เช่น

ไพร่หรือชาวนา นอกจากใช้แรงงานของตนเองในการผลิตแล้วยังไม่มีอิสระในการประกอบอาชีพเท่าที่ควร ทั้งนี้ต้องสังกัดมูลนาย (ไพร่สังกัดหัวสิบ) นอกจากนี้ไพร่ต้องทำหน้าที่รับใช้เจ้านายด้วย

เนื่องจากแรงงานไพร่เป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต มีกฎหมายให้ขุนนางเห็นความสำคัญของไพร่ ทั้งนี้เพราะไพร่เป็นผู้ทำไร่ ทำนา ทำสวน ให้เกิดประโยชน์แก่บ้านเมือง เพื่อให้ไพร่อยู่ดีกินดีมีที่ดินทำมาหากิน ส่งเสริมการบุกเบิกที่ดินใหม่เพื่อทำไร่ ทำนา

ระบบชลประทานแบบเหมืองฝาย เป็นวัฒนธรรมในการเกษตร เนื่องจากสภาพภูมิประเทศประกอบด้วยทิวเขา พื้นที่ที่มีความลาดเท ไม่สามารถกักน้ำไว้ได้นานจึงสร้างเหมืองฝายเพื่อใช้ในการเกษตร

ที่นาในกฎหมายอาณาจักรหลักคำ ระบุที่นามี 3 แบบคือนาตระกูล นาซื้อ และนาแลกกัน ว่าด้วยมีหนังสือจดหมายและวาจาปฎิญาณอย่าได้ทำลายแก่กัน¹

ที่ดินมีการสนับสนุนให้ราษฎรบุกเบิกที่ดินเป็นที่นา ดังมีข้อกำหนดในกฎหมายอาณาจักรหลักคำความว่า

...อัน 1 อย่าหื้อเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายได้เทิงขางป่าดงที่ควรเบิกเป็นท้องเป็นน่านนั้นไว้ ตามแต่ผู้จักสร้างแปงเบิกบายหื้อเป็นทุ่งเป็นนาสืบต่อไป...²

กฎหมายอาณาจักรหลักคำได้ระบุโทษผู้ที่ทำลายไร่นาของผู้อื่นว่าต้องจำคุกและเชียนติดังนี้

...อัน 1 อย่าหื้อเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายโจทนาถกถอนไร่นากับด้วยกัน หื้อร้อนเคืองแก่บ้านเมืองคั่นว่าเป็นนาตระกูลก็ดี เป็นนาซื้อก็ดี เป็นนาแลกกันก็ดี คั่นว่ามีหนังสือจดหมายและวาจาปฎิญาณเป็นสักขีสำคัญหมั้นขันไว้ทั้งสองฝ่ายนั้น...คั่นว่า บุคคลผู้บ่ฟัง...จักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตรไว้เชียนหลัง 30 แส้ไหม 330 น้ำผ้า...³

เมื่อดูสภาพพื้นที่ของเมืองน่านไม่ค่อยมีที่ดินที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำการเกษตร ทำให้ต้องเอาใจใส่กับการผลิตอย่างมาก โดยกำหนดในกฎหมายให้ราษฎรดูแลรักษาข้าวในนาทำรั้วป้องกันสัตว์ที่จะเข้าไปเหยียบย่ำพืชผลผลิตต่างๆและให้ราษฎรควบคุมดูแลสัตว์เลี้ยงไม่ให้ไปเหยียบย่ำพืชผลของผู้อื่นด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

...คั่นล้อมรั้วตึงวัวควายเข้าตำรั้วผู้ใดหื้อไหม 300 ร็อกคั่นวัวควายไปกินเข้า...เจ้าตำรั้วใช้นับเลี้ยงแปงขวัญเข้า...⁴

...อัน 1 จัวควายบุคคลผู้ใดก็ดี...ไปกวนไร่ควีน...หื้อไหม เจ้าควายตัว 1 หื้อแก่ผู้ยับ หื้อใส่สินตีหื้อพ่อเมืองนายบ้าน 110 น้ำผ้า อัน 1 หื้อเจ้านาย...⁵

¹กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 10/4.

²แหล่งเดิม. หน้า 10/1.

³แหล่งเดิม. หน้า 10/3.

⁴แหล่งเดิม. หน้า 6/2.

⁵แหล่งเดิม. หน้า 7/1.

4.1.2 ความสำคัญของแรงงาน

แรงงานเป็นกำลังสำคัญในการผลิต โดยเฉพาะแรงงานคน จากจดหมายเหตุเรื่องข้อราชการทางเมืองเชียงรุ้งว่าเจ้าอุปราชมาหาไชยจันได้เอามารักษาไว้โดยดีก็ไม่อยู่หลบหนีไปเป็นหลายครั้งก็เลยประหารชีวิตเสีย

กฎหมายอาณาจักรหลักคำให้ความสำคัญแก่แรงงานสัตว์และกำหนดโทษที่รุนแรงแก่ผู้ที่ขโมยหรือฆ่าวัว ควาย ดังความว่า

...อันว่าบุคคลผู้ใดไปลักเอาควายท่านมาฆ่ากิน จักเอาตัวเข้าไปใส่ราชวัตรไว้ ให้จ่ายค่าควายตามราคาแล้วจักเอาตัวไปฆ่าเสีย...¹

การทำมาหากินของชาวบ้านเมืองน่านมีความจำเป็นที่ต้องใช้แรงงานสัตว์เพื่อการเกษตร พาหนะและอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็น ช้าง ม้า วัว ควาย สัตว์ทุกชนิดมีค่าเท่ากัน

...อัน 1 ดังข้างนั้น คนเข้ารับบุคคลผู้ใดก็ดี หื้อเจ้าตำรวและเจ้านายช่วยกันเสาะสืบพิจารณาติดตามเอาตัวช้าง หื้อจนได้ ถ้าบได้ตัวข้างนั้นก็หื้อเจ้าตำรวแบ่งขวัญเข้า (ข้าว) ด้วยเงินแถบ 1 หื้อเป็นแล้ว ดังข้างม้าวัวควายนั้น แม่นเข้ากวณควี่ไร่นา 9 ตัว 10 ตัวก็ดีก็หื้อแบ่งขวัญเข้า (ข้าว) แต่ตัวเดียว 1 หื้อ เป็นแล้ว คนเข้า (ข้าว) เสียเล็กน้อยเท่าใด ก็หื้อช่วยกันใช้นับเลี้ยง...²

สรุปความข้างต้นได้ว่าถ้าช้างหายต้องตามกลับมา ถ้าทำความเสียหายเจ้าของช้างต้องชดใช้แก่ผู้เสียหาย

4.2 การเลี้ยงสัตว์

การเลี้ยงสัตว์ที่มีความสำคัญได้แก่ วัว ทั้งนี้เพราะนอกจากเลี้ยงไว้ ไถนา ลากเกวียนแล้วยังใช้วัชรทุกสิ่งของที่เรียกว่า “วัวต่าง” เดินทางข้ามภูมิประเทศที่กันดาร สัตว์อื่นๆ ที่เลี้ยงไว้ใช้งานได้แก่ ควาย ม้า และช้าง

การเลี้ยงสัตว์นอกจากเลี้ยงเองแล้วยังมีการเช่าแรงงานสัตว์มาใช้ในฤดูกาลทำนา อัตราค่าเช่าแล้วแต่จะตกลงกันในกฎหมายอาณาจักรหลักคำไม่ได้กำหนดไว้

การเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านเลี้ยงไว้ใช้งานเป็นสิ่งสำคัญไม่ว่าจะเป็นช้าง ม้า วัว ควายชาวบ้านไม่นิยมกินเนื้อสัตว์ดังคำบรรยายของผู้ที่เดินทางมายังเมืองน่านใน พ.ศ.2428

¹กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 4/6.

²แหล่งเดิม. หน้า 25/8.

กล่าวว่า “...เนื้อสัตว์ป่าบันดามีที่หาได้ อีกเปิดไก่อุปปลาบ้างคำหมุ...แต่เนื้อโค กระบือถือเป็นขาด ใครพิฆาฏฆาภิเอาจับหาย...”¹ เพราะกฎหมายระบุโทษอย่างเข้มงวด

...อัน 1 ช้างทำนผู้อื่นก็ดี ช้างตัวเล็งก็ตีมาติดแอบแฝงอยู่กับช้างบุคคลผู้ใด หื้อเจ้าช้างมาปฏิบัติถึงสนามและบอกกล่าว พ่อเมืองนายบ้าน หื้อได้รู้ก่อน ค้นว่าบุคคลผู้ใด (มี) ช้างทำนผู้อื่นและช้างเล็งมาติดแอบแฝงอยู่และบ่มาไหว้ สาปฏิบัติถึงสนามและบ่บอกกล่าวถึงพ่อเมืองนายบ้านหื้อได้รู้ ทื่อว่าเป็นผู้โลภอำเออาของทำนปิดบังของทำน ไว้ทื่อว่าเป็นโจร จักเอาโทษตามอาญาตั้ง...²

ผู้ปกครองให้ความสำคัญกับช้างม้าวัวควาย โดยอย่าให้ฟัน ทำร้ายแทง ลงโทษ โดยการปรับไหม การปล่อยปลละละเลยความช้างต้องรับผิดชอบ ต้องถูกปรับไหม หรือถูกจำคุก นอกจากนี้ในกฎหมายอาณาจักรหลักคำระบุว่าช้างผู้อื่นหรือช้างไม่มีเจ้าของติดมากับช้างของใคร บุคคลนั้นต้องไปแจ้งต่อเจ้าสนามและบอกพ่อเมืองนายบ้านให้รับรู้ หากไม่ปฏิบัติตามนั้นจะถือว่าเป็นโจรและถูกลงโทษ

ในเมืองน่านช้างถือเป็นสมบัติที่มีค่า ดังในจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2407) เจ้าอนันตวรฤทธิเดชได้ถวายช้างสีประหลาด 3 เชือก มาถวายในกรุงเทพฯ หรือใน พ.ศ.2410 นายร้อยธรรมาคณเมืองหลวงพระบางได้ขโมยช้างนำมาขายที่เมืองน่านก็ถูกจับกุม

4.3 การเก็บของป่า

ของป่าไม่ใช่สมบัติส่วนตัวแต่เป็นสมบัติของเมือง ไม่ว่างาช้าง นอแรด ชันไม้ ฯลฯ กฎหมายได้ห้ามการปกปิดของป่าต้องมอบให้เจ้าเมือง ถ้าไม่มอบจะมีโทษแต่ถ้ามอบจะได้รางวัลจากเจ้าเมือง ถือว่าเป็นวิธีการที่แยบยลเพราะชาวบ้านไม่ได้ทำการค้าเมื่อได้ของป่ามากก็นำมาขึ้นเป็นรางวัล ทำให้เจ้าเมืองมีของมีค่าไว้เป็นเครื่องบรรณาการและค้าขายแลกเปลี่ยนได้

...อัน 1 ด้วยสัพพะสิ่งของ อันควรเป็นราชสมบัติมีงาช้าง นอแรด เฝิงผาเฝิงตัน อันบังเกิดมีและตกหายอยู่เหนือหน้าแผ่นดิน ในเขตแขวงบ้านเมืองแห่งเราก็คือ อันหมอพราณไปหันเก็บได้ก็ตีหากยังได้ก็ตีมีในประเทศเขตแขวงบ้านใดเมืองใด อย่าได้ชุ่มช่อนปิดบังได้ในเขตแขวงบ้านใดเมืองใดให้เอาไปสำแดงถึงพ่อเมืองนายบ้าน หื้อได้รู้ได้ทันแล้ว หื้อพ่อเมืองนายบ้านได้จดหมายสำคัญหนักเบาไว้แล้ว หื้อส่งแก่ผู้ได้นำเข้ามาถึงเจ้าหมวดนายกองนำเข้ามาให้วส่ายนถวาย ค้นเป็นคนหัวเมืองนอก หื้อพ่อเมืองนำมาขึ้นถวาย จักได้พระราชทานรางวัล หื้อแก่ผู้ได้ตามราคา

¹พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2530). เมืองน่าน. หน้า 78.

²กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 22/5.

สิ่งของหนักเบา คับบุคคลผู้ใดได้แล้วบิดบังชุ่มซ่อนเสีย บ่เอามายื่นถวายไหว้สาธุ นั้น ถือว่าเป็น ผู้ลักกินราชสมบัติ จักได้เอาตัวเข้าใส่ราชวัตรไว้ใส่สินค่าคอ ตามพดาสักดิ์เขียน 30 แส...¹

ทรัพยากรธรรมชาติอย่างแร่ จากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2408) เจ้าเมืองน่าน เจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชฯ ได้จัดพลอยลงไปถวาย

4.4 การแลกเปลี่ยนสินค้า

การแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างหมู่บ้าน ถ้าพิจารณาผลผลิตส่วนใหญ่แล้วหมู่บ้านมีผลผลิตต่างๆ เลี้ยงตัวเองอย่างเพียงพอ การแลกเปลี่ยนจึงมีน้อย สิ่งของที่สำคัญที่มีการแลกเปลี่ยนกันมากได้แก่ เกลือ เกลือเป็นสินค้าอย่างหนึ่งซึ่งแต่ละหมู่บ้านผลิตไม่ได้ ต้องมีการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน

การค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างเมืองกับเมืองหรือหมู่บ้านกับเมืองในบริเวณล้านนากระทำโดยพ่อค้าวัวต่าง ซึ่งเป็นชาวนาที่อาศัยอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ ที่ใช้เวลาว่างหลังฤดูการเก็บเกี่ยวทำการรวบรวมผลผลิตจากหมู่บ้านซึ่งส่วนมากเป็นผัก ผลไม้หรือประเภทของป่าเดินทางออกไปค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่ขาดแคลนในหมู่บ้านของตน เช่น เกลือ ปลาแห้ง เป็นต้น เมื่อการค้าระหว่างล้านนากับพม่าและกรุงเทพฯ ยาวตัวมากขึ้นสินค้าอุตสาหกรรมบางชนิด เช่น เสื้อผ้า ด้าย ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด เทียนไข เครื่องใช้ทำด้วยโลหะ ก็ได้กลายมาเป็นส่วนหนึ่งของสินค้าของพ่อค้าวัวต่างด้วย สำหรับเส้นทางที่พ่อค้าวัวต่างใช้เดินทางค้าขายมาสู่เมืองน่านคือ เส้นทาง ท่าอิฐ-แพร่-น่าน²

...อัน 1 ลูกค้ำทั้งหลายลูกต่างประเทศเข้ามาซื้อช้างซื้อวัวควายนั้น คั้นเข้ามาถึงบ้านใดเมืองใดก็ดี อย่าหื้อเจ้านายและพ่อเมืองนายบ้านท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลาย อย่าได้นับซื้อขายต่อกันด้วยง่าย หื้อพาเอาตัวลูกค้ำทั้งหลายเข้ามาปฏิบัติถึงราชสำนักสนามก่อน...”³

กฎหมายอาณาจักรหลักคำยังระบุไว้ว่าลูกค้ำประเทศที่เข้ามาซื้อช้างม้าวัวควายเจ้านายพ่อเมือง อย่าตกลงซื้อของง่ายตายนัก ให้พาลูกค้ำเข้ามารายงานตัวที่สนามก่อน ถ้าไม่ปฏิบัติตามจะถูกลงโทษ

¹กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 16/8.

²ฐิติ์ ฐาติ. (2523). วิชาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.2394-2475. หน้า 50.

³แหล่งเดิม. หน้า 22/9.

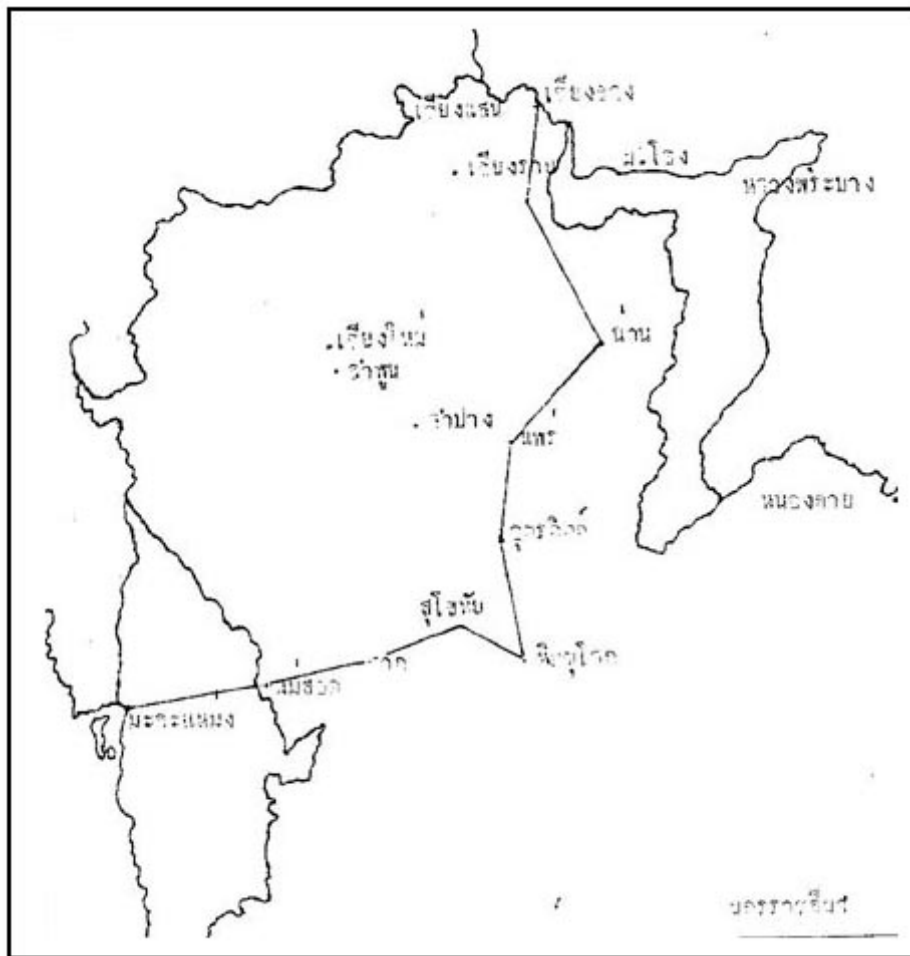
พ.ศ.2398 เปิดประเทศค้าขายอย่างเสรีไม่ว่า ไทใหญ่ จีนฮ่อ จากมณฑลยูนนาน พม่า และชาวจีน ได้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งประกอบอาชีพและค้าขายในภาคเหนือมากขึ้น ชาวจีนส่วนมากได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร สำหรับจีนฮ่อ ไทใหญ่ และพม่า ส่วนมากเป็นพ่อค้าเร่ซึ่งเป็นคนกลางสำคัญในการนำสินค้าอุตสาหกรรมแลกเปลี่ยนกับสินค้าในหมู่บ้าน

การค้าวัวต่างหรือ “ก้างวัวต่าง” หมายถึงการอาศัยวัวเป็นพาหนะบรรทุกสินค้าจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่ง โดยจะบรรทุกสินค้าไว้ในต่างหรือทอ ที่เป็นตะกร้าสานด้วยไม้ไผ่ ทำเป็นทรงกระบอก ขนาดประมาณ 50×60 เซนติเมตร วัวตัวหนึ่งจะบรรทุกต่างสองอัน แขนงไว้ด้านข้างของลำตัววัว จะมีไม้คานสอดเชื่อมต่างสองอันไว้ที่ส่วนปลายของไม้เหมือนกับคานหามหาบ แล้วนำไม้คานที่มีต่างวางบนหลังวัวหรือหลังม้า โดยมีหมอนทำด้วยผ้ารองรับกันมิให้สัมภาระเสียดสีลำตัววัว ต่างที่บรรทุกของแล้วจะมีसानปิดปากต่างให้เรียบร้อย

วัวที่ใช้มักเป็นวัวพันธุ์พื้นเมือง สีน้ำตาลอ่อน ส่วนมากเป็นวัวที่ชาวบ้านใช้ในการทำนาอยู่แล้ว วัวตัวหนึ่งรับน้ำหนักประมาณ 40-50 กิโลกรัม วัวใช้เวลาเดินทางชั่วโมงละ 3 กิโลเมตร ในหนึ่งวันวัวเดินทางได้ประมาณ 5-6 ชั่วโมง และในเวลาเดินทางต้องใส่ซองซุยซึ่งเป็นตะกร้าสานขนาดเล็กปิดปากวัว เพื่อกันไม่ให้วัวคอยแต่จะแหวะกินหญ้า

พ่อค้าวัวต่างส่วนใหญ่เป็นชาวจีนฮ่อ ไทใหญ่ และชาวเมือง ทั้งนี้พ่อค้าจีนฮ่อและไทใหญ่มักเป็นพ่อค้าที่เดินทางระยะไกล ส่วนพ่อค้าชาวเมืองมักเดินทางระยะสั้นระหว่างอำเภอต่างๆ ในภาคเหนือ เพราะชาวเมืองที่เป็นพ่อค้าเหล่านี้มักทำนาเป็นหลัก

เส้นทางค้าจะเป็นทางระหว่างล้านนา-พม่า-ฉาน และอาจไกลถึงยูนนานในจีนตอนใต้ เส้นทางสำคัญจะเป็นเส้นทางระหว่างเมืองเมาะละหม่างทางตอนใต้ของพม่า ผ่านแม่สอด จังหวัดตาก แล้วแยกไปตามอำเภอและเมืองต่างๆ ในภาคเหนือ เช่น ทางตะวันออกไปถึงน่าน ทางด้านใต้ไปถึงสุโขทัย พิษณุโลก ทางเหนือไปแม่ฮ่องสอน เชียงราย และเข้าไปในเชียงตุง เชียงรุ้ง เมืองวะ เมืองเลน เมืองสิง ของรัฐฉาน

ภาพประกอบ 6 แผนที่แสดงเส้นทางการค้าของจีนฮ่อและเงี้ยว
(ที่มา : ชูลิทธิ์ ชูชาติ. (2523). วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475. หน้า 50.)

สินค้าที่นำไปขายมีทั้งของกินของใช้ เช่น ข้าวสาร เหล้า เบียร์ น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ ผ้าไหม ผืน ขนมห่อต่าง ๆ เป็นต้น

การค้าวัวต่างเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีมานาน ปราชญ์กล่าวถึงในคำสอนพระยามังรายที่ว่า “จักค้าวัวหื้อพ่อตู่ต่างเยียวเครื่องห้างปุตตาย” คือสอนว่าถ้าจะค้าขายก็ให้ดูเครื่องบรรทุกให้เรียบร้อยและมีกล่าวถึงการใช่วัวบรรทุกสิ่งของในการอพยพของชาวบ้าน

ภาพประกอบ 7 “พ่อค้าวัวต่าง”

(ที่มา : “พ่อค้าวัวต่าง.” เมืองโบราณ. 31(2) (เมษายน - มิถุนายน) หน้า 43)

ในกฎหมายอาณาจักรหลักคำกล่าวถึงปัญหาของการปลอมแปลงเงินตรา การทำเงินปลอมเพื่อซื้อขายกันจะทำให้พ่อค้าที่เดินทางเข้ามาค้าขายเดือดร้อนและผิดใจกัน หรือถ้าไปซื้อขายต่างเมืองแล้วใช้เงินปลอมก็จะอับอายหรือแม้จะค้าขายกันภายในก็ต้องใช้เงินแท้ กฎหมายจึงระบุโทษให้ติดคุกตั้งความว่า

...อัน 1 ด้วยบ้านเมืองแห่งเราทั้งหลายจ่ายเงินเป็นหลายประการ เป็นเงินน้ำ 7 น้ำ 8 น้ำ 9 ลางพร่องแต่งแบ่งด้วยอุปเท่ห์วิธี อย่าทำทองแดงแปลงปลอมเป็นเงินซื้อขายหื้อแก่กันไปมา ลูก คำวานิชทั้งหลายมาแต่ญประเทศเข้ามาธุรค้าขายเป็นฝูงบ้านฝอยเมือง มีลูกคำหื้อเป็นต้น มาค้าขายกับบ้านเมืองแห่งเราได้เงินบ่เป็นดอกเป็นเงินแปลงเงินปลอม ลูกคำวานิชทั้งหลายลวดมีคำเดือดร้อนกินแพง ถ้าแลเล่าถาไปต่างประเทศ ก็จักเป็นที่ผิดละอายแก่บ้านเมืองแห่งเราทั้งหลาย เหตุนั้นตั้งแต่นี้ไป (ภายหลัง) หน้าหื้อเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายได้จ่ายเงินเป็นดอกแท้ อย่าจ่ายเงินแปลงปลอม... คั้นว่าบุคคลผู้ใดเบ้าเงินแปลงปลอมและ จ่ายเงินแปลงปลอมเงินคำคำเส้านั้น คั้นรู้จับตัวไว้จักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตร ไว้แล้ว...จักไหม 330 น้ำผ่า เขียน 30 แส ...¹

การลงโทษผู้ทำเงินปลอมต้องเข้าคุก ปรับไหม เขียนตี

มาตราเงินที่ปรากฏในกฎหมายอาณาจักรหลักคำ เช่น เงินธ็อก เป็นเงินตราที่ใช้ในล้านนาเทียบกับยุคกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีลักษณะแบนกว้าง เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 4 เซนติเมตร หนาประมาณ 1 เซนติเมตร ด้านหนึ่งเป็นรูปกลมลึกเข้าไปตรงกลาง ขนาด

¹กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 12/10.

ของรูเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 1.5 เซนติเมตร เงินธ็อกเป็นเงินที่เนื้อไม่ดี มีตะกั่วหรือทองแดงผสมอยู่มาก ลักษณะขรุขระเหมือนกองดินหน้ารูปู ดังนั้นจึงมักเรียกว่าเงินขวยปู (อ่าน “เงินขวยปู”) อีกด้วย สันนิษฐานว่า ธ็อก มาจากภาษาพม่าว่า tuak¹

ชาวล้านนานิยมใช้เงินแถบหรือรูปูมากกว่าเงินตราจากกรุงเทพฯ เพราะเงินแถบผลิตจากเงินที่ดีมีเนื้อเงินมาก ต่างกับวัตถุที่ใช้แทนค่าเงินของกรุงเทพฯ ที่ทำด้วยทองแดง ถึงจะมีค่าชำระหนี้ได้ตามกฎหมายก็ตาม การแลกเปลี่ยนเงินในครั้งนั้น เงินรูปู 1 รูปู แลกสตางค์ของกรุงเทพฯ ได้ 72-80 สตางค์²

เหตุที่มีการใช้เงินรูปูมากกว่าเงินไทย เพราะภาคเหนือได้ติดต่อกำขายกับพม่าอย่างใกล้ชิด และเป็นข้อตกลงระหว่างรัฐบาลไทยกับรัฐบาลอังกฤษ ใน พ.ศ.2399 ว่า รัฐบาลไทยต้องยินยอมให้คนอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษเสียภาษีหรือซื้อสินค้าเป็นเงินตราต่างประเทศ

สินค้าออกของเมืองน่านคือของป่าเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะหนังและเขาสัตว์ ไม่มีข้าวต้องซื้อข้าวจากอุดรติดตึขึ้นไปโดยบรรทุกเรือซล่า (เรือขุดจากท่อนไม้ใหญ่)เดินทางกันครั้งละ 20-30 ลำ³

การซื้อขายในเมืองน่านยังเป็นแบบแลกเปลี่ยนสิ่งของ การค้าขายเงินตราจะเป็นกลุ่มพ่อค้าจีนที่เข้ามาทำการค้าทำให้ระบบเงินตรากระจายตัว

ในสังคมเมืองน่านมีการค้าขายทาสด้วยแต่ต้องไม่ได้รับการไต่สวนจากเจ้าสนามก่อนและทาสจะไปอยู่เมืองใดให้มีหนังสือบอกเมืองนั้น

...อัน 1 ผู้คนแห่งเราทั้ง 4 เมือง บุคคลผู้ใดก็ดีเอา...คนหญิงชายไปขายเมืองใดก็ดี บุคคลผู้ใดจักซื้อเอาหรือพากันไปแก้ค่ากันสนามเมืองนั้น หรือเจ้านายท้าวขุนสนามไล่เลียงไถ่ถามซื้อเสียถ้อยความผู้ซื้อผู้ขายจึงหรือซื้อขาย บ่สมควรดีหรือซื้อขายหันปลาด (ประหลาด) ผิดปเวณหรือเกาะไว้เป็นคนเมืองใด หรือมีหนังสือบอกไปถึงเมืองนั้น...”⁴

การค้าทำโดยกองคาราวานฮ่อและพ่อค้าชาวจีนที่นำสินค้าต้องห้ามเข้ามาค้าขายด้วยนั้นคือฝิ่น ในกฎหมายอาณาจักรหลักคำจึงออกกฎหมายห้ามเจ๊กเงินสูบฝิ่น “...พวกเจ๊กเงิน...ต้องห้ามอย่าได้สูบฝิ่นกินกัญชา...ผู้ใดติดฝิ่น หรือได้หนีออกจากเมืองน่านไป...”⁵ เพราะมีกฎหมายห้ามค้าฝิ่นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 (ดูภาคผนวก ง และ จ)

¹ไกรศรี นิมนานเหมินทร์. (2542). “เงินธ็อก,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 3. หน้า1393-1394.

²แหล่งเดิม. หน้า 1393.

³ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2540). เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. หน้า 57.

⁴กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 56/5.

⁵แหล่งเดิม. หน้า 29/1.

นอกจากนี้ยังมีการกำหนดกฎหมายอีกหลายข้อเกี่ยวกับการห้ามขายและเสฟฝิ่น
เข้าใจว่าในระยะหลังคงมีสินค้านำมาโดยพวกจีนฮ่อ พวกที่ติดฝิ่นและชักชวนให้ชาวเมือง
น่านสูบฝิ่นคือพวกจีนฮ่อและคงมีชาวจีนที่อพยพขึ้นมาจากกรุงเทพฯ¹ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพวกที่มี
ความผิดหลบหนีภัยอาญาของบ้านเมืองหรือหนีคู่กรณีมาหลบที่เมืองน่านจึงเป็นกลุ่มค่อนข้าง
เกเร ปัญหาเรื่องการติดฝิ่นในเมืองน่านจึงเกิดขึ้นและถูกกำหนดเป็นข้อห้ามในกฎหมาย

เมื่อ พ.ศ.2418 ฮ่อ ซึ่งเป็นกลุ่มชาวจีนซึ่งถูกปราบจากกบฏไต้เผงในจีน พากันอพยพ
ลงมาทางใต้และเข้าตั้งหลักแหล่งในบริเวณสิบสองจุไทยและบริเวณหัวพันห้าทั้งหก แล้วได้ก่อ
ความวุ่นวายขึ้น พวกฮ่อแบ่งเป็นหลายกลุ่มโดยใช้สีของธงเป็นเครื่องหมายกำหนด เช่น ฮ่อธง
เหลือง ฮ่อธงดำ และได้ต่อสู้กันเองกับปล้นสะดมเมืองต่างๆจนศูนย์อำนาจคือหลวงพระบาง
ต้องเข้าไปรับผิชอบแต่ไม่สามารถปราบฮ่อได้ รัฐบาลไทยจึงเข้าไปมีบทบาทนับตั้งแต่ พ.ศ.
2418² เป็นต้นมา

ฮ่อถูกปราบอย่างราบคาบใน พ.ศ.2426 ทำให้ต้องแยกกันออกเป็นหลายพวกและ
ประพฤติหาเลี้ยงชีพโดยวิธีต่างกัน บางพวกมีกำลังมากก็ใช้กำลังในการปล้น บางพวกรับจ้าง
เป็นกำลังรบพุ่ง บางพวกก็เข้าอ่อนน้อมต่อเจ้าเมืองขอตั้งภูมิลำเนา ประกอบการหาเลี้ยงชีพ
อย่างชาวเมือง

4.5 การประมง

การจับสัตว์น้ำมีข้อห้ามที่ปรากฏในกฎหมายอาณัติหลักคำ เช่น การจับปลาห้ามใช้
ยาเบื่อเพราะจะทำให้ปลาเล็กปลาน้อยตายหมด

...ปลาอยู่หน้าอย่าได้เบื่อ การทั้งหลายมวลฝูงนี้ เป็นการอันปดี อย่าได้กระทำเป็นอันขาด
คนบุคคลผู้ใดยังกระทำหื้อพ่อเมืองนายบ้านท้าวขุนได้สืบเอาตัวผู้กระทำนั้นหื้อได้แล้ว หื้อไหม
ต้น 330 หน้าผา...³

โดยรวมเมื่อวิเคราะห์กฎหมายอาณัติหลักคำแล้วจะเห็นว่าสภาพเศรษฐกิจของเมือง
น่านยังอยู่ในฐานะยากจนแบบดั้งเดิม การผลิตมีเฉพาะพอเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง ไม่มีการค้าขาย
แลกเปลี่ยนมากนัก สินค้าที่ผ่านมายังเมืองน่านจะเป็นพวกพ่อค้าวัวต่าง นายฮ้อย และ
คาราวานจีนฮ่อ ตลาดซื้อขายมีเฉพาะในเวียงเป็นเพียง “กาด” เล็กๆแบบพื้นเมือง ส่วน

¹ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. (2539). นันทบุรีศรีนครน่าน. หน้า 59.

²ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 8. (2545). หน้า 320.

³กฎหมายอาณัติหลักคำ. (2534). หน้า 17/7.

ชาวบ้านบริเวณรอบนอกยังพึ่งพาอาหารการกินตามธรรมชาติและการผลิตข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น เครื่องมือจับสัตว์ การหาพืชผลในป่า การทอผ้า ตีเหล็ก ฯลฯ เป็นการยังชีพแบบพึ่งตนเอง แม้ภายหลังที่มีการสร้างถนนหนทางที่สะดวกแต่การขยายตัวตามระบบตลาดสมัยใหม่ก็ยังเชื่องช้ามาก ลักษณะการผลิตเป็นการผลิตแบบเลี้ยงตนเอง แต่ละหมู่บ้านผลิตสิ่งของทั้งด้านเกษตรกรรมและหัตถกรรมอย่างพอเพียง การแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างหมู่บ้านมีน้อย เนื่องจากการขาดแคลนเงินตราและการคมนาคมไม่สะดวก ด้านปัจจัยการผลิต ที่ดินเป็นทรัพย์สินสมบัติของเจ้านคร แรงงานไพร่ชาดอิสระ

บทที่ 5

สภาพสังคมที่ปรากฏในกฎหมายอาณาจักรหลักคำ

สังคมเมืองน่านประกอบด้วยชนหลายเผ่า โดยมีคนเมืองเป็นหลัก และชนเผ่าต่าง ๆ ได้แก่คนพื้นเมืองดั้งเดิม และพวกที่ถูกกวาดต้อนหรืออพยพหนีภัยเข้ามาแต่กลุ่มชนทั้งหลายเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกันทางวัฒนธรรม มีการยอมรับอำนาจและสถานภาพของกันและกัน เมืองน่านจึงเป็นสังคมที่มีกลุ่มชนหลากหลายเผ่าอยู่ภายใต้ระบบการปกครองเดียวกันโครงสร้างทางสังคมของเมืองน่านในอดีตเป็นเช่นเดียวกับโครงสร้างทางสังคมของชาวล้านนาทั่วไป คือสังคมศักดินา

5.1 การแบ่งชนชั้นในสังคมเมืองน่าน

ถึงแม้ว่าเมืองน่านจะขึ้นกับรัฐบาลไทย ตั้งแต่สมัยเจ้าอัตถวรปัญโญแต่รัฐบาลไทยก็ไม่ได้เข้ามายุ่งเกี่ยวกับระบบโครงสร้างทางสังคมของเมืองน่านโครงสร้างทางสังคมจึงยังคงสืบทอดมาตามระบบที่ตกทอดมาแต่อดีต

โครงสร้างทางสังคมของเมืองน่านมีการแบ่งชนชั้นตามที่ระบุไว้ในกฎหมาย ได้แก่ เจ้านาย ท้าวขุน ไพร่ไท และทาส หรือตามลักษณะทางการเมือง การปกครองแยกได้เป็น 2 ชนชั้น คือ ชนชั้นผู้ปกครอง (เจ้านาย ท้าวขุนหรือข้าราชการ พ่อเมือง และนายบ้าน) และชนชั้นผู้อยู่ภายใต้การปกครอง (สามัญชน ไพร่ และทาส)

5.1.1 กลุ่มอาณาจักร

ตามระบบโครงสร้างนี้ กษัตริย์หรือเจ้าหลวง เป็นผู้มีอำนาจสูงสุด เป็นเจ้าของที่ดินและทรัพยากรธรรมชาติทั้งหมด

เจ้านายหรือราชตระกูลของเจ้าหลวงและท้าวขุน (ซึ่งทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองในตำแหน่งหลวงและบริหารราชการในเวียงน่าน) รวมทั้งนายบ้าน (ซึ่งทำหน้าที่ปกครองดูแลหัวเมืองและหมู่บ้านที่อยู่ไกลออกไป) และเจ้าเมืองของเมืองที่ขึ้นกับเมืองน่าน (การปกครองตนเองแต่ต้องนำส่วยมาส่งเมืองน่านเป็นประจำทุกปี) ชนชั้นผู้ปกครองเป็นกลุ่มที่มีสิทธิพิเศษในสังคม ได้รับผลประโยชน์จากประชาชน มีสิทธิอำนาจเหนือสามัญชน เป็นผู้ออกกฎหมาย เรียกเก็บส่วย เกณฑ์แรงงาน ฯลฯ อย่างไรก็ตามชนชั้นผู้ปกครองแม้ว่าจะเป็นที่นับถือเกรงกลัวของชาวบ้าน แต่ส่วนใหญ่มีสภาพชีวิตที่ต่ำกว่าราษฎรทั่วไปไม่มากนัก จนอาจกล่าวได้ว่า ไม่มีการแบ่งชนชั้นทางสังคมอย่างชัดเจน ความแตกต่างระหว่างเจ้ากับสามัญชน (ไพร่ไทย) และทาสตามกฎหมายเมืองน่านมีกล่าวไว้น้อยมาก

ไพร่ ซึ่งมีหน้าที่เป็น “ลูกจู้” ชายฉกรรจ์ เมื่อมีอายุ 20 ปี ต้องขึ้นทะเบียนเป็น “ลูกจู้” เข้าสังกัดอยู่กับเจ้านาย ท้าวขุน คนใดคนหนึ่งจนอายุ 60 ปี หรือมีบุตรเป็นลูกจู้ครบ 3 คน จึงจะ

หมดพันธะหน้าที่ ลูกจู้ต้องถูกเกณฑ์แรงงานหรือสิ่งของ เป็นผู้รับใช้มูลนายและบ้านเมือง ปกติลูกจู้จะอยู่ในถิ่นฐานบ้านเรือนของตน จึงต้องมีการตั้ง “หัวหมวด” ตามละแวกถิ่นฐานของลูกจู้ เพื่อความสะดวกในการเกณฑ์ ส่วนเจ้าผู้ปกครองนครไม่มีลูกจู้ในสังกัดเนื่องจากทรงเรียกเกณฑ์เอาจากมูลนายได้ตลอดเวลา นอกจากนี้จะมีหน้าที่รับผิดชอบต่อบ้านเมือง เจ้าขุนมูลนายและหัวหมวดด้วย

ทาสหรือข้า หมายถึง บรรดาบุคคลที่ทำงานให้แก่บุคคลอื่นในลักษณะต่ำและไร้ศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ที่สุด เนื่องจากจะต้องทำงานให้แก่ผู้เป็นนายตามที่เขาต้องการแล้วเจ้านายยังมีกรรมสิทธิ์ในตัวทาสผู้นั้นในการที่จะซื้อขายหรือทาสได้ตามความพอใจ เว้นแต่จะไม่ให้ถึงตาย¹

ในเมืองน่านมีทาส 2 ประเภท คือ ทาสเชลย คือทาสที่ถูกกวาดต้อนมาเนื่องจากสงคราม ทาสพวกนี้เรียกว่า “ข้าปลายหางงาช้าง” เมื่อมีบุตรหลานสืบต่อมาเรียกว่า “ข้าหอโรง” ทาสเชลยและลูกหลานเป็นกรรมสิทธิ์เด็ดขาดของเจ้านายอย่างไม่มีที่สิ้นสุด จะมีอิสระต่อเมื่อหาเงินมาไถ่ค่าตัวตามราคาได้ คือ ทาสชายมีค่าตัว 62 บาท และทาสหญิงมีค่าตัว 62 บาทเท่ากัน และทาสสินไถ่ หรือ “ข้าน้ำเบี่ยนน้ำเงิน” (ทาสที่ขายตนเองแล้วเจ้านายไปไถ่มาจากนายเก่า หรือเป็นหนี้เป็นสินแล้วถูกกมดัดแปลงเป็นทาส) พวกนี้จะหรือพวกอื่นมักตกเป็นทาสสินไถ่ เนื่องจากคนพื้นราบที่มีฐานะดีรับซื้อพวกนี้จะหรืออื่นมาเป็นข้ารับใช้ด้วยค่าตัวราว 80 – 100 บาท เมื่อมีพระบรมราชโองการเลิกทาสในสมัยรัชกาลที่ 5 ทั่วประเทศ เหล่าข้าทาสดังกล่าวจึงมีโอกาสดำเนินไท่แก่ตัวเอง

การควบคุมกำลังคนในกฎหมายอาณาจักรหลักคำได้ระบุถึงการมีขลังหรือหนังสือเดินทางของพ่อค้า สมณชีพราหมณ์ ว่าห้ามมีขลังตราตี² ผู้ฝ่าฝืนเอาตัวเข้ามาราชสำนักอย่าปล่อยตัวยังคำสนามเพื่อสอบสวน ผู้ให้ที่พักอาศัยแก่ผู้ที่ไม่ใช่ขลังอาจถูกลงโทษได้³

โครงสร้างทางสังคมของเมืองน่านที่แบ่งกลุ่มคนออกเป็นชนชั้นนี้ในกฎหมายอาณาจักรหลักคำ ได้กล่าวการกำหนดจำนวน “นาสักดีดอง” ตามระดับชนชั้นต่าง ๆ ไว้อย่างละเอียด (ดูภาคผนวก ก) ตั้งแต่สมเด็จเจ้ามหาชีวิต (เจ้าหลวง) เจ้านายราชตระกูล ขุนนางข้าราชการ พ่อเมือง นายบ้าน ตลอดจนถึงไพร่เมือง การกำหนด “นาสักดีดอง” ของเมืองน่าน ได้แจกแจงลงไปถึงบุคคลในครอบครัวด้วย เช่น สมเด็จเจ้ามหาชีวิตมีนาสักดีสูงสุด 2,200 และลดหลั่นลงมาจนถึงไพร่เมืองต่ำสุดมีนาสักดี 22 แต่การกำหนดนาสักดีตามอาณาจักรหลักคำนี้มีใช้สิทธิในการครองที่ดินหรือข้าทาส หากแต่ใช้สำหรับการพิจารณาโทษผู้กระทำผิด โดยความหนักเบาของโทษกำหนดตามจำนวนนาสักดีของผู้กระทำความผิด

¹ ณรงค์ พ่วงพิศ. (2522). *ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย*. หน้า 15.

² *กฎหมายอาณาจักรหลักคำ*. (2534). หน้า 14/5.

³ *แหล่งเดิม*. หน้า 14/6.

ศักดิ์นา หมายถึง นาแห่งศักดิ์ เป็นการถือเอาศักดิ์ของคนเป็นเกณฑ์แต่อย่างเดียว ทุกคนมีข้อกำหนดศักดิ์ตามแต่ละบุคคล กล่าวคือเป็นเครื่องกำหนดสิทธิและหน้าที่ในสังคมของบุคคล¹

การถือครองกรรมสิทธิ์ในที่ดิน(ที่นา) นั้นย่อมมากน้อยตามศักดิ์นาของแต่ละบุคคล ตามสิทธิของแต่ละคนแต่ไม่ได้หมายความว่าศักดิ์นาจะเป็นข้อกำหนดตายตัวเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ถือครองที่ดิน ทั้งนี้เพราะในกฎหมายอาญาจักรหลักคำระบุไว้ว่าเมื่อผู้ใดหักร้างทางพงเป็นไร่นา...ซึ่งในกฎหมายไม่ปรากฏข้อความใดๆที่จำกัดจำนวนที่ดินว่าให้มีสิทธิ์ทำได้กี่ไร่

สิ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับสังคมของชาวนาน คือ สถานภาพทางสังคมของสตรี ซึ่งพบว่าสตรีได้รับการคุ้มครองทางสังคมและกฎหมาย เช่น การถือเรื่อง “ผิดผี” ซึ่งเป็นคติความเชื่อที่คุ้มครองความบริสุทธิ์ของหญิงสาวและตราเป็นกฎหมายเพื่อคุ้มครองผู้หญิงหากชายกระทำผิดจะต้องเสียให้ผีตามกำหนด

...อัน 1 ด้วยลูกหลานเหลนพี่น้องแห่งเจ้านายท้าวขุนทั้งหลายอันอยู่ต่างเรือน มักจะไปตั้งเรือนอยู่ที่อื่นก็คิดว่าผู้ชายใดไปกระทำผิด หื้อแบ่งพ่อแม่เจ้าเรือนที่นั่นตามยศ คำนว่าผู้หญิงมานแล้ว พ้อยบเอา หื้อแบ่งค่าเดือนไฟ 72 น้ำฝ้ายากต่อเก็ง คั่นออกดีเป็นแล้ว คั่นออกบ่ดีตาย หื้อเสียค่าเฝ้า 330 น้ำฝ้ายากต่อเก็งในเนื้อความทั้งหลายฝูงนั้น คั่นได้ชำระกันถึงกวันหื้อขุนกินยากต่อเก็ง คั่นว่าบ่ได้ชำระ หากยอมกันนอกกวันด้วยดี หื้อเอายากเก็งยากด้วยลายแบ่งผีนั้น คั่นว่าผีกระกูลกินควายก็ดี ผีกินหมูก็ดี ผีกินไก่ก็ดีหื้อแบ่งผีกินควายตัวเดียวหื้อเป็นแล้ว คั่นว่าผีกระกูลกินหมูก็ดี ผีกินไก่ก็ดี หื้อแบ่งผีกินหมูตัวเดียวเป็นแล้ว...²

5.1.2 กลุ่มศาสนจักร

สังคมล้านนามัยก่อนจะเน้นการศึกษาทางด้านพุทธศาสนาเป็นสำคัญการเรียนการสอนจะมีในวัดโดยมีพระสงฆ์เป็นผู้สอน ดังนั้นจึงมีแต่เด็กผู้ชายเท่านั้นที่มีโอกาสทางการศึกษา โดยการ บวชเรียนและเป็นชะโยม (เด็กวัด) ประเพณีนิยมในการให้ลูกหลานบวชในวัยเด็กหรือที่เรียกว่า “บวชลูกแก้ว” เป็นประเพณีของชาวล้านนาโดยทั่วไป เพราะการบวชเป็นเณรนอกจากเพื่อจะได้มีโอกาสได้เรียนหนังสือแล้ว ยังเป็นค่านิยมของชาวล้านนาว่าคนที่ไม่ได้บวชเรียนจะไม่ค่อยมีคนให้ความเชื่อถือ

...ขออย่ากระทำกัมม์อันปชอบ คือว่ากินเหล้าและเหลันถั่ว แท่น เหลันหมากแก้ว เหลันไฟ ตั้งนักษณไ้ไปคำมาคินชวดเวลากาลแล แอ่วปาล่าเถื่อน ตามผู้ญิง ทือลาน ทัดดอกไม้ หาสมณเพศบ่ได้กระทำเป็นดังคนครห์สัถ์หาความเผ็ดละอายแก่คนและเทวดาบ่ได้ ในกัมม์ทั้งหลาย ฝูงนี้จักพาหื้อวรพุทธศาสนาและครูบาอาจารย์หมั่นหมอง ขออย่าได้กระทำแท้ อัน 1 คนทั้งหลาย

¹ณรงค์ พ่วงพิศ. (2522). ประวัติศาสตร์การปกครองและการเมืองไทย. หน้า 1.

²กฎหมายอาญาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 12/1.

อย่าได้สมคบกับสมณชีพราหมณ์ทั้งหลายเสพสุรายาเมาในเขตแก้วเจ้าทั้งสาม และชักชวนสมณชีพราหมณ์เจ้าไปกระทำกัมมอันชอบ คลองพุทรวินัยเป็นอันขาด คั้นว่าห้ามแล้วยังบ่ฟังบุคคลผู้ใดยังกระทำรู้ตัวจับได้ จักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตรไว้เขียน 30 แส้ หื้อเช็ดหลาย...¹

เนื่องจากประชากรมีหลายเผ่าพันธุ์ การนับถือศาสนาจึงมีความแตกต่างกันไปบ้าง แต่ส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาท และบางเผ่าพันธุ์นับถือผี ในเมืองน่านมีการสร้างวัดจำนวนมาก ศิลปะสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ในวัดมีลักษณะผสมระหว่างศิลปะแบบล้านนากับกรุงสุโขทัย (เนื่องจากได้รับอิทธิพลสุโขทัยมาก) ส่วนวัดที่อยู่ในเขตนอกเมืองจะมีลักษณะเหมือนกับวัดของสิบสองปันนา (บ่งบอกถึงการเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมของเผ่าพันธุ์ที่อพยพเข้ามา) ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาสู่เมืองน่าน ชาวเมืองนับถือผี จากหลักฐานที่สืบค้นได้เกี่ยวกับการเข้ามาของพระพุทธศาสนาในเมืองน่าน พบว่าเริ่มขึ้นในช่วงที่เมืองน่านมีความสัมพันธ์กับสุโขทัย เมื่อพญาการเมืองได้นำเอาพระบรมสารีริกธาตุจากกรุงสุโขทัยพร้อมกับพระพิมพ์เงินและพิมพ์ทอง จำนวนอย่างละ 20 องค์ มาบรรจุในเจดีย์ที่ตอญูเพียงแซ่แห่ง พระพุทธศาสนาได้เผยแพร่ในเมืองน่านอย่างกว้างขวางในสมัยพระเจ้าติโลกราช ซึ่งยกทัพมาตีเมืองน่านได้และได้สร้างสถูปไว้ที่วัดสวนตาล พร้อมทั้งนำพระสงฆ์มาเผยแพร่พระพุทธศาสนาในเมืองน่าน เมื่อเมืองน่านตกเป็นเมืองขึ้นของอาณาจักรล้านนา การเผยแพร่พระพุทธศาสนาในเมืองน่านก็เป็นไปตามรูปแบบล้านนาและพระสงฆ์จึงมีบทบาทสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวเมืองน่านอย่างมาก เจ้าผู้ครองนครได้อาศัยพระสงฆ์ และพระมหาเถระเป็นผู้นำและควบคุมวิถีสังคมมาโดยตลอด แม้ว่าเมืองน่านจะตกเป็นเมืองขึ้นของสุโขทัย เชียงใหม่ พม่า หรือไทย พระสงฆ์ก็ยังเป็นผู้นำทางสังคมมาโดยตลอดแม้ว่าในเวลาต่อมาจะมีมิชชันนารีเข้าเผยแพร่ศาสนาคริสต์ ในเมืองน่าน ชาวเมืองส่วนใหญ่ก็ยังนับถือศาสนาพุทธ

...อัน 1 หื้อเจ้านายท้าวขุนพ่อเมืองนายบ้านไพร่ไทยทั้งหลายได้ครุอุปัฏฐากรักษาวาเจ้าสมณพราหมณ์หนภายในวัดไผ่วัดม้นบ้านไผ่เมืองม้น ด้วยจตุปัจจัยทั้ง 4 และจีวรปัจจัยเป็นต้น ทำบุญให้ทานชู้ต้าวอารามแล้วหื้อได้ไหว่สาถึงเจ้าสามิGRAMชู้ต้าวอาราม ขอหื้อตักเตือนสิกข์สาธุสิกข์วัดไผ่วัดม้น ขอหื้อตั้งอยู่ตามพุทรวินัยโอวาทแห่งครูบาอาจารย์และหื้อกระทำปฏิบัติสุตรเรียนเขียนอ่าน อัดแปลสัทธาปาฏิโมกข์และพระวินัยบัญญัติสังฆารณ ส้างแบ่งหื้อวรพุทธศาสนากันกรุงรุ่งเรืองต่อไป อัน 1 หื้อนิมนต์บิณฑบาตรเข้า (ข้าว) ชู้ต้าวอารามหื้อเป็นที่ปสาทะเลื่อมใสแก่สัทธาธิลานุปฎากชู้ต้าวอาราม...²

¹กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 18/2.

²แหล่งเดิม. หน้า 17/9.

ในสังคมเมืองน่านนอกจากพระสงฆ์แล้วยังมีกลุ่มมิชชันนารีที่เดินทางเข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนาโดยได้รับการต้อนรับอย่างดีจากเจ้าเมืองแต่ในกฎหมายอาณาจักรหลักคำไม่ได้ระบุไว้

5.2 ความสัมพันธ์ของชนชั้นในสังคมเมืองน่าน

ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นและการควบคุมกำลังคนของน่านในสมัยนี้อยู่ภายใต้ระบบศักดินาแบบจารีตของรัฐไททั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งสิบสองปันนา และยังมีส่วนคล้ายคลึงกับระบบไพร่ของกรุงเทพฯ อีกด้วย ภายใต้ระบบนี้ชนชั้นในสังคมถูกแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ ชนชั้นปกครอง คือ เจ้านายและท้าวขุน ส่วนชนชั้นใต้ปกครองประกอบด้วย ไพร่สามัญหรือเสรีชนและทาส

ชนชั้นปกครองของเมืองน่าน คือ เจ้านาย ท้าวพญาเสนาอมาตย์ มีอำนาจในการปกครองและคุ้มครองพลเมือง ต้องคอยดูแลความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ฐานะความเป็นอยู่ของคนกลุ่มนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้านายนั้นจะแตกต่างจากไพร่ เจ้านายนั้นไม่ต้องผลิตด้วยตัวเอง สามารถเรียกเกณฑ์แรงงานและผลผลิตจาก “ลูกจู้” หรือไพร่ของตนได้ ผู้ที่จะรับเป็นลูกจู้เอามาเข้าสังกัดในตนได้ต้องเป็นเจ้านายหรือท้าวพญาในเค้านามเท่านั้นเจ้าหลวงไม่จำเป็นต้องมีลูกจู้เพราะมีอาชญาเกณฑ์เอาได้ อีกทั้งเจ้าหลวงมี “คนเจ้าใช้การใน” ไว้ใช้สอยและอยู่เวรยาม ในเวลาปกติลูกจู้อยู่ในหมู่บ้านของตนจะเข้ามาในเมืองเมื่อถูกเรียกเกณฑ์เป็นครั้งคราวงานที่เรียกเกณฑ์นั้นไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นกิจการงานบ้านเมืองแต่อย่างเดียว แต่รวมถึงงานต่าง ๆ ของเจ้านายท้าวขุนเช่น ทำนา ปลูกบ้าน สร้างเรือน เป็นต้น นอกจากนี้จะได้อาศัยแรงงานของพวกลูกจู้แล้วเจ้านายท้าวขุนยังเรียกเกณฑ์ สิ่งของที่ต้องการจากลูกจู้ของตนได้อีกด้วย

ในทางสังคมเจ้านายได้รับการเคารพยกย่อง ความแตกต่างทางชนชั้นนั้นเห็นได้จากบทลงโทษตามกฎหมายซึ่งระบุว่าเป็นไปตาม นาสิกดิ์ กล่าวคือ “...คันทันเป็นเจ้านายในราชตระกูลหื้อการวะอาญาพัน 2 ร้อยดอกยากต่อเกิง คันทันเป็นเจ้าหัวเมืองจักใส่ค่าหลัง 800 ดอก ยากต่อเกิง คันทันเป็นไพร่ราษฎรจักใส่ค่าหลัง 400 ดอกยากต่อเกิง...”¹

ชนชั้นเจ้านายท้าวขุนนั้นถูกควบคุมด้วยกฎหมายเช่นเดียวกับกฎจริยธรรมทางศาสนา ผู้ปกครองต้องให้ความเป็นธรรมแก่ไพร่ ดังนั้นหากพ่อเมืองนายบ้านตัดสินคดีความไม่ยุติธรรม “ตามสภาวะรีตคลองสมคำ” โจทก์ก็สามารถให้สาร้องเรียนให้มีการพิจารณาใหม่ หากพบว่าพ่อเมืองนายบ้านกระทำผิดจริงก็就会被ปรับใหม่ตามกฎหมายระบุไว้

ไพร่สามัญหรือเสรีชนของน่าน ต้องแจ้งต่อเค้านามว่าจะอยู่ภายใต้เจ้านายท้าวขุนคนใดโดยไพร่สามารถเลือกนายของตนได้ หากไม่พอใจก็สามารถเปลี่ยนได้ภายใต้กฎหมายและรีต

¹กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 10/10.

คลอง ดังนั้นไพร่จะถูกควบคุมโดยมีเจ้านายท้าวขุนเป็นผู้รับผิดชอบในการควบคุมกำลังคนเพื่อผลประโยชน์ทางการปกครองและเศรษฐกิจ ประชาชนที่เป็นชายฉกรรจ์อายุ 20 ปีขึ้นไปต้องขึ้นทะเบียนเป็น “ลูกจื๊” สังกัดเจ้านายหรือท้าวพญาคนใดคนหนึ่ง มีหน้าที่รับใช้เจ้านายของตน จนกว่าจะมีลูกชายมาทำงานแทน 3 คน การเป็นลูกจื๊จะสืบทอดถึงลูกหลาน จะย้ายเจ้านายได้ก็ต่อเมื่อได้รับอนุญาตเท่านั้น แต่กฎหมายอาณาจักรหลักคำระบุถึงเสรีภาพในการย้ายเจ้านายเอาไว้วว่า “...ไพร่ไทยทั้งหลายจักสมัครย้ายนั้น อย่าหือขัดขวางแก่กัน หือปล่อยไปมาตามสมัครใจแห่งไพร่ไทยทั้งหลาย...” อย่างไรก็ตามเนื่องจากความจำเป็นและการขาดแคลนกำลังคน ในบางเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองชายแดนมีการห้ามการอพยพโยกย้ายของไพร่ เช่น เมืองเลน เมืองเชียงแขง เมืองหลวง เมืองภูคา เมืองเชียงลาบ และเมืองล่า เป็นต้น

ไพร่นั้นอาศัยอยู่ในท้องถิ่นของตน เมื่อเจ้านายจะเรียกเกณฑ์ก็มี “หัวหมวด” เป็นผู้คอยเรียกตัวให้มารับใช้เจ้านายเป็นครั้งคราว ระบบไพร่ให้ประโยชน์อย่างยิ่งต่อชนชั้นปกครองในทางด้านเศรษฐกิจ เจ้านายท้าวขุนไม่ต้องทำการผลิตเองเพราะได้ทั้งแรงงาน และผลผลิตจากไพร่ กฎหมายยังระบุถึงของป่าของมีค่าว่าผู้ใดไปเก็บมาได้จะต้องนำขึ้น “ให้ว้สาเย็นถวาย” เช่น งาช้าง นอแรด ผึ้งผาและผึ้งต้น ส่วนไพร่จะได้รับความคุ้มครองและความช่วยเหลือเมื่อถูกรบกวนกดขี่ข่มเหงหรือมีคดีความเป็นการตอบแทนการรับใช้และความจงรักภักดีความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นในสังคมของน่านตามระบอบศักดินาแบบจารีตมีลักษณะเป็นระบบอุปถัมภ์ ไพร่จะมีความเคารพเกรงกลัวและเชื่อฟังเจ้านาย อาชญาเจ้านั้นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาก (กงสุลอังกฤษเล่าว่าแม้ชาวบ้านจะยากจนและต้องการเงินแต่ก็ไม่กล้าจะให้คณะของกงสุลเช่าช้างของตนโดยไม่ได้รับคำสั่งจากเจ้านาย) เพื่อให้การควบคุมและเรียกเกณฑ์กำลังคนมีประสิทธิภาพจึงต้องตั้งหัวหน้าหรือเรียกว่า “หัวหมวด” ไว้ตามหมู่บ้านต่าง ๆ สำหรับเรียกเกณฑ์ไพร่เมื่อต้องการตัว ในยามสงครามเจ้าหลวงจะกำหนดเฉลี่ยว่าแต่ละเมืองหรือหมู่บ้านจะต้องส่งกำลังมาเป็นจำนวนเท่าใด เจ้าหลวงจะเป็นผู้บัญชาการกองทัพด้วยตนเองหากเป็นศึกสำคัญๆ ถ้าไม่สำคัญก็ให้เจ้านายหรือท้าวพญาผู้ใดผู้หนึ่งควบคุมไปตามแต่จะเห็นสมควร

นอกจากการถูกเกณฑ์แรงงานไปรับใช้และไปสงครามแล้ว ไพร่ต้องทำการผลิตเพื่อบริโภคเองและเพื่อส่งส่วยหรือเสียภาษีให้แก่บ้านเมือง การเก็บภาษีแต่เดิมเก็บเป็นผลผลิตทั้งสิ้น ไม่มีการเก็บเป็นตัวเงิน การเก็บภาษีนั้นแบ่งตามระยะทางความใกล้ไกลจากตัวเมือง ไพร่ในเขตเมืองชั้นในจะเก็บเป็นข้าว เมื่อทำนาแล้วจะแบ่งข้าวส่งมาขึ้นฉางหลวง เรียกว่า “หล่อฉาง” เพื่อเก็บไว้เป็นเสบียงสำหรับบ้านเมืองสำรองไว้ในคราวเกิดศึกสงคราม ต้อนรับแขกเมืองหรือให้ชาวบ้านยืมในปีที่ทำนาไม่ได้ผล การเก็บข้าวขึ้นหล่อฉางนี้เก็บเป็นครัวเรือน ครัวเรือนละ 3 หมื่นสัด ไพร่ในเขตเมืองชั้นนอกซึ่งอยู่ไกลการเดินทางขนส่งข้าวซึ่งมีน้ำหนักมากนั้นสร้างความยากลำบากมาก จึงกำหนดให้ส่งผลผลิตเฉพาะของเมืองนั้น ๆ ที่เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองและเจ้านาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งของป่าที่มีราคาสูงเช่น ช้างคาว ชัน น้ำมันยาง กระดาษ เกลือ ฯลฯ มาแทนข้าว เรียกว่าเป็นการขนส่ง “ส่วยหล่อฉาง” หรือ “ส่วยบำรุงเมือง”

ปรากฏว่าในแต่ละปีเมืองน่านได้ส่วยเกลือมาจากเมืองบ่อ 7 ล้าน 7 แสน 7 หมื่น (น้ำหนัก 310 2/5 หาบ) ได้ส่วยดินประสิวจากเมืองยอดและเมืองสะเก็นปีละ 20 หาบ เมืองมินบ้านหัวเมือง ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอนาน้อย ปีละ 10 หาบ ได้ส่วยเหล็กจากเมืองอวนปีละ 30 หาบ บ้านวัวแดง ปีละ 20 หาบ บางแห่งส่งเป็นสิ่งของ เช่น บ้านก้นฝายอำเภอปัว และบ้านห้วยหลับมีน ชาวบ้านเอาเหล็กไปตีเป็นอาวุธหอกดาบและซ่อมแซมอาวุธส่งให้ฝ่ายบ้านเมือง นอกจากนี้ยังมีส่วยชีผึ้งจากเมืองขึ้นของน่านทางปากแม่น้ำโขงอีกปีละ 12 หาบ กับคน 300 คน สำหรับทำฝายจากทุกเมือง¹

การเก็บภาษีเป็นพืชผลนี้ดำรงอยู่จนกระทั่งมีการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อย่างไรก็ตามไม่ปรากฏว่าที่น่านมีการนำเอาระบบเจ้าภาษีนายอากรแบบกรุงเทพฯมาใช้ เหมือนกับที่เชียงใหม่ ซึ่งทำให้เกิดกบฏพญาปราบใน พ.ศ. 2436 ต่อต้านเจ้าภาษีนายอากรที่ทำให้ชาวบ้านที่ยากจนเดือดร้อน

ระบบไพร่ของน่านดำเนินสืบทอดมาเป็นเวลานาน แม้จะมีการยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงานใน พ.ศ. 2443 แต่การปฏิบัติยังคงมีสืบต่อมาชาวบ้านจำนวนมากถูกเกณฑ์แรงงานทำงานให้หลวง เช่น การไปทำงานสร้างสนามบินของชาวบ้านสบยาง ชาวบ้านเสี้ยวทำหน้าที่หาบเสิยงไปเมืองเงิน ชาวบ้านผู้สร้างถนนบ้าง หรือหาบของไปส่งคนทำถนน ชาวบ้านถอนหาบของไปส่งทหารในสงครามอินโดจีน บ้านลอมกลางหาบของไปส่งถึงเมืองหงสา บ้านหนองถูกเกณฑ์ไปหาบของทั้งบ้านใช้เวลาถึง 2 ค่ำ บ้านนาคำถูกเกณฑ์แรงงาน บ้านดอนไชยถูกเกณฑ์ไปขนคามาทำโรงพักทหารและทำถนน บ้านทุ่งรัตนหาบของไปส่งทหารที่ทำสงครามอินโดจีนที่เมืองปอนใช้เวลาถึง 7 วัน บ้านทุ่งรัตนหาบของไปส่งถึงเมืองเงินและเมืองงอบ บ้านขอนแก่นหาบของไปถึงทุ่งช้าง ในการหาบคอนเสิยงสิ่งของเหล่านี้ชาวบ้านที่มีฐานะดีก็นำพาหะช้างม้าไปด้วย

รูปแบบการปกครองของน่านอยู่ภายใต้ระบบการบริหารราชการของเจ้านายและเจ้าสนามสืบมา จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลใน พ.ศ. 2435 อำนาจของเจ้านายน่านจึงค่อย ๆ ถูกลดลง ในที่สุดตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครก็ถูกยกเลิกเมื่อเจ้ามหาพรหมสุรธาตาถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2474 น่านจึงเป็นจังหวัดหนึ่งของไทยตั้งแต่นั้นมา

5.3 ความเชื่อ

ความเชื่อของชาวเมืองน่านที่ปรากฏในกฎหมายอาณาจักรหลักคำ ประกอบด้วยความเชื่อในเรื่องพุทธศาสนาและความเชื่อในเรื่องผี

¹ บัญชีส่วยเมืองน่าน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.1226). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมาย เหตุ ร.4 เล่ม 13 เลขที่ 192.

5.3.1 ความเชื่อในเรื่องพุทธศาสนา

ความกลัวและความไม่รู้เป็นเหตุให้เกิดความเชื่อ และความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนา

...อัน 1 หื้อเจ้านายท้าวขุนพ่อเมืองนายบ้านไพร่ไทยทั้งหลายได้ครุอุปัฏฐากรักสาขาวเจ้าสมณพราหมณ์หนภายในวัดไผ่วัดม้นบ้านไผ่เมืองม้น ด้วยจตุปัจจัยทั้ง 4 และจีวรปัจจัยเป็นต้น ทำบุญให้ทานชู้ตวาอารามแล้วหื้อได้ไห้สาถึงเจ้าสามิGRAMชู้ตวาอาราม ขอหื้อตักเตือนสิกข์สาธุสิกข์วัดไผ่วัดม้น ขอหื้อตั้งอยู่ตามพุทธวิโนยโอวาทแห่งครูบาอาจารย์และหื้อกระทำปฎิบัติสุทธเรียนเขียนอ่าน อัดแปลสัทธาปาฏิโมกข์และพระวินยปฎิสังขรณสังแปง หื้อวรพุทธศาสนาทั้งนุกงรุ่งเรืองต่อไป...¹

5.3.2 ความเชื่อในเรื่องผี

ความเชื่อเรื่องผีของชาวน่าน มีผี 4 ชนิด² คือ

1. ผีหมู่บ้าน เป็นผีสำคัญของหมู่บ้าน ที่สามารถให้คุณและโทษแก่คนทั้งหมู่บ้าน ต้องมีการเซ่นสรวงทุกปีเพื่อให้คนในหมู่บ้านอยู่เย็นเป็นสุขและทำมาหากินได้ผลดี

2. ผีบ้านหรือผีเรือน เป็นผีประจำแต่ละหลังคาเรือนหรือเป็นผีบรรพบุรุษของแต่ละตระกูล ผีนี้จะให้คุณและโทษแก่บุคคลในเรือนหลังนั้นไม่ส่งผลต่อคนภายนอก หากคนนอกเรือนหรือนอกตระกูลไปทำผิดในเรือน ผู้ที่รับผลคือคนในเรือน

3. ผีไร่ เป็นผีที่เชื่อว่าจะช่วยให้สิ่งเพาะปลูกในไร่เกิดผลดี และหากมีการทำผิดจารีตประเพณีในไร่ก็อาจส่งผลให้ผู้กระทำผิดหรือเจ้าของไร่เจ็บป่วยได้

4. ผีเจ้าที่ เป็นผีที่สิงสถิตอยู่ก่อนการตั้งหมู่บ้าน มีการตั้งศาลเพื่อให้ผีเจ้าที่มาสิงสถิตอยู่ประจำ มีการเลี้ยงผีเพื่อขอการคุ้มครองและให้พ้นภัยพิบัติ หากมีเหตุร้ายในหมู่บ้านชาวบ้านจะบนบานขอให้ผีเจ้าที่ช่วยเหลือและเมื่อผ่านเหตุร้ายไปแล้วจะร่วมกันเซ่นไหว้

ในกฎหมายอาณาจักรหลักคำกล่าวถึงผีบรรพบุรุษหรือผีตระกูล ว่าหากมีการผิดผีต้องเซ่นไหว้ด้วยเงิน ดังนี้

... บุคคลผู้ใดไปเหลนเป็นแล้วพ้อยบ่เอา หื้อการวะพ่อแม่ผู้ญิงตามพตายสขุณกินยาทอเก็งแล้วหื้อแบ่งผีฝ่ายผู้ญิงตามกระดูกผี คั้นว่าผีกระดูกกินควายหื้อแบ่ง 2500 ร้อย คั้นว่าผีกระดูกกินหมูหื้อแบ่ง 1250 ร้อย คั้นว่าผีกระดูกกินไก่หื้อแบ่ง 650 ร้อย ขุนกินยาทอเก็ง คั้นว่าในราชกระดูกเข้าในผีหอหลวง ซ้าหื้อแบ่งผีหอหลวงแถม 1500 ร้อยขุนกินยาทอเก็ง...³

¹กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 17/9.

²ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. (2539). นันทบุรีศรีนครน่าน. หน้า 25.

³เล่มเดิม. (2534). หน้า 11/5.

ส่วนผีเจ้าที่ในกฎหมายอาณัติจักรหลักคำกล่าวถึงการเซ่นไหว้ผี ดังนี้

...อัน 1 การอันลักกินจิวกินควาย อันหาเหตุการณป์ได้นั้นห้ามขาด ถ้าการมีจักพลีกรรมเทวดา ผีสางก็ดี การจักควรเลี้ยงดูผี หื้อซื้อมีนายขายมีที่แล้ว หื้อมาปองไขไหว้สาสนามก่อน คั้นบ่ได้ไหว้สาพ้อยกระทำจักเอาโทษตามคลองแล้ว จักหื้อสมมาอาชญา 1200 ในกฎหมายดวงนี้ได้พร้อมกันทั้ง 4 เมืองเป็นที่ทัดแม่นกับด้วยกัน...¹

5.4 คำนิยม

กฎหมายอาณัติจักรหลักคำปรากฏเรื่องคำนิยมให้ความสำคัญต่อสถาบันทางพุทธศาสนา การรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเองและให้ความสำคัญของเพศหญิง

5.4.1 คำนิยมในการให้ความสำคัญต่อสถาบันทางพุทธศาสนา

ชาวเมืองน่านมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้จากจำนวนวัดที่มีมาก และวัดก็เป็นศูนย์กลางของชุมชนด้วย ในกฎหมายอาณัติจักรหลักคำได้ระบุว่าให้ทุกคนช่วยกันทำนุบำรุงพุทธศาสนา ดังนี้

...อัน 1 หื้อเจ้านายท้าวขุนพ่อเมืองนายบ้านไพร่ไทยทั้งหลายได้ครุอุปัฏฐากรักสาชาวเจ้าสมณพราหมณ์หนภายในวัดไผ่วัดมันบ้านไผ่เมืองมัน ด้วยจตุปัจจัยทั้ง 4 และจิวปัจจัยเป็นต้น ทำบุญให้ทานชู้ดวาวารามแล้วหื้อได้ไหว้สาถึงเจ้าสามิGRAMชู้ดวาวาราม ขอหื้อตักเตือนสิกข์สานุสิกข์วัดไผ่วัดมัน ขอหื้อตั้งอยู่ตามพุทธวิไนโยวาทแห่งครูบาอาจารย์และหื้อกระทำปฏิบัติสุตรเรียนเขียนอ่าน อัดแปลสัทธาปาฏิโมกข์และพระวินัยปฎิสังขรณ์สร้างแปง หื้อวรพุทธศาสนากันกุงรุงเรื่องต่อไป...²

5.4.2 คำนิยมในการรับผิดชอบต่อการกระทำของตนเอง

ในกฎหมายอาณัติจักรหลักคำเน้นการรับผิดชอบต่อวัว ควาย ของตนที่ทำลายไร่นาของผู้อื่นจนเสียหายให้ปรับตามเหมาะสม ดังนี้

...คั้นวัวควายไปกินเข้า (ข้าว) ท่านผู้อื่นเสียมากน้อยเท่าใด หื้อเจ้าตำรั้วไชนับเลี้ยงแปงขวัญเข้า (ข้าว) ท่านตามคลองสถานหนักสถานเบา คั้นว่ารั้วดีแล้ววัวควายหากร้ายเข้าไร่นาท่าน หื้อเจ้าตำรั้วสืบหาเจ้าวัวควายหื้อได้แล้ว หื้อเจ้าวัวควายได้จับยับเอาไปรักษาสีเลี้ยงไว้เสีย คั้นกินเข้า (ข้าว) ท่านเสียมากน้อยเท่าใด หื้อเจ้าวัวควายไชนับเลี้ยง แปงขวัญเข้า (ข้าว) ท่าน ตามคลองสถานหนักสถานเบา...³

¹กฎหมายอาณัติจักรหลักคำ. (2534). หน้า 57/3.

²แหล่งเดิม. หน้า 17/9.

³แหล่งเดิม. หน้า 7/11.

5.4.3 ค่านิยมให้ความสำคัญและคุ้มครองเพศหญิง

กฎหมายอาณาจักรหลักคำได้ระบุค่าของทาสผู้หญิงมากกว่าทาสผู้ชายแสดงให้เห็นว่าเพศหญิงมีความสำคัญในการใช้แรงงานมากกว่าเพศชาย

...อัน 1 ข่าน้ำเบี่ยนน้ำเงินก็ตี ข่าปลายหองกาซัง อันไปฟาดบ้านตีเมืองได้มาก็ดี หากลักหนีไปมาหากัน ... ถ้าผู้นั้นปล้นนายผู้เก่าก็อนุญาตให้นายผู้ใหม่ท... ในลูกมันนั้นหื้อแก่ค่าผู้ชายคิงคน 1200 ผู้หญิง 1600 แล้ว ลูกแห่งเขามีก็คน แม่นเกิดกับเรือนนายเก่ามาก็ดี ไปเกิดภายหลังก็ดี หื้อนายผู้ใหม่แก่ค่าผู้หญิงคิงคน 1600 ผู้ชายคิงคน 1200 เงินน้ำร้อยตำลึง ผู้ชายอายุตั้ง 5 ปี ลงลุ่มนับเอาปี และ 60 คันอายุล้า 5 ปี ขึ้นบนหื้อเอาเหมือนทั้งหลาย ผู้หญิงอายุตั้ง 5 ปี ลงลุ่มหื้อนับเอาปี 120 คันอายุล้า 5 ปี ขึ้นบนหื้อเอาเหมือนทั้งหลาย คนเป็นข่าปลายหองกาซังก็หื้อ เอาเหมือนกัน ค่าเบี่ยนมือหื้อเอา 3 ปี โหน 300 ในเงิน 2 น้ำนั้นเหมือนกัน...¹

5.5 ประเพณี

กฎหมายอาณาจักรหลักคำปรากฏเรื่องประเพณีแ้วสาวและการเสียผี ไว้ดังนี้

5.5.1 ประเพณีแ้วสาว

การแ้วสาวหรือการไป “จีบผู้หญิง” เป็นกิจกรรมที่พวกปาวหรือชายหนุ่มจะไปกันในเวลากลางคืน โดยเริ่มเวลาประมาณตั้งแต่ 2 ทุ่มขึ้นไป การไปนั้นอาจไปคนเดียว ไปสองคน หรือไปเป็นกลุ่ม บางกลุ่มอาจบรรเลงเครื่องดนตรีไปตามทางด้วยเครื่องดนตรีสะล้อ ซึ่ง ขลุ่ย ในระหว่างที่เดินทางปาวอาจจะช้อย (อ่าน “จ้อย”) หรือขับเพลงไปตามทาง²

ในการไปแ้วสาวซึ่งอยู่ในหมู่บ้านหรือตำบลที่อยู่ห่างไกลพวกหนุ่มจะพกอาวุธเพื่อป้องกันตัวในระหว่างการเดินทางไปด้วย อาวุธส่วนใหญ่เป็นมีดปลายแหลมที่เรียกว่า มีดซุย หรือไม้ก็เป็นดาบขนาดกลาง การนำอาวุธติดตัวไปเพื่อป้องกันตัวป้องกันอันตรายจากคนร้าย หรือสัตว์ร้าย เมื่อไปถึงบ้านสาวก่อนจะขึ้นบ้านต้องนำอาวุธนั้นซ่อนไว้ข้างล่าง เช่น ตามโคนต้นไม้ พุ่มหญ้า จะไม่นำขึ้นบ้านสาวเพราะถือว่าเป็นการไม่ให้เกียรติแก่สาว

...อัน 1 ด้วยคนทั้งหลายและร้างปาวอันเป็นลูกเจ้าหลานนาย ลูกท้าวหลานขุนไพรไทยทั้งหลาย แ้วคำมาคีนก็ตี แ้วร้างจาสาวตามปเวณบ้านเมือง อย่าได้ถือสาตราอาวุธและกระทำตัวบ่หื้อหันหน้า หันตาและบ่หื้อรู้จักตัว พ้อยเอาผ้าปกบังเสีย กระทำฉนั้นบ่แม่นปเวณบ้านเมือง เหตุบ่รู้จักว่าเป็นผู้ร้ายผู้ดี อย่าหื้อได้กระทำเป็นอันขาด คันว่าบุคคลผู้ใดบ่ฟังยังกระทำจับตัวได้ จักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตรไว้เขียน 30 แล...³

¹กฎหมายอาณาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 52/1.

²ศรีเลา เกษพรหม. (2542). “แ้วสาว,” ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 15. หน้า 8109.

³เล่มเดิม. (2534). หน้า 11/1.

5.5.2 การเสียผี

เสียผีหรือไสผี คือพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่จัดทำขึ้นเมื่อเกิดการผีดผีขึ้นในครัวเรือน ทั้งนี้เพราะในเรือนนั้นจะมีผีเรือนหรือผีบรรพบุรุษคอยดูแลลูกหลานอยู่ โดยเฉพาะในกรณีที่มีลูกสาวอยู่ในเรือนด้วยนั้นจะต้องระวังไม่ให้เกิดการผีดผีเกิดขึ้น การผีดผีในกรณีนี้หมายถึงการที่หญิงสาวถูกชายถูกเนื้อต้องตัวทั้งในที่ลับหรือที่แจ้ง ทั้งโดยความยินยอมหรือไม่ยินยอมของหญิงก็ตามชายนั้นจะต้องเสียผีทุกกรณี

ในกรณีที่ชายไปทำผีดผีขึ้น และฝ่ายหญิงก็พอใจที่จะได้ชายนั้นมาเป็นคู่ครอง หญิงก็จะบอกให้พ่อแม่ของตนไปสัญญาคือบอกกล่าวแก่ผู้ใหญ่ฝ่ายชายว่า บ่าวไปผีดผีสาวแล้วให้ไปเสียผีตามธรรมเนียมและจะได้จัดการแต่งงานกันต่อไปการเสียผีในกรณีนี้เรียกว่า **ไสเอา**

ส่วนการเสียผีอีกวิธีหนึ่งเรียกว่า **ไสบเอา** ในกรณีที่บ่าวสาวไม่ปลงใจจะแต่งงานกันแต่เกิดการผีดผีขึ้นแล้ว ฝ่ายชายจะต้องเสียผี การเสียแบบนี้ต้องเสียเงินมากกว่าการไสเอาและนับเป็นเรื่องที่น่าอาย สาวที่ถูกชายผีดผีแล้วไม่เอาเป็นเมียนั้นจะถูกนิทหาว่าใจเบา เชื่อคนง่ายบางคนถูกหนุ่มหลอกผีดผีหลายครั้งจนอายุถึงกับต้องย้ายไปอยู่ถิ่นอื่น

เพื่อไม่ให้ฝ่ายชายกระทำผิดประเพณีการลักลอบขึ้นบ้านฝ่ายหญิงแล้วมีการโต้เสียกันแต่ฝ่ายชายไม่รับผิดชอบ กฎหมายอาญาจักรหลักคำจึงให้ฝ่ายชายจ่ายเงินให้พ่อแม่ฝ่ายหญิงไม่ว่าเป็นหญิงชาวบ้านหรือลูกหลานเจ้านายและห้ามต่อรอง ดังนี้

... คันว่าผู้ญิงมานแล้ว พ้อยบเอา หื้อแบ่งค่าเดือนไฟ 72 น้ำฝ่ายากต่อเก็ง คันออกดีเป็นแล้ว คันออกบ่ดีตาย หื้อเสียค่าเผ่า 330 น้ำฝ่ายากต่อเก็ง ในเนื้อความทั้งหลายผุ่่งนั้น คันได้ชำระกันถึง กว้านหื้อขุนกินยากต่อเก็ง คันว่าบ่ได้ชำระ หากยอมกันนอก กว้านด้วยดี หื้อเอายากเก็งยากด้วยลายแบ่งผีนั่น คันว่าผีกระกุลกินควายก็ดี ผีกินหมูก็ดี ผีกินไก่ก็ดี หื้อแบ่งผีกินควายตัวเดียวหื้อเป็นแล้ว คันว่าผีกระกุลกินหมูก็ดี ผีกินไก่ก็ดี หื้อแบ่งผีกินหมูตัวเดียวเป็นแล้ว...¹

¹กฎหมายอาญาจักรหลักคำ. (2534). หน้า 11/8.

บทที่ 6

บทสรุป

เมื่อนานก่อนการประกาศใช้กฎหมายอาญาจักรหลักคำ เป็นเมืองที่ไม่สงบวุ่นวาย ทั้งเจ้านายและไพร่สมคบกันทำตัวเป็นโจร ผู้ร้ายลักขโมยวัวควายของผู้อื่น เล่นการพนัน แม้แต่พระสงฆ์และเณรก็ทำตัวไม่อยู่ในศีลในธรรมเช่นกัน ทั้งเล่นการพนันและออกเที่ยวกลางคืน เพื่อความสงบสุขของบ้านเมืองจึงมีการประกาศกฎหมายอาญาจักรหลักคำเพื่อห้ามปรามไม่ให้มีการกระทำต่างๆดังกล่าวย่างจริงจัง จึงกำหนดบทลงโทษที่รุนแรงตามฐานะทางสังคมของผู้กระทำผิด ในขณะเดียวกันกฎหมายอาญาจักรหลักคำได้สะท้อนให้เห็นการปกครองโดยใช้แนวคิดแบบธรรมราชา การบริหารในเมืองนามมีเค้านามหลวงเป็นผู้ช่วยเจ้าเมือง

เจ้านายและเค้านามมีอำนาจในการพิจารณาพิพากษาคดีความที่ประชาชนร้องเรียนขึ้นมา วิธีพิจารณาความอาชญาภูมิมีการทรมานจำเลยให้สารภาพตามลักษณะที่เรียกว่า “จารีตนครบาล” เมื่อคดีเข้ามาถึงเค้านาม ขุนสนาม 32 นาย จะร่วมกันพิจารณาเป็นรูปคดีแล้วลงความเห็น ตามบทบัญญัติในกฎหมายบ้านเมือง แล้วจึงนำข้อวินิจฉัยขึ้นให้อ่านถวายเจ้าหลวง และเจ้าขันห้าใบซึ่งทำหน้าที่เป็นคณะที่ปรึกษา ณ หอคำ เมื่อเจ้าหลวงและเจ้าขันห้าใบได้พิจารณาแล้ว ก็จะมีคำตัดสินเป็นเด็ดขาด การพิจารณาความแพ่งนั้นกระทำแบบเดียวกัน แต่ถ้าเป็นคดีความที่ก่อความหรือคลุมเครือไม่สามารถจะชี้ผิดชี้ถูกด้วยกฎหมายได้แล้ว ก็มีวิธีตัดสินแบบโบราณด้วยการให้คู่ความสาบานหรือการพิสูจน์อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น การให้อาบน้ำจุ่มลงในตะกั่วร้อน ๆ ที่กำลังละลาย หรือเสี่ยงเทียน หรือด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งก็ตามที่จะสร้างความหวาดกลัวให้แก่ผู้ทุจริต แล้วแต่ผู้พิพากษาจะเห็นสมควร เมื่อผู้ใดชนะในการพิสูจน์ก็ตัดสินใจให้เป็นผู้ชนะคดี

กฎหมายอาญาจักรหลักคำยังแสดงให้เห็นว่าสังคมเมืองนามเป็นสังคมที่มีการแข่งขันกันเจ้านาย ท้าวขุน ไพร่และทาส และบทลงโทษก็เป็นไปตามความสำคัญของชนชั้น เช่นเจ้านายชั้นสูงต้องเสียค่าปรับมากกว่าเจ้านายที่อยู่ระดับต่ำซึ่งแสดงให้เห็นว่าชนชั้นเจ้านายท้าวขุนนั้นถูกควบคุมด้วยกฎหมายเช่นเดียวกับกฎจริยธรรมทางศาสนาผู้ปกครองต้องให้ความเป็นธรรมแก่ไพร่ ดังนั้นหากพ่อเมืองนายบ้านตัดสินคดีความไม่ยุติธรรมตามสภาวะรีตคลอง โจทก์ก็สามารถไหว้สาร้องเรียนให้มีการพิจารณาใหม่ หากพบว่าพ่อเมืองนายบ้านกระทำผิดจริงก็จะถูกปรับไหมตามกฎหมายระบุไว้

ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นและการควบคุมกำลังคนของนามในสมัยนี้อยู่ภายใต้ระบบศักดินาแบบจารีตของรัฐไททั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งคล้ายกับดินแดนสิบสองปันนา และยังมีส่วนคล้ายคลึงกับระบบไพร่ของไทย อีกด้วย ภายใต้ระบบนี้ชนชั้นในสังคมถูกแบ่งเป็น 2

กลุ่มใหญ่ ๆ คือ ชนชั้นปกครอง คือ เจ้านายและท้าวขุน ส่วนชนชั้นใต้การปกครองนั้น ประกอบด้วย ไพร่สามัญหรือเสรีชนและทาส

ชนชั้นปกครองของเมืองน่าน คือ “เจ้านายพี่น้องขัตติยะวงสาธุกลานและท้าวพญาเสนาอมาตย์” มีอำนาจในการปกครองและคุ้มครองไพร่บ้านพลเมือง ต้องคอยดูแลความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ฐานะความเป็นอยู่ของคนกลุ่มนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้านายนั้นจะแตกต่างจากไพร่เจ้านายคือไม่ต้องผลิตด้วยตัวเอง สามารถเรียกเกณฑ์แรงงานและผลผลิตจาก “ลูกจู้” หรือไพร่ของตนได้ ผู้ที่จะรับเป็นลูกจู้เอามาเข้าสังกัดในตนได้ต้องเป็นเจ้านายหรือท้าวพญาในคำสนามเท่านั้นเจ้าหลวงไม่จำเป็นต้องมีลูกจู้เพราะมีอาชญาเกณฑ์เอาได้ อีกทั้งเจ้าหลวงมี “คนเจ้าใช้การใน” ไว้ใช้สอยและอยู่เวรยาม ในเวลาปกติลูกจู้อยู่ในหมู่บ้านของตนจะเข้ามาในเมืองเมื่อถูกเรียกเกณฑ์เป็นครั้งคราวงานที่เรียกเกณฑ์นั้นไม่จำกัดว่าจะต้องเป็นกิจการงานบ้านเมืองแต่อย่างใด แต่วางงานต่าง ๆ ของเจ้านายท้าวขุนเช่น ทำนา ปลุกบ้าน สร้างเรือน เป็นต้น นอกจากจะได้อาศัยแรงงานของพวกลูกจู้แล้วเจ้านายท้าวขุนยังเรียกเกณฑ์สิ่งของที่ต้องการจากลูกจู้ของตนได้อีกด้วย

ไพร่สามัญหรือเสรีชนของเมืองน่าน ต้องแจ้งต่อคำสนามว่าจะอยู่ภายใต้เจ้านายท้าวขุนคนใดโดยไพร่สามารถเลือกนายของตนได้ หากไม่พอใจก็สามารถเปลี่ยนได้ภายใต้กฎหมายและรีตคลอง

ทาสในเมืองน่านมี 2 ประเภทคือ ทาสเชลยได้มาจากการทำสงคราม และทาสสินไถ่ที่เกิดจากการเป็นหนี้สินแล้วขายเงินไปไถ่ตัวมา หรือ “ข้าไถ่คนซื้อ” ทาสเหล่านี้หากหนีไปอยู่เมืองอื่นต้องส่งตัวกลับมาให้หรือให้ค่าตัวแลกเปลี่ยนแก่เจ้าของ ตามกฎหมายของน่านนั้นแสดงว่าในสมัยนั้นมีการซื้อขายทาสเพื่อใช้งานเช่นกัน

เศรษฐกิจของเมืองน่านเป็นแบบพอยังชีพ เจ้าเมืองให้ความสำคัญกับที่ดินสนับสนุนให้มีการขยายพื้นที่เพื่อการเกษตร กำลังแรงงานสัตว์มีความสำคัญมากเห็นได้จากการประหารชีวิต หากมีการลักขโมยวัวและควายซึ่งถือว่าเป็นสัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญที่สุดการทำมาหากินของชาวเมืองน่านนอกจากการเกษตรแล้วยังมีการค้าขาย การจับสัตว์น้ำ การหาของป่า เป็นต้น

ส่วนเรื่องความเชื่อสะท้อนให้เห็นถึงการนับถือผี ค่านิยมของชาวเมืองน่านก็เป็นไปตามหลักพุทธศาสนา ในด้านประเพณีที่ปรากฏในกฎหมายอาณาจักรหลักคำคือการแ้วสาวและการเสียผีซึ่งเป็นประเพณีที่สืบเนื่องกันถ้าชายหญิงคู่ไหนกระทำการแ้วสาวจนเกิดการล่วงเกินกันก่อให้เกิดการเสียผีบ้านผีเรือนต้องมีการเซ่นไหว้ขอขมา

เมืองน่านอยู่ภายใต้ระบบการบริหารราชการของเจ้านายและคำสนามสืบมา จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวปฏิรูปการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาลใน พ.ศ. 2435 อำนาจของเจ้านายน่านจึงค่อย ๆ ถูกลดลง ในที่สุดตำแหน่งเจ้าผู้ครองนครก็ถูกยกเลิกเมื่อเจ้ามหาพรหมสุรธาตาถึงแก่พิราลัยใน พ.ศ. 2474 น่านจึงเป็นจังหวัดหนึ่งของไทยตั้งแต่นั้นมา

อุปสรรคที่สำคัญในการศึกษาครั้งนี้คือ การตีความกฎหมายเนื่องจากภาษาที่ใช้เป็นคำเก่า คำศัพท์ไม่ปรากฏไว้ในพจนานุกรมล้านนาไทยมีหลายคำ ผู้วิจัยจึงนำมาเทียบเคียงความหมายจากภาษาไทยสำนวนภาคใต้บ้างบางคำ ส่วนบทบัญญัติบางตอนมีภาษาบาลีแทรกอยู่ทำให้ยากแก่การเข้าใจ

ข้อเสนอแนะผู้วิจัยเห็นว่ากฎหมายอาณาจักรหลักค่านอกจากนำมาใช้ประโยชน์ในการศึกษาสภาพการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม ความเชื่อ ค่านิยมและประเพณีของชาวเมืองน่านแล้วยังนำกฎหมายมาวิเคราะห์ภาษา อักษรวิธี ตลอดจนสำนวนโวหารที่ปรากฏในกฎหมายนี้ได้ นอกจากนี้ยังนำกฎหมายโบราณไม่ว่า กฎหมายมังรายศาสตร์ กฎหมายหลักไชย(ภาคใต้) กฎหมายโพธาราช(อีสาน)หรือพระธรรมศาสตร์ นำมาเปรียบเทียบและวิเคราะห์ตัวบทบัญญัติที่ปรากฏในกฎหมายซึ่งเป็นประเด็นที่น่าสนใจและถ้ามีโอกาสผู้วิจัยจะดำเนินการศึกษาต่อไปเพื่อประโยชน์แก่วงวิชาการ

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

1. เอกสารชั้นต้น

1.1 เอกสารที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

ส่งไม้บอนสัก ขี้ผึ้ง งามช้างและผ้าขาวลงมาถวาย. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1201). เส้นขาว.

หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.3 เล่ม 2 เลขที่ 20.

พวกเมืองลาเมืองพงเข้าสวามิภักดิ์ต่อเมืองน่าน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1206). เส้นขาว.

หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.3 เล่ม 3 เลขที่ 50.

จัดการต้อนรับคนครัวเมืองสิบสองปันนา เมืองพงลงมาอยู่เมืองหลวงภูคา. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1210). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.3 เล่ม 4 เลขที่ 49.

ข้อราชการทางเมืองเชียงรุ่งและสิบสองพันนา. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1210). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.3 เล่ม 4 เลขที่ 156.

คำแปลหนังสือพระยาภูต้างถึงเมืองน่านเรื่องครอบครัวภูต้างหนีไปเมืองพง. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1211). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.3 เล่ม 3 เลขที่ 4.

พระยาน่านจัดการป้องกันเมืองเชียงของไม่ให้พม่ายกทัพมาโจมตี. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1212). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.3 เล่ม 3 เลขที่ 62.

ประกาศห้ามซื้อขายฝิ่นและสุบฝิ่น. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1210). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 33. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.

ประกาศเรียกพระรัตนเมืองแก้วให้เรียกว่าพระยาบุรีรัตน์. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1213). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 1 เลขที่ 7.

ร่างตราถึงเมืองน่านเรื่องราชบุตรเมืองเชียงรุ่งมีหนังสือมาขอครอบครัว. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1214). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 1 เลขที่ 18.

ราชการทางเมืองเชียงรุ่ง. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1214). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 1 เลขที่ 22.

พระยาราชวงศ์เมืองน่านโปรดเกล้าฯ ตั้งนายหน่านวิฑูรเป็นพระหนานเมืองเชียงของ. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1214). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 1 เลขที่ 23.

ข้อราชการทัพเมืองเชียงตุง เชียงรุ่ง. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1215). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 2 เลขที่ 12.

เจ้าเมืองเชียงรุ่งลงมาขอครอบครัวที่มาอยู่เมืองน่าน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1216). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 2 เลขที่ 1.

ข้าราชการทัพทางเมืองเชียงตุงและสิบสองปันนา. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1217). เส้นขาว.
 หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 3 เลขที่ 20.

คนหนีมาจากเชียงตุงมาเมืองน่าน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1217). เส้นขาว. หอสมุด
 แห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 3 เลขที่ 32.

เมืองน่านส่งครอบครัวลี้ที่สมัครขึ้นไปส่งเมืองพง. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1218). เส้นขาว.
 หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 3 เลขที่ 23.

ข้าราชการทางเมืองสิบสองปันนา. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1218). เส้นขาว. หอสมุด
 แห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 3 เลขที่ 26.

เมืองน่านส่งต้นไม้ทองเงิน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1220). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ.
 จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 4 เลขที่ 39.

ข้าราชการทางเมืองน่าน ลาวลี้ สิบสองปันนา. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1222). เส้นขาว.
 หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 6 เลขที่ 50.

ศุภอักษรเมืองน่านได้แต่งคนไปสืบราชการเมืองหลวงพระบาง. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ.
 1224). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 8 เลขที่ 70.

คุมฮ่อและท้าวพระยาหัวเมืองพงไปไว้เมืองน่าน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1213). เส้นขาว.
 หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 10 เลขที่ 135.

จำนวนคนเมืองน่านลงมาเฝ้าและทูลเกล้าฯ ถวายเครื่องราชบรรณาการ. (หนังสือสมุดไทยดำ).
 (จ.ศ. 1217). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 11.

การอพยพครอบครัวมหาชัยและให้ไปอยู่ตามใจสมัคร. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1218). เส้น
 ขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 11 เลขที่ 188.

แจ้งข้าราชการบ้านเมืองทางเมืองน่าน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1219). เส้นขาว. หอสมุด
 แห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 11 เลขที่ 165.

เจ้าอนันฯ แต่งให้นายน้อยคุมไม้บอนสัก สี่ผืนผ้าขาวลงมาทูลเกล้าฯ ถวาย. (หนังสือสมุดไทย
 ดำ). (จ.ศ. 1222). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 12 เลขที่ 192.

เจ้าอนันฯ จัดให้คุมช้างลงมาถวาย. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1226). เส้นขาว. หอสมุด
 แห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 13 เลขที่ 305.

เลกเมืองน้ำปาดหนีไปอยู่เมือง. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1227). เส้นขาว. หอสมุดแห่งชาติ.
 จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 14 เลขที่ 221.

เลกช่วยเมืองน้ำปาดหนีไปอยู่เมืองน่าน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1227). เส้นขาว. หอสมุด
 แห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 14 เลขที่ 298.

เจ้าอนันฯ คุมต้นไม้ทองเงินลงมาทูลเกล้าฯ ถวาย. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1228). เส้นขาว.
 หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 15 เลขที่ 304.

คนเมืองหลวงพระบางลักข้างเอามาขายเมืองน่าน . (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1229). เส้น
ขาว. หอสมุดแห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 16 เลขที่ 220.
คนเมืองน่านสมัครกลับมายู่เมืองน่าน. (หนังสือสมุดไทยดำ). (จ.ศ. 1229). เส้นขาว. หอสมุด
แห่งชาติ. จดหมายเหตุ ร.4 เล่ม 16 เลขที่ 220.
จัดการปกครองเมืองน่านและบริเวณขึ้นเมืองน่าน. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม-ร.5 ม/64). (ร.ศ.119 -
ร.ศ.125). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5. เล่มที่ 11 เลขที่ 158.
เจ้าอนันตวรฤทธิเดชเจ้าน่านเมืองน่านเป็นข้าหลวงที่ 2. (ไมโครฟิล์ม เลขที่ ม-ร.5 รล-มท/39).
(ร.ศ.109). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ 5. เล่มที่ 16 เลขที่ 46.

1.2 เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 10 พงศาวดารเมืองน่าน. (2507). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.

2. เอกสารชั้นรอง

2.1 หนังสือ

กฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127. (2530). กรุงเทพฯ : สุทรไพศาล.

กรมศิลปากร. (2530ก). เมืองน่าน. กรุงเทพฯ : สำนักงานเลขานุการกรมศิลปากร.

_____. (2530ข). เมืองน่านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และศิลปะ. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะอนุกรรมการอำนวยการจัดงาน
เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องโอกาสพระราชพิธีมหามงคล
เฉลิมพระชนมพรรษา 6 รอบ 5 ธันวาคม 2542. (2544). วัฒนธรรม พัฒนาการทาง
ประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญาจังหวัดน่าน. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

ชัย เรื่องศิลป์. (2523). ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ 25. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์
พิมพ์เนศ.

ธานินทร์ กรัยวิเชียร. (2539). “ภาษากฎหมายไทย,” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชเพลิงศพ
ศาสตราจารย์ ดร.บุญ อินทร์มรรย์ ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริ
ยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ 7 กันยายน 2539. หน้า 7 – 22. กรุงเทพฯ :
ม.ป.พ.

นิรมิต สิริสุขะ. (2540). “ประวัติศาสตร์ของเมืองน่าน,” ใน นันทบุรีรำลึก. น่าน : สมาคม
ชาวน่าน.

ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 8. (2545). ม.ป.ท.

ประสิทธิ์ พงศ์อุดม. (2539). นันทบุรีศรีนครน่าน. เชียงใหม่ : ฝ่ายประวัติศาสตร์ สภาว
คริสตจักรในประเทศไทย.

- ประเสริฐ ญ นคร. (2521). มังรายศาสตร์. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม 8. (2545). ม.ป.ท.
- “พงศาวดารเมืองน่าน,” ใน อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ พระเทพนันทาจารย์ (บุญชู ธรรมสาร มหาเถร) วันที่ 1 เมษายน 2543. หน้า 1-130. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. (2546). กรุงเทพฯ : นามมีบุ๊คส์.
- พจนานุกรมล้านนา – ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง. (2534). กรุงเทพฯ : อัมรินทร์ พรินติ้ง กรุ๊ป.
- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2545). กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- ศูนย์ส่งเสริมและศึกษาวัฒนธรรมล้านนาไทย. (2523). กฎหมายพระเจ้าน่าน ตำนานพระเจ้าให้. เชียงใหม่ : ศูนย์วิทยาลัยเชียงใหม่.
- สมเจตน์ วิมลเกษม. (บรรณาธิการ). (2543). โบราณสถานสำคัญของจังหวัดน่านที่ได้รับการประกาศขึ้นทะเบียนของกรมศิลปากร. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เจริญวัฒน์.
- _____. (ปริวรรต). (2545). อาณาจักรหลักคำ. น่าน : ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดน่าน โรงเรียนสตรีศรีน่าน.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2534). “อาณาจักรหลักคำ,” ใน หลักฐานประวัติศาสตร์ล้านนาจากเอกสาร คัมภีร์ใบลานและพืชนั่งสา. หน้า 56 -100. เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2537). พื้นเมืองน่านฉบับวัดพระเกิด. เชียงใหม่ : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
- _____. (2539). ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : อัมรินทร์.
- แสง บุญเฉลิมวิภาส. (2543). ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. กรุงเทพฯ : วิญญูชน.

2.2 วารสาร

- ประเสริฐ ญ นคร. (2530, ตุลาคม – ธันวาคม). “ล้านนา – ล้านช้าง,” ราชบัณฑิตยสถาน. 13(1) : 19-22.
- ร.แสงกาด์. (2524, มกราคม). “วิวัฒนาการแนวความคิดของกฎหมายในพม่าและสยาม,” รวมบทความประวัติศาสตร์. (2) : 1-22.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. (ม.ป.ป., มกราคม – มีนาคม). “ประกาศเลิกการค้าและการสูบฝิ่นสมัยรัชกาลที่ 3,” โลกประวัติศาสตร์. 5(1) : 24-25.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2524, มกราคม). “พระราชกฤษฎีกาเมืองน่าน ร.ศ. 111,” รวมบทความประวัติศาสตร์. (2) : 34-49.

2.3 ปริญญานิพนธ์และงานวิจัย

- กนิษฐา ชิตช่าง. (2532). *มูลเหตุของการร่างกฎหมายลักษณะอาญา ร.ศ. 127*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- ชูสิทธิ์ ชูชาติ. (2523). *วิวัฒนาการทางเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. 2394-2475*. ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. อัดสำเนา.
- ธำรงค์ดี ทำบุญ. (2527). *กำเนิดอาณาจักรล้านนาไทย*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ปริศนา ศิรินาม. (2516). *ความสัมพันธ์ระหว่างไทยและประเทศราชในหัวเมืองล้านนาไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. อัดสำเนา.
- พรรณนิภา อพิษฐพงศ์. (2535). *เจ้าไพร่กับความเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนา ระหว่าง พ.ศ. 2427 – 2476*. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- พัชรินทร์ เปี่ยมสมบุรณ์. (2516). *การปฏิรูปกฎหมายของประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2411 จนถึง พ.ศ. 2478*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อัดสำเนา.
- วรรษา คชงาม. (2544). *การศึกษาวิเคราะห์ประวัติศาสตร์นิพนธ์ล้านนาระหว่าง พ.ศ. 2441 – 2541*. ปริญญานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- วัลลภา เครือเทียนทอง. (2519). *การปฏิรูปการปกครองล้านนาไทยในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. อัดสำเนา.
- วิบูลย์ ทานุชิต. (2528). *การปฏิรูปการศึกษาในมณฑลพายัพ (พ.ศ. 2442 – 2476)*. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. อัดสำเนา.
- สมศักดิ์ ลือราช. (2529). *ความสำคัญของเมืองแพร่และน่านในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411 – 2453)*. ปริญญานิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. อัดสำเนา.

- สร้อยดี ประยูรเสถียร. (2522). การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ พ.ศ. 2436 – 2476. ปรินทิพนิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. อัดสำเนา.
- เสาวนีย์ พรรณนาภพ. (2539). ศึกษาวิเคราะห์กฎหมายโพชาราชในฐานะที่เป็นเอกสารทางประวัติศาสตร์. ปรินทิพนิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
กฎหมายอาญาจักรหลักคำ

กฎหมายอาญาจักรหลักคำ

คัมภีร์ไบเบิลฉบับของวัดดอนไชยพระบาท ต. นาเกลือ อ. เวียงสา จ. น่าน

ปรีวรรตโดยสมเจตน์ วิมลเกษม

- 1/1 พระราชกฤษฎีกาสมเด็จพระบรมราชาอนันตยศสุวราชเจ้าองค์อิสสระราชธิปัตติต้องเป็นเจ้าแก่
รัฐประชาในเขยยันทเทพบุรินครราชธานีเมืองน่านมีพระราช
- 1/2 กรุณาแก้มหาขัตติราชวงษาท้าวพระยาอัครมหาเสนาอามาทราชเสวกผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้ง
มวลาด้วยโบราณราชพระวปีตุจฉาองค์เป็นน้ำได้เสวยรา
- 1/3 ชัมปัตติเป็นเจ้าแก่รัฐประชาชาชนานาก็ถึงแก่นิจกัมมนำตนไปสู่โลกหน้าละสถาน
บ้านเมืองแลเราทั้งหลายเสียแล้ว อยู่มาถึงศักราชได้ ๑๒๑๔ ตัว (พ.ศ.๒๓๙๕) เดือน ๗
ออก
- 1/4 ๓ คำ (เดือนเมษายน ขึ้น ๓ ค่ำ) ตัวเราจึงได้พาเอาขัตติยราชวงษาขุนเสนา
(ต้นฉบับพิบสาพิพธิภักดิ์จังหวัดน่าน ปรีวรรตโดยสรสวัสดิ์ อ่องสกุล เริ่มหน้าที่ 2)
- 2/1 อามาตย์ส่งลงไปเฝ้าพระมหาพระสัตเจ้าในกรุงเทพมหานครแล้ว จึงมีพระมหากรุณา
โปรด
- 2/2 เกล้าเหนือพระหม่อมหื้อตัวเราเป็นเจ้าได้เสวยราชสมบัติสืบราชตระกูลวงสาเป็นเจ้า
แผ่นดินใน
- 2/3 เมืองน่านรักษาราชตระกูลวงสารัฐประชานครสถานและวรพุทธศาสนา หื้อกำนุกุง
รุ่งเรือง
- 2/4 อยู่เย็นเป็นสุขสืบต่อไปภายหน้าตามดังโบราณราชปเพณีอันมีมาแต่ก่อนนั้นโปรด
ประการบัดนี้
- 2/5 เราเป็นเจ้ามำรำเพิงเล็งหั้นวรพุทธศาสนาและนครสถานบ้านเมืองแห่งเราทั้งหลายทุก
วันมานี้หน
- 2/6 นอกด้วยเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายอยู่ปดีสมคบกับด้วยกันเป็นโจรกัมม์ อันปดี
ไปลักเอาจัวควาย
- 2/7 ของท่านยังคอกยังถุนและในเขตแขวงป่าดงกลางทุ่งกลางนามาฆ่ากิน อัน 1 ไปลักเอา
ช้างจัวควาย
- 2/8 ของท่าน ลักทางเหนือเอาไปไว้ทางใต้ ลักทางใต้เอาไปไว้ทางเหนือ ลักทางตะวันตกเอา
ไปไว้ทางตะวันออก ลักตะวัน
- 2/9 ออกเอาไปไว้ตะวันตก เอาของท่านไปชุ่มช่อนไว้ป่าดหุดัดเขาเหมียดหมายเสียใหม่
เพื่อ จักหื้อของท่านสาบ

- 2/10 สูญเสียแล้วเอาเป็นของตัว อัน 1 ไปซื้อเอามาฆ่ากิน อัน 1 สมคบกันด้วยกันเหล่านี้อยู่
เหล่านี้นั่น
- 2/11 เหล่านี้นั่นเหล่านี้นั่นเหล่านี้นั่นเหล่านี้นั่นเหล่านี้นั่นเหล่านี้นั่นเหล่านี้นั่นเหล่านี้นั่นเหล่านี้นั่น
กับตัวกันหาสิ่งจักใช้
- 2/12 แทนไปได้ ลวดสมคบกันเป็นโจรไปลักเอาสิ่งของแห่งท่าน อัน 1 ด้วยผู้คนที่
หลายก็ดี อันเป็นร่างเป็นปาวก็ดี แอ้วค้ำมาคืน
- 2/13 แอ้วร้างจาสาว ถือสาตราอาวุธกระทำตัวแปลกปลอมบ่ให้อู้จักแล้ว บ่ให้อู้หน้า บ่รู้จัก
ว่าเป็นผู้ร้ายผู้ดีในกัมม์ทั้งหลายผู้
- 3/1 นี้ก็จักพาหื้อบ้านเมืองวินาศนิหยาและร้อนรนแก่รัฐประชาบ้านเมืองต่อไป มีเป็นหลาย
ประการต่างๆเหตุนี้เรา
- 3/2 เป็นเจ้าจึงปลงพระราชอาญาไว้กับเจ้าพระยามหาอุปราชหอน้ำ หื้อหาเจ้านายพี่น้อง
ขัตติย
- 3/3 ราชวงสาธุคุณและท้าวพญาเสนาอำมาตย์ผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งมวลมาพร้อมกันเบิกสภา
พิจารณาและตั้งพระราชอา
- 3/4 ญาเป็นราชอาณัติจักรกฤษณ์สั่งสอน ห้ามเสวยยังบาปบุคคลผู้บ่ดีอย่าหื้อเป็นเสียนนาม
แก่แผ่นดินร้อนรน
- 3/5 แก่บ้านเมืองและรัฐประชาต่อไป เพื่อให้อวรพุทธศาสนาและบ้านเมืองแห่งเรา หื้อได้อยู่
เย็นเป็นสุขเฟื่องด้วย
- 3/6 เสด็จบุญคุณแห่งเราทั้งหลายสืบต่อไปว่าฉันนี้ อยู่มาถึงสักกราชได้ 1214 ตัว
(พ.ศ.2395) เดือนเจียง แรม 10 ค่ำ
- 3/7 เจ้าพระยามหาอุปราชหอน้ำ จึงได้พาเอาเจ้านายพี่น้องขัตติยราชวงสาธุคุณและ
ท้าวพญาเสนา
- 3/8 อำมาตย์ขึ้นเบิกสภาพร้อมกันยังหน้าโรงไชย เจ้าพระยาหอน้ำเบิกสภาพิจารณาด้วย
จักตั้งพระราชอาณัติจักรนั้น
- 3/9 ตกลงแล้ว ถึงเดือนยี่ ออกค่ำ 1 มีเจ้าพระยามหาอุปราชหอน้ำเป็นประธานและ
เจ้าพระยาบรมมหาราชเจ้า
- 3/10 พระยาสร้อยเมือง เจ้าพระยาอริยวงส์ เจ้าพระยาสุริยวงส์ เจ้าพระยาวิชัย เจ้าวิฆวา
เจ้าพระยาเทิง เจ้า
- 3/11 พระเมืองราชา เจ้าพระเมืองแก้ว เจ้าพระเมืองน้อย เจ้าพระวิไชยราชา เจ้าพระยา
เมืองเชียงของ เจ้าพระยา
- 3/12 เมืองเลน เจ้าราชวงศ์เมืองเลน เจ้าเมืองเชียงแขง เจ้าเมืองหลวง เจ้าเมืองเชียงลาบ เจ้า
เมืองพุกา เจ้า

- 3/13 เมืองลำและขัตติยราชวงศา ท้าวพญาอัศรมหาเสนาอามาตย์ราชเสวกผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งมวลพร้อมกัน
- 3/14 เอาเนื้อความเบิกสาตั้งอาญานั้นขึ้นกราบหลองถึงราชสำนักเราเป็นเจ้าแล้ว จึงได้พร้อมกันตั้งพระราชอาญา
- 4/1 ไว้หื้อเป็นอาณาจักรหลักคำสั่งสอน ห้ามปราชญ์เจ้านายลูกหลาน ท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายอย่าหื้อกระทำกัมมอันปดืสืบต่อ
- 4/2 ไปภายหน้าว่า ตั้งแต่ลักราช 1214 ตัว (พ.ศ. 2395) ปีเต่าไจ้เดือนยี่ออกค่า 1 วัน 4 นี้ไปภายหน้าห้ามอย่าหื้อเจ้า
- 4/3 นายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายได้สมคบกับด้วยกันกระทำกัมมอันปดื เป็นโจรลักเอาสัพพะสิ่งของเงินทองและช้างม้าวัวควายของ
- 4/4 ท่านไปฆ่ากินก็ดี ลักเอาไปขายเสียก็ดี ลักเอาไปเหมียดยหมายเสียใหม่ก็ดี อัน 1 ไปซื้อเอามาฆ่า
- 4/5 กินก็ดี ผู้จักขายก็รู้ว่า ท่านจักเอามาฆ่ากินแล้ว พ้อยขายหื้อก็ดี ในกัมมทั้งหลาย ผุ่งทั้งหลายผุ่งนื้ออย่าหื้อได้กระทำเป็น
- 4/6 อันชาติ คั้นว่าบุคคลผู้ใดไปลักเอาควายท่านมาฆ่ากิน จักเอาตัวเข้าไปใส่ราชวัตรไว้แล้วหื้อใช้ค่าควายตามราคาแล้ว
- 4/7 จักเอาตัวไปฆ่าเสีย บ่หื้อเป็นเสี้ยนหนามแก่แผ่นดินต่อไป คั้นว่าลักเอาควายท่านไปขายเสียก็ดี ลักเอา
- 4/8 ไปตัดเขาป่าดหุเหมียดยหมายเสียใหม่ก็ดี ทือโทษเสมอกัน จักเอาตัวเข้าไปใส่ราชวัตรไว้ คั้นว่าได้ของเกาคั้น
- 4/9 หื้อใหม่ 4 ตัวควาย คั้นว่าบ่ได้ของเกาคั้น หื้อใช้ 1 ใหม่ 4 ตัวควาย ค่าควายพู้แม่ จำพอน ไหญ่น้อยหื้อค่าตัว 200 ดอก
- 4/10 คั้นว่าเป็นเจ้านายหื้อการระอาญาอยากต่อเก็ง คั้นเป็นท้าวขุนหื้อใส่สินค่าคอ 440 ดอก คั้นเป็นไพร่หื้อใส่สินค่าคอ 330
- 4/11 ดอกอยากต่อเก็ง อัน 1 ตัวหากลักฆ่าควายตัวกินก็ดี ไปซื้อควายท่านมาฆ่ากิน ผู้ขายก็รู้ว่าท่านจักเอาไปฆ่า
- 4/12 กินแล้ว พ้อยขายหื้อก็ดีทือโทษเสมอกัน คั้นว่ารู้แล้วจักเอาตัวเข้าไปใส่ราชวัตรไว้ คั้นเป็นเจ้านายหื้อการระอาญาอยาก
- 4/13 ต่อเก็ง คั้นเป็นขุนใส่สินค่าคอ 440 ดอกอยากต่อเก็ง คั้นเป็นไพร่หื้อใส่สินค่าคอ 330 ดอกอยากต่อเก็ง
- 4/14 อัน 1 ด้วยการจักพลีกัมมมีผีเทพดาอารักขนั้น คั้นว่าในราชสำนักในเวียงหื้อไหว้สา ก่อนคั้นเป็นหน้าบ้าน

- 5/1 หื้อมาปฏิบัติถึงสนามก่อน คันทัวเมืองนอกหื้อบอกถึงพ่อเมืองหื้อให้รู้ก่อน คันทัวบ
บอกหื้อรู้ทื่อว่าเป็นโจรลักกินควาย คันทื่อ
- 5/2 แล้วจักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตรไว้ คันทือเป็นเจ้านายหื้อการระอาญายากต่อเกิง คันทือเป็นขุนหื้อ
ใส่สินค่าคอ 440 ดอก
- 5/3 คันทือเป็นไพร่ใส่สินค่าคอ 330 ดอกยากต่อเกิง อัน 1 ห้ามอย่าหื้อเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทย
ทั้งหลายบนผีหนึ่ง
- 5/4 พกัมม์ และผีพระเจ้าหาดเชื่อว่าจักหื้อกินควายนั้น อย่าหื้อกระทำเป็นอันขาด คันท
บุคคลผู้ใดยังกระทำจักเอาตัวเข้าใส่
- 5/5 ราชวัตรไว้ คันทือเป็นเจ้านายหื้อการระอาญายากต่อเกิง คันทือเป็นขุนหื้อใส่สินค่าคอ 440
ดอก คันทือเป็นไพร่หื้อ
- 5/6 ใส่สินค่าคอ 330 ดอกยากต่อเกิง อัน 1 จักควายบุคคลผู้ใดปล่อยไว้ในเขตแขวงบ้านใด
เมือง
- 5/7 ไต่ก็ดีหื้อได้อัยตบอภกกล่าวสัญญากับพ่อเมืองนายบ้านหื้อเป็นสักขีสำคัญเหมียดยหมาย
ควายพุ่มแม่ใหญ่น้อยดำ
- 5/8 พอนไว้ คันทือถึงเทศกาลจักได้จับยบควายแล้วหื้อบอกพ่อเมืองนายบ้านที่นั่นหื้อรู้ก่อน
คันทือจับได้แล้วหื้อเอามาสำแดงพ่อ
- 5/9 เมืองนายบ้านที่นั่น หื้อได้รู้ได้เห็นก่อน คันทือว่าบุคคลผู้ใดจับเอาควายแล้วบบอกพ่อเมือง
นายบ้านหื้อได้รู้แล้ว พ้อยเอาควาย
- 5/10 หนี หื้อพ่อเมืองนายบ้านใหม่ 110 น้ำผ่า คันทือว่าจักควายท่านผู้อื่นติดมารู้จักว่าบไซของ
ตัวแล้ว พ้อยเอามาทื่อว่าเป็นโจร
- 5/11 โลกอำเอาของท่าน คันทือเจ้าของติดตามมาได้ชำระเอาหื้อใหม่ 2 ตัวควาย คันทือได้ชำระ
ยอมส่งด้วยง่าย หื้อหื้อส่งตัว 1
- 5/12 อัน 1 จักควายแปลกปลอมเหมือนกันคิดว่าแม่ของตัวแล้วจับเอามา พายลุนมีเจ้าของ
ติดตามมาโจทก์เอา คันทือยอมส่ง
- 5/13 กันด้วยง่ายหื้อหื้อส่งตัว 1 คันทือได้ชำระถึงกว้านศาลแล้วจึงยอมส่ง หื้อหื้อส่ง 2 ตัวควาย
คันทือโจทก์บเป็นสัตย์ หื้อใหม่ผู้โจทก์
- 5/14 ตัว 1 อัน 1 คันทือถึงรดูเยะไรทำนามาถึงแล้ว ก็หื้อเจ้านายท้าวขุนพ่อเมืองนายบ้านทั้ง
หลายได้ปันท่างปัน
- 6/1 เชียงตามน้ำเข้า (ข้าว) ปลุกนักษน้อย อย่าข่มเหงข้าเจ้าไพร่ไทยแล้วหื้อส่อปาวล้อมรั้วหื้อ
หมั้นขันหื้อดีแต่อย่าหื้อจักควายเข้าได้
- 6/2 คันทือล้อมรั้วบดีจักควายเข้าตำรั้วผู้ใดหื้อใหม่ 300 ธิอก คันทือจักควายไปกินข้าว (ข้าว) ท่าน
ผู้อื่นเสียมากน้อยเท่าใด หื้อ

- 6/3 เจ้าตำรั้วไชนับเลี้ยงแปงขวัญเข้า (ข้าว) ท่านตามคลองสถานหนักสถานเบา ค้นว่ารั้วดี แล้วรั้วควายหากรั้วเข้าไร่นาท่าน หื้อ
- 6/4 เจ้าตำรั้วสืบหาเจ้ารั้วควายหื้อได้แล้ว หื้อเจ้ารั้วควายได้จับยับเอาไปรักษาลี้ยงไว้เสีย คั่นกิน
- 6/5 เข้า (ข้าว) ท่านเลี้ยงมากน้อยเท่าใด หื้อเจ้ารั้วควายไชนับเลี้ยง แปงขวัญเข้า (ข้าว) ท่าน ตามคลองสถานหนักสถานเบา

พระราชกถาเมืองน่าน ร.ศ.111 ต้นฉบับพิสดารของ นายทอง เวชมะโน 63 หมู่ 2 ตำบล ป่อแก้ว กิ่งอำเภอนาหมื่น น่าน ปรีวรรตโดยอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว

หน้า 9 ราษฎรในบ้านเมืองข้าอ้างประการใดหื้อไปบอกกับนายบ้าน บอกกับพ่อเมืองหื้อท้าวขุนได้ตรวจทุกหน้าเดือนแล้ว หื้อจดหมายหื้อแนแล้วหื้อพ่อเมืองท้าวขุนได้มีหนังสือเข้ามาถึง สนามสามเดือนไหนครั้งหนึ่งทุกปีตามอาการอันมีแลบมีจะได้นำขึ้นไหว้สาอาชญาเจ้าจอมแลเรียนถึงท่านข้าหลวงให้ทราบจะได้ปราบเสี้ยนหนามแผ่นดินให้สงบเรียบร้อยให้ราษฎรได้อยู่ทางทำมาค้าขาย ถ้าพระยาเมือง ท้าวขุนนายกำนัน อำเภอบ้านเมืองบ่ตรวจตราดูแลบ่มีหนังสือ เข้ามาถึงสนามสาม(เดือน)ไหนครั้งหนึ่งตามประกาศนี้ จะปรับไหมเป็นข้อละเมิดตามสักชีเอาเงินจ่ายใช้ราชการต่อไป ชั่งตัวผู้ผิดจะชั่งไว้ตามพระราชกำหนดกฎหมาย..อส ที่สนามหลวง วันที่ 21 หนังสือเจ้าพ่อพระยาหลวงจำแสนราชาชัยริบตีเป็นเกล้าและเจ้าพ่อพระยาหลวงทั้ง 3 เป็นประธานเจ้าท้าว 2 พฤษภาคม รัตนโกสินทร์ศก 111 พระยา 32 ตนเหนือสนามชุตุนบอกไปพระยาเมือง ท้าวขุนทุกคนได้แจ้งด้วย ณ วันที่ 24 กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ศก 110 คือวันที่ 2 3 ค่ำ ปีระวง

หน้า 10 เหม้า 1253 ตัวมีตนเป็นเจ้าราชวงษาธิราชฤทธิไชยแลตนเป็นเจ้าราช บุตรอุตตมกุลวงษา และเจ้านายขัติยะวงษาชุตุนองค์เสนาธิบตีมีเจ้าพ่อพระยาหลวงจำแสนราชาไชยริบตีเป็นเกล้าและเจ้าพ่อพระยาหลวงอำมาตย์เจ้าพ่อพระยาหลวงขัติยะวงษาราชเสนาเจ้านายท้าวเสนาอำมาตย์ชุตุนองค์ ขึ้นพร้อมปรึกษาที่หน้าหอคำว่าด้วยเนื้อถ้อยคดีความเจ้านายท้าวขุนราษฎรในนครเมืองน่านแห่งเราเกี่ยวข้องกันทุกวันนี้ก็เกิดขึ้นเป็นอันมาก ความที่ค้างโรงศาลอยู่เก่าก็มี ความบังเกิดขึ้นใหม่ก็มีที่โจทก์ด้วยของมรดก คือ ช้างม้าวัวควายไร่นาคามเขตสรรพสิ่งของเงินทองต่าง ๆ หลางที่ก็มีกฎหมายไว้หมั้นขัน หลางที่ก็หากกฎหมายบ่ได้ ด้วยแบบแผนแห่งเราได้ชำระว่ากล่าวมาทุกวันนี้ก็บ่เป็นหลักฐานมั่นคงสักข้อด้วยข้อความทั้งมวลก็ข้าอ้างอยู่มากหลายก็เป็นทีลำบากแก่เจ้านายท้าวขุนราษฎรทั้งหลาย ตั้งแต่นี้ไปหน้าจักชำระคดีน้อยความสรรพทั้งมวลนั้นขอเปลี่ยนใหม่ขอเอาตำแหน่งราชกำหนดกฎหมายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวต่อไปปรึกษาตกลง

หน้า 10-13 พับสาวว่าด้วยตำรายาและลักษณะวัวควายที่ดี

หน้า 13 เขียนที่สง...ณ วัน 3 เดือน 3 ขึ้น 10 ค่ำ ศักราช 1254 ตัวปีเต่าสี
หนังสือเจ้าพ่อพระยาหลวงภักดีราชสมบัติเป็นเกล้าเจ้า เจ้าพ่อพระยาทั้ง 4 เป็น
ประธานแสนหลวงท้าวขุนกรรมการทุกคนเหนือสงหลวงเมืองชุนบอกไปพระยาเมือง
หินแลท้าวขุน กรรมการทุกคนได้เจงบัดนี้ด้วยเข้าหล่อในน้ำ ศักราช 1254 ตัว ปี
เต่าสีนี้พระราชอาญาโปรดว่าให้ได้หล่อข้าวเรือน 2 ต่าง เมืองหินทั้งเมืองจักได้หล่อข้าว
746 ต่าง ผ่าสามส่วนขึ้นมาหล่อราชสำนัก 2 ส่วน เป็นข้าว 497 ต่าง ไว้กับเมืองหิน
ส่วน 1 เป็นข้าว 249 ต่าง ดินตางเรือน 2 พัน สาด 2 พันด้วยข้าวจ้าวก็ให้เอาข้าวจ้าวแท้
ข้าวสารก็ให้เอาเป็นข้าวสารแท้บอกให้เอาข้าวหนึ่งมาต่างบ่เอาห้ามขาดกำหนดให้ได้ขึ้นมา
หล่อข้าวนั้นเดือน 6 เพ็ญ คินมาหนหลังที่ครบเสียงแท้ บอกไปได้แจ้ง หน้า 14
ศักราชได้ 1253 ปีรวงเม็ดได้จดหมายเส้นข้าวหล่อเมืองหินกับสงมีสินพระยากันธิ
ไชยมาโพเอาไป

ปีข้าวเรือน 2 ต่างนั้น	
บ้านบ่อแก้ว 180 ต่าง	
บ้านปง 76 ต่าง	
บ้านนายาง 50 ต่าง	
บ้านร้องพระยา 46 ต่าง	
บ้านร้องชาน 39 ต่าง	
บ้านนาทอง 86 ต่าง	
บ้านคำเรือง 74 ต่าง	พระยาหัวเมืองนอก
บ้านป่าแพะ 28 ต่าง	แสนหลวงพ่อเมือง
บ้านหลักหมื่น 62 ต่าง	แสนพ่อเมือง
บ้านปากล้วย 72 ต่าง	แสนแก่เมือง
บ้านหมากบง 64 ต่าง	แสนน้อย
บ้านน้ำรั้ว 36 ต่าง	
บ้านสัณฐานหนองหอย 74 ต่าง	ท้าวน้อย
บ้านใหม่นา 30 ต่าง	หมื่นหาญน้อย
บ้านนาหวาย 34 ต่าง	ไพร่เมือง

(จบพระราชกถาเมืองน่าน ร.ศ.111เท่านี้)

ค้นว่าปู่

- 6/6 จักเจ้าจัวควาย หื้อเจ้าตำรั้วและเจ้านาพร้อมกันจับยบเอาหื้อได้ ค้น (จับ) ได้แล้ว (ที่)
หน้าบ้านและในเวียง หื้อเอามา
- 6/7 ส่งถึงสนาม ค้นหัวเมืองน้อย หื้อได้ส่งถึงพ่อเมืองนายบ้านแล้ว หื้อพิจารณาสืบเอาตัว
เจ้าของหื้อได้ค้นได้แล้วหื้อ

- 6/8 ใช้เข้า (ข้าว) ท่านตามอันเสีย แปะขวัญเข้า (ข้าว) ท่านตามคลอง คั่นว่าจับยับบได้มัน
หากขวิดทอเหลือสติ
- 6/9 กำลังแล้ว คั่นว่าในเวียงและหน้าบ้าน หื้อมาปฏิบัติถึงสนามก่อน คั่นว่าหัวเมืองนอก
หื้อบอกถึงพ่อเมืองนายบ้านให้รู้แล้ว
- 6/10 หื้อพิจารณาดูควรเป็นประการใดตามโทษแห่งสัตว์ อัน 1 ช้างมัจฉาควายเข้าไร่นา อย่า
หื้อได้พัน
- 6/11 แทะยิงของกัน ห้ามแล้วยังบ่ฟังช้างมัจฉาควายของท่านล้มตายและหักห่าน ป่วย เสียของ
คะ ลาก โขเจ็บบาดเป็นประการ
- 6/12 ไต จักได้ใส่ทนต์สินไหม 220 น้ำผ่าแล้ว หื้อยาหื้อหายแล้วหื้อส่งหื้อเจ้าของ คั่นเสียของ
คะหื้อใช้ค่าตามราคา
- 7/1 อัน 1 จัควายบุคคลผู้ใดก็ดี ไปอยู่ในเขตแขวงบ้านใดเมืองใด ไปกวนไร่ควินาของท่าน
มีผู้จับยับไว้ เจ้า
- 7/2 จัควายติดตามไปหันแล้ว พ้อยบ่ไปบอกถึงพ่อเมืองนายบ้านและเจ้าผู้ยับพ้อยลักเอา
ของตัวหนี เจ้าผู้ยับติดตามไป
- 7/3 ไต หื้อใหม่เจ้าควายตัว 1 หื้อแก่ผู้ยับ หื้อใส่สินดีหื้อพ่อเมืองนายบ้าน 110 น้ำผ่า อัน 1
หื้อเจ้านาย
- 7/4 ท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายในเวียงและหน้าบ้านหัวเมืองทั้งหลายทุกตำบลได้รักษาช้าง
ของไพร่ของมัน อย่าปล่อยละเลิงเชิงลาไว้
- 7/5 หื้อไปกวนไร่ควินา ข้าเจ้าไพร่ไทยบ้านเมืองและปักแทงกัน หื้อใส่ปลอก แขนรอกไว้
หื้อหมั่นขัน อย่าปล่อยไถลไร่ไถลนา
- 7/6 คั่นในเวียงและหน้าบ้านอันใกล้เหมืองหลวง สมุหน้อยปล่อยช้างไถลเหมืองหลวงและไร
นา หื้อปล่อยไถล 500 วา ห้ามแล้วยังบ่ฟัง
- 7/7 ปล่อยช้างไถลเหมืองหลวงและไร่นา ช้างกับคินมามล้างเทเหมืองหลวงและไร่นากินเข้า
(ข้าว) ของท่านรู้จักตัวช้างแล้ว
- 7/8 จักเอาควานช้างเข้าใส่ราชวัตรไว้ ไหม 330 น้ำผ่า เขียน 30 ช้างกินเข้า (ข้าว) ท่าน
เสี่ยงเท่าใดหื้อให้นับเสี่ยง หื้อแปงขวัญ
- 7/9 เข้า (ข้าว) ตามคลองสถานหนักสถานเบา แม่นหน้าบ้านและหัวเมืองนอกขอกนิคมทั้ง
มวล ก็อย่าหื้อปล่อยช้างไถลเหมืองไถลไร่ไถลนา
- 7/10 และบ้านสวนแห่งไพร่ไทย บ้านเมืองห้ามแล้วยังบ่ฟังช้างกลับคินมากวนควินาไร่นาเหมือง
ฝาย หื้อใหม่ควานช้าง 330 น้ำผ่า ช้าง
- 7/11 กินเข้า (ข้าว) ท่านเสียเท่าใด หื้อใช้นับเสี่ยง แปะขวัญเข้า (ข้าว) ตามรีตคลองสถาน
หนักสถานเบา อัน 1 ห้ามอย่า

- 7/12 หื้อเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลาย อย่าหื้อยับข้างเลิงตัวอันปมีโทษคือว่าบ่เข้าไปนาปัก
แทงกันนั้น คั้นว่าตัวมีโทษเข้า
- 7/13 กินกวนไร่ควีนบ้านเมืองปักแทงกันดังอัน หื้อยับเอาข้างตัวนั้นหื้อได้แล้ว คั้นว่าในเวียง
และหน้าบ้านหื้อเอามาส่งถึงสนาม
- 7/14 คั้นเป็นหัวเมืองนอก หื้อเอาส่งถึงพ่อเมือง หื้อได้จดหมายตำหนิสำคัญในตัวข้างไว้แล้ว
หื้อสืบหาเจ้าข้าง คั้นได้ตัว
- 8/1 เจ้าข้างแล้ว คั้นข้างปักแทงกันตายก็ดีเจ็บป่วย ลาก โซ หักห่านเป็นประการใดก็ดี หื้อ
พิจารณาตาม
- 8/2 องค่อนเจ็บป่วยตามปเวณี่รืตคลองบ้านเมือง คั้นเข้ากวนไร่ควีนเข้า (ข้าว) ท่านเสีย
เท่าใด หื้อเจ้าข้างใช้นับเสียง
- 8/3 แแบ่งขวัญเข้า (ข้าว) ท่านตามคลอง อัน (ข้าง) หาเจ้า (ของ) บ่ได้หื้อส่งเข้ามาถึงสนาม
จักได้จดหมายตำหนิสำคัญไว้ จักมอบ
- 8/4 ข้างไว้กับผู้ยับ ยาหนหื้อหาย คั้นว่าเจ้าของข้างมาปะพบแล้ว หื้อไปแก้ค่าส่งคืนกันยัง
สนาม ตามโทษแห่ง
- 8/5 ข้าง หื้อแก้ค่าจดหมาย 200 ร้อย คั้นว่าเจ้าของข้างมาปะพบแล้ว คั้นว่าราชการมีจัก
ได้เอามาใช้
- 8/6 ราชการ ถ้าแลเจ้า (ของ) ข้างมาปะพบแล้ว ลักแก้ไขเสียงยังนอกบ่มาถึงสนามจักเอาตัว
เจ้าข้างและผู้ยับ
- 8/7 เป็นโทษเสมอกัน คั้นผู้จับผู้ยับรักษาช้างท่านไว้บ่กุม หื้อหายปก็ดี โจรลักปก็ดี หื้อใช้
ค่าข้าง
- 8/8 ตามราคา ข้างท่านมาปักแทงตายก็ดี เจ็บป่วยหักห่านลากโซเป็นประการใดก็ดี อัน 1
ล้มตายด้วย
- 8/9 ไร่เกนบ้านเมืองก็ดี ตายด้วยเสือบ ฆูตอด ตกหีก ตกเหวตายก็ดี ผู้คนปักแทงยิงตายก็
ดี หื้อหาท้าวขุน
- 8/10 พ่อเมืองนายบ้านไปพิจารณา จดหมายเอาร่างรอยบาดแผลหื้อเป็นแนแล้ว หื้อเข้ามา
ปฏิบัติถึงสนามจักได้
- 8/11 พิจารณาตามองคโทษ อันหายอันตายตามรืตคลอง อัน 1 ผู้โดยยับข้างเลิงมาชุ่มชอนไว้บ่
เอามาสำ
- 8/12 แดงส่งถึงสนามและพ่อเมืองนายบ้านหื้อได้รู้ได้จดหมายสำคัญไว้ พายลุนเจ้าข้างสืบรู้
จัก (ให้) ไหมผู้ยับเท่าใจ
- 9/1 อัน 1 ด้วยโทษทั้งหลายมีหลายประการ คั้นว่าสินไหมถึง 330 น้ำผ่าเมือบน หื้อผ่าถึง
แล้ว หื้อแก่เจ้าควายเกิง 1

- 9/2 ในแก๊ง 1 นั้นหื้อผ่า 3 ถวายเป็นค่าโภชนะเข้าเล่มส่วน 1 ถึงแก่เจ้าขุนผู้พิจารณา 2 ส่วน คັນสินไหมตั้ง
- 9/3 330 ลงลุ่มนั้น หื้อไว้แก่สนามและพ่อเมืองนายบ้านขุนผู้พิจารณา อัน 1 ด้วยคดี เนื้อความ
- 9/4 อันบังเกิดกับหน้าบ้านหัวเมืองนั้น หื้อพ่อเมืองนายบ้านทั้งหลายได้พิจารณาตามสภาวะ ตามรีตคลองแล้วคันเจ้าความ
- 9/5 ปยอมชักมาถึงสนามได้ชำระแถม คันถูกแมนค่าพ่อเมืองนายบ้านชำระนั้นแล้ว จักไหม เจ้าความ หื้อพ่อเมืองนาย
- 9/6 บ้าน 220 น้ำผ่า คันเป็นนายบ้าน 110 น้ำผ่า คันพ่อเมืองนายบ้านพิจารณา บ่ตาม สภาวะรีตคลองสมคำ เจ้าความ
- 9/7 มาปฏิบัติให้ไว้สา จักไหมพ่อเมือง 220 น้ำผ่า นายบ้าน 110 น้ำผ่า อัน 1 ด้วยโทษแห่ง คนทั้งหลาย
- 9/8 อันลักกินจัวควายนั่น แม่นมี 10 คน 20 คนด้วยกันลักกินจัวควายตัว 1 ก็ดี จักใส่ สินไหมทุกตัวคนเสมอกันทุกคน ดังคำ
- 9/9 ควายพุ่มแม่ใหญ่น้อยคำพอน ทือค่าตัว 200 ดอก ดังคำช้างม้า และควายจวนั้น (คิด) ตามราคาอันซื้อขายกันด้วยโทษ
- 9/10 แห่งคนทั้งหลาย อันลักช้างม้าจัวควายนั่นเป็นโทษอันหนักเป็นเสี้ยนหนามแก่แผ่นดิน แม่นบังเกิดมีในบ้านใด
- 9/11 เมืองใด หื้อพ่อเมืองนายบ้านทั้งหลายพร้อมกันจับตัวใส่คาสื่อหมั้นชันแล้วส่งเข้ามาถึง ราชสำนักสนามจักได้ชำระ
- 9/12 ตามโทษ อัน 1 อย่าหื้อคนทั้งหลายพันไร่ที่ขุนห้วยและริมน้ำ อันตีฝายมาใส่โ่งใส่สนาม นั้น แม่นมี
- 9/13 ในบ้านใดเมืองใดก็ดี อย่าหื้อคนทั้งหลายได้พันเป็นอันขาด คันบุคคลผู้ใดบ่ฟังยังกระทำ นั้น จักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตร
- 10/1 ไว้ไหม 330 น้ำผ่า เขียนหลัง 30 แล่ทุกหลังไร่ อัน 1 อย่าหื้อเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายได้
- 10/2 เห่งขางป่าดงที่ควรเบิกเป็นโ่งเป็นน่านนั้นไว้ ตามแต่ผู้จักสร้างแปงเบิกบายหื้อเป็นทุ่ง เป็นนาสืบต่อไป
- 10/3 อัน 1 อย่าหื้อเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายโจทนาถกถอนไร่นากับด้วยกัน หื้อร้อน เคื่องแก่บ้านเมืองคันว่าเป็น
- 10/4 นากระกูลก็ดี เป็นนาซื้อก็ดี เป็นนาแลกกันก็ดี คันว่าบ่มีหนังสือจดหมายและวาจาปฏิญาณเป็นสักขีสำคัญหมั้น

- 10/5 ชันไว้ทั้งสองฝ่ายนั้น หื้อส่งคืนหื้อกันตามหนังสือวาจา คันทว่าบมีหนังสือและวาจาไว้หมั้น ชันนั้น อย่าได้ถกถอน
- 10/6 โจทนาเป็นอันขาด คันทว่าบุคคลผู้บ่ฟังยังโจทนาถกถอนกัน จักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตรไว้ เขียนหลัง 30 แล
- 10/7 ไหม 330 น้ำผ่า อัน 1 ห้ามอย่าหื้อเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายสมคบกันเหล้นถั่ว เหล้นแท่น เหล้นหมาก
- 10/8 แก้ว พันธนั้นขันต่อเอาสัพพะสิ่งของเงินทองกับด้วยกัน หื้อบังเกิดเป็นถ้อยเป็นความ หื้อรื้อร่นแก่บ้านเมือง
- 10/9 เป็นอันขาด คันทว่าบุคคลผู้ใดยังล่วงเกินอาญาและยังกระทำจักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตรไว้ คันทเป็นเจ้านาย
- 10/10 ในราชกระกูล จักหื้อการระอาญาพัน 2 ร้อยดอกยากต่อเกิง คันทเป็นเจ้านายหัวเมืองจัก ใส่ค่าหลัง
- 10/11 800 ดอกยากต่อเกิง คันทเป็นท้าวขุนจักใส่ค่าหลัง 6 ร้อยดอกยากต่อเกิง คันทว่าเป็นไพร่ ราษฎรจักใส่ค่าหลัง
- 10/12 400 ดอกยากต่อเกิง คนในเมืองและต่างเมืองเข้ามาเหล้นจักไล่เอาตามนาสักดีทุกคน
- 11/1 อัน 1 ด้วยคนทั้งหลายและร้างบ่าวอันเป็นลูกเจ้าหลานนาย ลูกท้าวหลานขุนไพร่ไทยทั้งหลาย แอ้วค้ำมาคีนก็ดี แอ้วร้าง
- 11/2 จาสาวตามปเวณิบ้านเมือง อย่าได้ถือสาตราอาวูฐและกระทำตัวบ่หื้อหันหน้า หันตาและ บ่หื้อ
- 11/3 รู้จักตัว พ้อยเอาผ้าปกบังเสีย กระทำฉนั้นบ่แม่นปเพณิบ้านเมือง เหตุบ่รู้จักว่าเป็นผู้ร้าย ผู้ดี อย่าหื้อ
- 11/4 ได้กระทำเป็นอันขาด คันทว่าบุคคลผู้ใดบ่ฟังยังกระทำจับตัวได้ จักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตร ไว้เขียน 30 แล
- 11/5 ไหม 330 น้ำผ่า อัน 1 ด้วยร้างบ่าวทาทั้งหลาย อันเป็นลูกเจ้าลูกนาย ลูกท้าวหลานขุน ไพร่ไทยทั้งหลาย
- 11/6 แอ้วด้านร้างจาสาวได้สู้เป็นกับด้วยกันแล้ว พายลุนผู้ชายพ้อยบ่เอา คันทว่าผู้ญิงเป็นลูก ท้าวหลานขุนไพร่ไทยบ้าน
- 11/7 เมืองและข้าเจ้าคนนาย ข้าท้าวคนขุน น้ำเงินในเรือนก็ดี หื้อแบ่งพ่อแม่ผู้ญิง 50 เฟื้องน้ำ ผ้ายากต่อเกิง คันทว่า
- 11/8 ผู้ญิงเป็นลูกหลานเจ้านายในราชกระกูลก็ดี นอกราชกระกูลก็ดี เป็นลูกหลานท้าวพญา เสนาอำมาตย์และขุน
- 11/9 แสน ขุนหมื่นท้าวทานทั้งหลายก็ดี บุคคลผู้ใดไปเหล้นเป็นแล้วพ้อยบ่เอา หื้อการระพ่อ แม่ผู้ญิงตามพดา

- 11/10 ยสขุนกินยากต่อเก็งแล้วหื้อแบ่งฝีฝ่ายผู้ญิงตามกระกุลฝี คั่นว่าฝีกระกุลกินควายหื้อแบ่ง 2500
- 11/11 ร็อก คั่นว่าฝีกระกุลกินหมูหื้อแบ่ง 1250 ร็อก คั่นว่าฝีกระกุลกินไก่หื้อแบ่ง 650 ร็อก ขุนกินยากต่อ
- 11/12 เก็ง คั่นว่าในราชกระกุลเข้าในฝีหอลวง ซ้าหื้อแบ่งฝีหอลวงแถม 1500 ร็อกขุนกินยากต่อเก็ง
- 12/1 อัน 1 ด้วยลูกหลานเหลนพี่น้องแห่งเจ้านายท้าวขุนทั้งหลายอันอยู่ต่างเรือน มักว่าไปตั้งเรือนอยู่ที่อื่นก็คั่นว่าผู้ชาย
- 12/2 ผู้ใดไปกระทำผิด หื้อแบ่งพ่อแม่เจ้าเรือนที่นั้นตามยส คั่นว่าผู้ญิงมานแล้ว พ้อยบเอา หื้อแบ่งค่าเดือนไฟ 72
- 12/3 น้ำฝายากต่อเก็ง คั่นออกดีเป็นแล้ว คั่นออกบตีตาย หื้อเสียค่าเฝ้า 330 น้ำฝายากต่อเก็ง
- 12/4 ในเนื้อความทั้งหลายฝู่งนั้น คั่นได้ชำระกันถึงกว้านหื้อขุนกินยากต่อเก็ง คั่นว่าบได้ชำระ หากยอมกันนอก
- 12/5 กว้านด้วยดี หื้อเอายากเก็งยากด้วยลายแบ่งฝีนั่น คั่นว่าฝีกระกุลกินควายก็ดี ฝีกินหมูก็ดี ฝีกินไก่ก็ดี
- 12/6 หื้อแบ่งฝีกินควายตัวเดียวหื้อเป็นแล้ว คั่นว่าฝีกระกุลกินหมูก็ดี ฝีกินไก่ก็ดี หื้อแบ่งฝีกินหมูตัว
- 12/7 เดียวเป็นแล้ว อัน 1 ด้วยข้าเจ้าไพร่ไทยทั้งหลายได้กู้ยืมสิ่งของเงินทองกันก็ดี อย่าหื้อได้กินดอกแก่กัน
- 12/8 คั่นว่ามีคำปฎิญาณวาจาไว้กับกันว่าจักหื้อกินดอก คั่นว่าบถึง 3 ปี อย่าหื้อได้กินดอกเงินดอกเข้า (ข้าว) แก่กัน คั่นว่า
- 12/9 ถึง 3 ปีแล้ว หื้อเอาดอกเท่าเค้าตามปฎิญาณวาจา แม้นนาน 9 ปี 10 ปีก็ดี หื้อเอาดอกเท่าเค้าเหลือนั้นอย่า
- 12/10 เอาแก่กันเป็นอันขาด อัน 1 ด้วยบ้านเมืองแห่งเราทั้งหลายจ่ายเงินเป็นหลายประการเป็นเงินน้ำ 7 น้ำ
- 12/11 8 น้ำ 9 ลางพร่องแต่งแบ่งด้วยอุปเทศวิธี อย่าทำทองแดงแปลงปลอมเป็นเงินซื้อขายหื้อแก่กันไปมา ลูก
- 12/12 คำวานิชทั้งหลายมาแต่อัญประเทศเข้ามาจรุค้าขายเป็นฝู่นบ้านฝอยเมือง มีลูกค้าหื้อเป็นต้น มาค้าขายกับ
- 12/13 บ้านเมืองแห่งเราได้เงินบ่เป็นดอกเป็นเงินแปลงเงินปลอม ลูกคำวานิชทั้งหลายลวดมีคำเดื่อตรอนกินแพง ถ้าแล

- 13/1 เล่าถ้าไปต่างประเทศ ก็จักเป็นที่เกิดละอายแก่บ้านเมืองแห่งเราทั้งหลาย เหตุนี้ตั้งแต่นี้ไป (ภาย) หน้า
- 13/2 หื้อเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายได้จ่ายเงินเป็นดอกแท้ อย่าจ่ายเงินแปลกปลอม แม้นเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายจัก
- 13/3 ซื้อขายกับด้วยกันในเขตแขวงบ้านเมืองแห่งเรา ก็หื้อจ่ายเงินเป็นดอกแท้ แม้นบุคคลผู้จักขายเงินบ่เป็น
- 13/4 ดอกก็อย่าเอา แม้นพ้อยชาทั้งหลายเบ้าเงินดอกก็หื้อเป็นดอกแท้ คั้นว่าเงินบ่เป็นดอกก็อย่าได้เบ้าเป็นอันขาด คั้นว่าบุคคล
- 13/5 ผู้ใดเบ้าเงินแปลกปลอมและ จ่ายเงินแปลกปลอมเงินด้าค่าเส้านั้น คั้นรู้จับตัวไว้จักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตร
- 13/6 ไว้แล้ว หื้อใส่สินค่าคอตตามพตยสยากต่อเก็ง อัน 1 ด้วยเงินหรือจ่ายซื้อกันตามประเทศ
- 13/7 บ้านเมืองแห่งเรานั้น พ้อยชาทั้งหลายก็หื้อเบ้าหื้อดีหื้องามแท้ อย่าเบ้าเงินจ้าเงินขวกไปจ่าย
- 13/8 ซื้อแก่กัน แม้น (เงิน) เก้าก็ดีเงินใหม่ก็ดี คั้นว่าลูกงามดีสมหล้าสมหลังหื้อเอา แม้นขึ้นกว้านศาลเหนือสนามก็ดี
- 13/9 หัวเมืองหน้าบ้านก็ดีก็หื้อเอา อย่าหื้อพ้อยชาทั้งหลายได้เบ้าเงินจ้าเงินขวกจ่ายซื้อกับด้วยกัน ห้ามแล้วยังบ่
- 13/10 ฟังจับตัวได้ จักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตรไว้จักใหม่ 330 น้ำผ่า เขียน 30 แส อันหนึ่ง
- 13/11 ด้วยเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายไปซื้อขายกับด้วยกัน ในประเทศบ้านเมืองแห่งเราคือว่ามีเข้า (ข้าว) เป็นต้น อย่า
- 13/12 ได้กดขี่ข่มเหงข้าเจ้าไพร่ไทย ด้วยซื้อด้วยขาย หื้อซื้อขายตามราคาบ้านเมือง แม้นเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทย
- 14/1 ก็ดี หื้อซื้อขายตามราคาบ้านเมืองอันเดียวกัน คั้นจักซื้อเข้า (ข้าว) และขายเข้า (ข้าว) หื้อแก่กัน หื้อเอาบุงทองหมื่นสิบร้อย
- 14/2 สิบพัน ผองทองหื้อแก่กันตามกาลเมืองถูกเมืองแพง อย่าเอาบุงทอง 7 ทอง 8 ทอง 9 มาผองทอง
- 14/3 ขายหื้อแก่กัน คั้นเงินบ่เป็นดอกก็อย่าได้เอา ห้ามแล้วยังบ่ฟังยังกระทำนั้น รู้จักตัวจักเอาเข้าใส่ราชวัตรใหม่
- 14/4 330 น้ำผ่า เขียน 30 แส (เรื่องทำเงินตราลอกเกินมา) อัน 1 ด้วยพ่อเมืองนายบ้านอายนายเกินทั้งหลายทุกตำบล อย่า
- 14/5 ได้ลาสาประมาณ หื้อรักสาด่านทางเขตแขวงบ้านเมืองไผ่หมั้นหื้อหมั้นขึ้น แม้นลูกค้ำวานิชทั้งหลาย คือว่าค้ำช้างค้ำ

- 14/6 จัวคำควายคำม้าคำหาบและสมณชีพราหมณ์ทั้งหลายก็ได้อันออกจากเมืองไปแล บมี
ชกลางตราตี แต่ราชสำ
- 14/7 นักออกไป อย่าได้ปล่อยไปเป็นอันขาด คันเป็นคนหื้อจับตัวใส่คาหื้อหมั้นขันส่งเข้ามา
ถึงราชสำนักสนาม
- 14/8 คันเป็นสมณชีพราหมณ์ หื้อเกาะเอาตัวเข้ามาถึงราชสำนักสนาม คันว่าเป็นลูกคำและ
คนต่างประเทศเมือง
- 14/9 อื่น เข้ามาเจิงนายอ้ายแล้ว บมีหนังสือและชกลางตราตี อย่าปล่อยเข้าด้วยง่าย หื้องดไว้
ก่อนแล้วหื้อเข้ามา
- 14/10 บอกเจิงพ่อเมืองนาย (บ้าน) แล้ว หื้อเกาะเอาตัวเข้ามาปฏิบัติเจิงราชสำนักสนามก่อน
อัน 1 ด้วยคน
- 14/11 ทั้งหลายหนีลูกต่างประเทศบ้านเมืองที่อื่น เข้ามาแอบแฝงเพิงพาอาไสยอยู่กับเจ้านาย
ท้าวขุนพ่อเมือง
- 14/12 นายบ้านไพร่ไทยทั้งหลายและ อาไสยอยู่กับวัดวาอารามที่ใดก็ดี แม้นเป็นไทยก็ดีเป็น
ลาวก็ดีเป็นคนบ้านใดเมืองใด
- 15/1 กิติหนีมาผู้ 1 (คน) สองคน 3 คนกิติแล หาชลงหนังสือบได้ แม้นจักมาอาไสยอยู่กับ
ผู้ใดบ้านใดเมืองใดก็ดี
- 15/2 วัดใดกิติ อย่างนับหื้ออยู่ด้วยง่าย หื้อเจ้านายท้าวขุนพ่อเมืองนายบ้านที่นั้น นำเอาคนฝูง
นั้นเข้ามาปฏิบัติเจิงราช
- 15/3 สำนักสนามก่อน จักได้ไล่เลียงไถ่ถาม หื้อรู้ก่อน คันว่าคนทั้งหลายฝูงนี้ หนีเข้ามาเพิง
พาอาไสยอยู่กับด้วยเจ้า
- 15/4 นายท้าวขุนพ่อเมืองนายบ้านไพร่ไทยทั้งหลาย ผู้ใดบิดบังเสีย บเอาตัวเข้ามาปฏิบัติ
เจิงสนามหื้อได้รู้พายุลงบังเกิด
- 15/5 เป็นข้าลัทธิโมโจโรเป็นประการใดกิติ ตัวมันหากหนีหายไปหาตัวบได้ จักเอาตัวเจ้า
เรือนที่อยู่อาไสย
- 15/6 แทนตัวผู้นั้นตามโทษ อัน 1 ด้วยลูกคำวานิชทั้งหลายลูกต่างประเทศเข้ามาจรูคำขาย
- 15/7 ในบ้านในเมืองแห่งเราตามสภาวะและอาไสยอยู่กับบ้านกับเมืองนั้น คันว่าโบราณกัมม
เวรมีจักสู่ลูก
- 15/8 พาเมียอยู่กับบ้านกับเมืองแห่งเรานั้น คันว่าควรเอากิหื้อเอาแล้ว หื้อใส่สินสู่ตามปเวณ
บ้านเมือง คันเป็นขุน
- 15/9 เป็นนายนั้น หื้อใส่สู่ 500 ดอก คันเป็นไพร่ไทยหื้อใส่ 500 ดอกแล้วในสินสู่ นั้น หื้อผ่า 3
ส่วนเจิงแก่
- 15/10 พ่อแม่ผู้ถึงส่วน 1 ใน 2 ส่วนนั้น เจิงสนามแล้วเข้ามาผ่า 3 ส่วน หื้อแก่เจ้าชู้และพ่อเมือง
นายบ้านส่วน 1 สอง

- 15/11 ส่วนนั้นเอามารวมกันผ่า 3 ส่วน ถวายเข้าเล่มส่วน 1 เถิงสนามสองส่วน ดังส่วนอันหื้อแก่เจ้าชู้และ
- 15/12 พ่อเมืองนายบ้านนั้น ถ้าพ่อเมืองนายบ้านได้ว่ากล่าวเอามาขึ้น หื้อแก่พ่อเมืองนายบ้าน 2 ส่วน หื้อแก่เจ้าชู้ส่วน 1
- 16/1 ถ้าเจ้าชู้ได้ว่ากล่าวเอา หื้อแก่เจ้าชู้สองส่วน หื้อพ่อเมืองนายบ้านส่วน 1 อัน 1 ด้วยข้าเจ้า
- 16/2 ไพร่ไทยทั้งหลายจักสมัครย้ายชู้ไปมาหากันนั้น อย่าหื้อขัดขวางแก่กัน หื้อปล่อยไปมาตามสมัครแห่งไพร่ไทยทั้งหลาย คันเป็นข้า
- 16/3 ไว้คนกิน จักหนีออกไป หื้อแก่ค่าเช่า (ข้าว) 20 เงินร้อยดอก 1 แม่นบ่ได้กินขาดเสีย 9 ปี 10 ปี ก็หื้อเอาเท่านี้ ดัง
- 16/4 หัวเมืองทั้งหลาย จักย้ายชู้ขึ้น มีเมืองเลน เมืองเชียงแขง เมืองหลวง เมืองพุกา เมืองเชียงลาบ เมืองลำเป็นหัว
- 16/5 เมือง แม่นจักย้ายไปมาหากันตามหัวเมือง ด้วยกันก็ดี จักย้ายเข้ามาในเนื้อเมืองก็ดี ห้ามอย่าได้ย้าย
- 16/6 อยู่เมืองใดก็หื้ออยู่กับเมืองนั้น(กฎหมายพระเจ้าน่าน ปรีวรรตโดยสิงฆะ วรรณสัย กล่าวเพิ่มเติม ดังนี้ เจ้าชู้ได้ไปว่ากล่าวเอามาหื้อพ่อเมืองนายบ้านส่วน 1) อัน 1 ด้วยคนทั้งหลายก็ยืมสิ่งของเงินทองกับด้วยกัน บ่ได้ (ใช้หนี้)
- 16/7 แทน เจ้าหนี้จักดีเอาเป็นน้ำเงิน คันเงินเถิง 300 ดอกเมื่อบน จึงควรเอาเป็นน้ำเงิน คันเงินบ่เถิง 300 ดอก
- 16/8 อย่าได้เอาเป็นน้ำเงินเป็นอันขาด อัน 1 ด้วยสัพพะสิ่งของ อันควรเป็นราชสมบัติมีงาช้าง นอแรด
- 16/9 เฝิงผาเฝิงต้น อันบังเกิดมีและตกหายอยู่เหนือหน้าแผ่นดิน ในเขตแขวงบ้านเมืองแห่งเรากี้ดี อัน
- 16/10 หมอพรานไปหันเก็บได้กี้ดี หากยิงได้กี้ดีมีในประเทศเขตแขวงบ้านใดเมืองใด อย่าได้ชุ่มช่อนบิตบัง
- 16/11 ได้ในเขตแขวงบ้านใดเมืองใดหื้อเอาไปสำแดงเถิงพ่อเมืองนายบ้าน หื้อได้รู้ได้เห็นแล้ว หื้อพ่อเมืองนายบ้าน
- 16/12 ได้จดหมายสำคัญหนักเบาไว้แล้ว หื้อส่งแก่ผู้ได้นำเข้ามาเถิงเจ้าหมวดนายกองนำเข้ามาไหว้สา(กฎหมายพระเจ้าน่าน ปรีวรรตโดยสิงฆะ วรรณสัย กล่าวเพิ่มเติม ดังนี้ คันเป็นคนหัวเมืองนำเข้ามาเย็นถวาย)
- 16/13 เย็นถวาย คันเป็นคนหัวเมืองนอก หื้อพ่อเมืองนำมาเย็นถวาย จักได้พระราชทานรางวัล หื้อแก่ผู้ได้ตามราคา สิ่งของหนัก

- 17/1 เบา คันบุคคลผู้ใดได้แล้วบิดบังช่มซ่อนเสีย บ่เอามายื่นถวายไหว้ส่านั้น ถือว่าเป็นผู้
ลักกินราชสมบัติ จัก
- 17/2 ได้เอาตัวเข้าใส่ราชวัตรไว้ใส่สินค่าคอ ตามพดาสักดีเขียน 30 แส อัน 1 ด้วยคน
- 17/3 ทั้งหลายแปดตั้งแปดสี่(เชือกกันน้ำขนาดเล็ก) ในแม่น้ำทางหลวง หื้อแปดช่องเรือช่อง
แปด(ช่องทางสำหรับเรือแพผ่าน) อันจักขึ้นและล่องไว้ช่องขึ้นกว้างวาก
- 17/4 ช่องล่องกว้าง 2 วา หื้อปักไม้หมายตาไว้หื้อเป็นสำคัญ คันว่บุคคลผู้ใด บ่ขับตามอาญา
นี้คนทั้งหลายเอาราช
- 17/5 สมบัติมีเข้า (ข้าว) เป็นต้นและสัพพะสิ่งของเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายขึ้นล่องและ
มาหล่มเสียกับตั้งผู้ใดเสียเข้า (ข้าว) และ
- 17/6 สัพพะสิ่งของเงินทองมากน้อยเท่าใด จักหื้อเจ้าคั่งใช้นับเสียง อัน 1 ห้ามอย่าหื้อคนทั้ง
หลายฆ่ารังควาใน
- 17/7 ถ้า อย่าหื้อคนทั้งหลายป่าต้นค้อ ต้นแหลงและตัดเครือพลู กินส้มยารานกินหวานอย่า
ป่า ปลาอยู่น้ำอย่า
- 17/8 ได้เปื้อ การทั้งหลายมวลฝูงนี้ เป็นการอันปดี อย่าได้กระทำเป็นอันขาด คันบุคคลผู้ใด
ยังกระทำหื้อพ่อเมือง
- 17/9 นายบ้านท้าวขุนได้สืบเอาตัวผู้กระทำนั้นหื้อได้แล้ว หื้อไหมด้น 330 น้ำผ่า อัน 1 หื้อ
เจ้านาย
- 17/10 ท้าวขุนพ่อเมืองนายบ้านไพร่ไทยทั้งหลายได้ครุอุปฐากรักสาชาวเจ้าสมณพราหมณ์
หนภายในวัดไผ่วัดมัน
- 17/11 บ้านไผ่เมืองมัน ด้วยจตุปัจจัยทั้ง 4 และจีวรปัจจัยเป็นต้น ทำบุญให้ทานชู้วัดวา
อารามแล้วหื้อได้
- 17/12 ไหว้สาถึงเจ้าสามิگرامชู้วัดวาอาราม ขอหื้อตักเดือนสิขีสานุสิขีวัดไผ่วัดมัน ขอหื้อ
ตั้งอยู่ตามพุทธ
- 17/13 วิโนยโธวาทแห่งครูบาอาจารย์และหื้อกระทำปฏิบัติสุตรเรียนเขียนอ่าน อัดแปลสัทธา
ปาฏิโมกข์และ
- 18/1 พระวิโนยปฏิสังขรณ์สร้างแปง หื้อวรพุทธศาสนากันก่งรุ่งเรืองต่อไป อัน 1 หื้อนิมนต์
บิณฑบาตร
- 18/2 เข้า (ข้าว) ชู้วัดวาอาราม หื้อเป็นที่ปสาทะ(ศรัทธา)เลื่อมใสแก่สัทธาคิลาณุปฐากชู้วัดวา
อาราม อัน 1 ขอ
- 18/3 อย่างกระทำกัมมอันบ่ชอบ คือว่ากินเหล้าและเหล้นถั่ว แท่น เหล้นหมากแก้ว
เหล้นไฟ ตั้งนชนไก
- 18/4 ไปค้ำมาคินชวดเวลากาลแล แอ่วปาล่าเถื่อน(เที่ยวปาล่าสัตว์) ตามผู้ญิง ทือลานตัด
ดอกไม้ หาสมณเพศ

- 18/5 บ่ได้กระทำเป็นดังคนครหัส์หาความเผ็ดละอายแก่คนและเทวดาบ่ได้ ในกัมมทั้งหลาย
ฝูงนี้จักพา
- 18/6 หื้ออวพุทธศาสนาและครูบาอาจารย์หม่นหมอง ขออย่าได้กระทำแท้(กฎหมายพระเจ้า
น่าน ปรีวรรตโดยสิงฆะ วรรณสัย กล่าวเพิ่มเติม ดังนี้ แลรีตคลองอาณาจักรมีฉนี้ ตั้ง
ไว้ท้าวบ้านเมืองในไชยนั้นทบุรินครเมืองน่านมีฉนี้แล) อัน 1 คนทั้งหลายอย่า
- 18/7 ได้สมคบกับสมณชีพรามณ์ทั้งหลายเสพสุรายาเมาในเขตแก้วเจ้าทั้งสาม และชักชวน
สมณชีพรามณ์
- 18/8 เจ้าไปกระทำกัมมอันบ่ชอบ คลองพุทธวิโนยเป็นอันขาด คั้นว่าห้ามแล้วยังบ่ฟังบุคคล
ผู้ใดยังกระทำรู้ตัวจับ
- 18/9 ได้ จักเอาตัวเข้าใส่ราชวัตรไว้เขียน 30 แส หื้อเช็ดหลาบ อัน 1 ด้วยช้างปักแทงกัน
- 18/10 กิติผู้คนปักแทงกิติ ช้างตัวบ่มีพ้อยไปผิแผ่นกินคานเอาช้างทำผู้อื่นไปใช้กินกิติ ยืม
ช้างทำนกิติ จ้าง
- 18/11 ช้างกิติมีกำหนดกฎหมายวันเดือนไว้พ้อยหื้อล่วงเกินกำหนดไปทั้งหลายฝูงนี้ หื้อไล่เอา
เบี้ยมีวัน (ละ) เพื่องนำฝ่า
- 18/12 อัน 1 ช้างไปเลิงอยู่ยังป่า เข้าใจว่าเป็นของตัวได้กระยงเอา พ้อยบ่แม่นของตัวไป หื้อ
ไหม 220 น้ำฝ่าแล้ว
- 18/13 หื้อผู้กระทำยาหื้อหายแล้ว หื้อทำขวัญ 50 ดอก ส่งช้างหื้อเจ้าช้างเป็นแล้ว ถ้าละตาย
เสียองคะ หื้อไว้ช้างกับผู้กระทำ
- 19/1 ใช้ค่าตามราคาช้าง คั้นช้างต่างคนต่างหายได้ยับมา ต่างคนก็ต่างว่าของตัว คั้นได้
ชำระกันตกลงแล้ว
- 19/2 หื้อเอาค่าช้างฝ่าเก็งใช้ส่วน 1 อัน 1 เป็นโจรไปลักเอาของท่าน หื้อไหมตามคลอง อัน 1
ห้ามอย่า
- 19/3 หื้อคนทั้งหลาย อย่ากระทำอันธพาล สับฟันมังเทประตุเวียงและตำหนักศาลาและข้าว
อันสร้างไว้เป็นที่อาคันตุกะ
- 19/4 ผู้คนสมณพราหมณ์ลูกค้ำวานิชทั้งหลายอย่าไสยจอดยั้ง หื้อเป็นกุศลแก่ผู้สร้างแปงและเป็น
บุญคุณแก่
- 19/5 บ้านเมือง อย่าหื้อบุคคลผู้ใดมล้างเทสับฟันเป็นอันขาด ห้ามแล้วยังบ่ฟัง ถ้าบุคคล
ผู้ใดยังกระทำจับตัวได้จักเอา
- 19/6 เข้าใส่ราชวัตรไว้แล้ว จักใส่สินค่าคอตตามพดาสักดี คั้นเป็นสมณชีพรามณ์ หากไป
กระทำจักได้เอาตัวส่งเถิง
- 19/7 ครูบาอาจารย์จักได้กระทำตามคลองพุทธวิโนย ตั้งแต่นี้ไปภายหน้า หื้อนายบ้านพ่อ
เมือง ท้าวขุนไพร่ไทยและนายประต้อนอยู่

- 19/8 ไกล่ดำหนักสาลาข้าวและประตูเวียง หื้อได้รักสาผ่อคอย คันบุคคผลผู้ใดแลมากระทำลับ
พันมล้างเทได้หันแล้ว หื้อจับเอา
- 19/9 ตัวหื้อได้แล้วส่งเข้ามาถึงในราชสำนักสนาม จักได้อาโทะษตามอาญาตั้งไว้ อันหนึ่ง
- 19/10 ห้ามอย่าหื้อคนทั้งหลายกระทำอันธพาล ลักเอาเรือท่านอันผูกไว้ยังน้ำก็ดี เอาขึ้นไว้ยัง
บกก็ดี เอาของท่านไป
- 19/11 หายเสียก็ดี เอาไปแตกเสียก็ดี หื้อใช้ค่าเรือตามค่าแล้วจักไหม 110 น้ำผ่า คันว่าเอาไป
ใส่สัพพะสิ่ง
- 19/12 ของทั้งมวลนั้น คันเจ้าของเรือรู้จักตัวแล้ว หื้อไหม 110 น้ำผ่า คันประโยชน์หื้อกัวยืม
กับด้วยเจ้าเรือและ
- 20/1 ผู้รักสาก่อน อัน 1 เรือ เจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลายอันไหลน้ำไปนั้น หื้อท้าวขุนพ่อ
เมือง
- 20/2 นายบ้านไพร่ไทยทั้งหลายได้เก็บกำรักสาไว้แล้ว หื้อไปบอกพ่อเมืองนายบ้านไผมัน หื้อ
เป็นสักขีสำคัญใหญ่หน่อยสั้น
- 20/3 ยาวไว้กับพ่อเมืองนายบ้าน คันว่าเจ้าของติดตามไปหา แม่นเรือเจ้านายท้าวขุนไพร่
ไทยก็ดี หื้อแก้ค่าเอา
- 20/4 ตาม (ระยะทาง) อันไกลอันใกล้ไหลแต่ท่าเวียง ถึงดูเสี้ยว หื้อเจ้าของเรือแก้ค่าเอาลำ
(ละ) 50 ร้อยกไหลไปถึง
- 20/5 เมืองรามतालชุมหื้อแก้ค่าร้อยร้อยก ไหลไปถึงเมืองสา หื้อแก้ค่าลำ (ละ) 150 ร้อยก ไหล
ไปถึงสบ
- 20/6 แห้งหื้อแก้ค่าลำ (ละ) 200 ร้อยก ไหลไปถึงสบน้ำพี้หื้อแก้ค่าลำ (ละ) 400 ร้อยก คันผู้ใด
เก็บกำ
- 20/7 ได้แล้ว บ่บอกแก่พ่อเมืองนายบ้านหื้อได้รู้ หากเอาไปชุ่มช่อนเสียก็ดี ริดรูปมล้างเสียก็
ดี ถือว่าเป็น
- 20/8 โจรจักไหม 220 น้ำผ่า คันมีผู้เก็บกำไว้แล้วเจ้าของเรือหากไปลักเอามา เจ้าผู้เก็บไว้
ติดตาม
- 20/9 ไปได้ตัวหื้อไหมเจ้าเรือ 52 น้ำผ่าหื้อแก่ผู้เก็บได้ อัน 1 ดังเรือเมืองพั (บัว) ชะมาเชียง
- 20/10 กลาง ไหลมาถึงเมืองแ่ง หื้อแก้ค่า 50 ร้อยก ไหลลงมาถึงเมืองลิม หื้อแก้ 100 ร้อยก
ถึงเมืองไชย
- 20/11 พรหม หื้อแก้ค่า 150 ร้อยก ไหลถึงเมืองจิงหื้อแก้ค่า 2 ร้อยร้อยก ไหลถึงท่าเวียงหื้อแก้
ค่า 250 ร้อยก
- 20/12 ดังเรือหื้อแก้ค่ากันฉนี้ อัน 1 ด้วยคนทั้งหลายได้ยืมช้างกันก็ดีจ้างช้าง
- 21/1 กันก็ดี ไปต่างสัพพะสิ่งของทั้งมวล แม่นไกลใกล้ก็ดี อย่างนับหื้อด้วยง่าย หื้อโฟจากับ
ด้วยกัน หื้อตกลงแล้วจึงหื้อ คัน

- 21/2 เป็นญาติพี่น้องมิตรสหายรักแพงกันเคยกัน บ่มีวาจาปฏิกุณเฑาะพินันทื่อไปด้วยดี คันท่า
เจ้าข้างเอาไป
- 21/3 หนีหายก็ดี โจรลักเอาไปก็ดี หื้อช่วยกันหา หากเหลือสดีกำลังแล้วหื้อเป็นแล้ว อย่า
ว่ารือแก่กัน
- 21/4 คันท่าผู้ยืมเอาไป แม้นข้างไปบังเกิดเหตุการณ์ล้มตายเสีย อย่าว่ารือหื้อเป็นแล้วแก่กัน
คันท่าไป
- 21/5 โจรลักเอาไป หื้อช่วยกันหา คันท่าเหลือสดีกำลังแล้ว หื้อผู้ยืมใช้ค่าข้างตามราคา คันท่า
วาจา
- 21/6 ปฏิกุณเฑาะพินันทื่อหื้อเอาตามวาจาปฏิกุณเฑาะพินันทื่อ คันท่าจ้างกันเจ้าข้างเอาไปล้ม
หาย
- 21/7 ตายเป็นประการใดก็ดี หื้อเป็นแล้ว อย่าว่ารือแก่กัน คันท่าผู้จ้างเอาไป ข้างบังเกิด
เหตุการณ์เสีย
- 21/8 ขบงุดอด ตกหูก ตกเหวตาย หื้อแล้วแก่กัน คันท่าหายไปก็ดี โจรลักเอาไปก็ดี หื้อ
ช่วยกันหา คันท่าเหลือ
- 21/9 สดีกำลังแล้วบ่ได้ หื้อผู้จ้างใช้ค่าข้าง ดังค่าจ้างอย่าหื้อ (ข้อความขาดหายไป) อัน 1 คน
ทั้งหลายจักไปสุระคำขาย
- 21/10 ด้วยกัน ผู้ 1 มีข้าง ผู้ 1 บ่มีข้างไปด้วยกัน สีของจิมกันนั้น หื้อโฝจากันเอาปฏิกุณเฑาะพินันทื่อ
กัน หื้อ
- 21/11 หนีขึ้นก่อน คันท่าบ่มีวาจาปฏิกุณเฑาะพินันทื่อไว้แก่กันเป็นฉันท่า ข้างบังเกิดเหตุการณ์ล้มตาย
ด้วยประการใดก็ดี หื้อเป็นแล้ว
- 21/12 อย่าว่ารือแก่กันหื้อเป็นแล้ว คันท่าหายก็ดีโจรลักเอาไปก็ดี หื้อช่วยกันหา หากเหลือสดี
กำลังแล้ว บ่ได้
- 22/1 หื้อเอาค่าข้างมาผ่า 3 หื้อผู้ไปด้วยใช้ส่วน 1 คันท่าหากมีวาจาปฏิกุณเฑาะพินันทื่อไว้แก่กันแต่ต้นเป็น
ฉันท่า หื้อเอาตามปฏิกุณเฑาะพินันทื่อจากันนั้น อันบุคคลผู้ใดจักเป็นหมอยับข้างร้ายข้างเลิงนั้น
อย่า
- 22/3 หนีบ่ไปด้วยง่าย หื้อได้เข้ามาปฏิบัติไว้สา ถึงราชสำนักและสนาม หื้อได้รู้ก่อนจักได้
รับราชการไว้เป็นหมอย หื้ออยู่กับเจ้าไผ่ยามัน คันท่าบุคคลผู้ใดบ่มาปฏิบัติไว้เสียก่อน
ไปยับข้าง
- 22/4 ร้ายข้างเลิงมาปิดปกชุมซ่อนไว้ หื้อว่าเป็นโจรจักเอาโทษตามอาญาตั้ง อัน 1 ข้างท่าน
ผู้อื่น
- 22/6 กิดี ข้างตัวเลิงกิดีมาติดแอบแฝงอยู่กับข้างบุคคลผู้ใด หื้อเจ้าข้างมาปฏิบัติถึงสนามและ
บอกกล่าว

- 22/7 พ่อเมืองนายบ้าน หื้อได้รู้ก่อน คั้นว่าบุคคลผู้ใด (มี) ช่างทำนผู้อื่นและช่างเลิงมาติด แอบแฝงอยู่และบ่มาไหว
- 22/8 สาปปฏิบัติถึงสนามและบ่บอกกล่าวถึงพ่อเมืองนายบ้านหื้อได้รู้ ทื่อว่าเป็นผู้โลภอำเอาของท่านปิดบังของท่าน
- 22/9 ไว้ทื่อว่าเป็นโจร จักเอาโทษตามอาญาตั้ง อัน 1 ลูกคำทั้งหลายลูกต่างประเทศเข้ามา
- 22/10 ชื่อช่างชื่อจัวควายนัน คั้นเข้ามาถึงบ้านใดเมืองใดก็ดี อย่าหื้อเจ้านายและพ่อเมืองนายบ้านท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลาย
- 22/11 อย่าได้นับซื้อขายต่อกันด้วยง่าย หื้อพาเอาตัวลูกคำทั้งหลายเข้ามาปฏิบัติถึงราชสำนักสนามก่อน
- 22/12 อัน 1 บุคคลผู้ใดบ่ฟังลักซื้อขายกัน บ่มาปฏิบัติไหวสาถึงสนามนั้น จักเอาโทษตามอาญาตั้ง บ้านใด
- 23/1 เมืองใด บ่กระทำตามพระราชอาญาตั้งนี้ สิบรู้จักเอาโทษจงหนักในพระราชอาญาได้ เปิกสาพร้อมเพียง
- 23/2 กับด้วยขัตติยะราชวงศา อัครมหาเสนาอำมาตย์ชุนชุนคนได้ตั้งพระราชอาญาจักรตก
- 23/3 เดือนสั่งสอนแก่เจ้านายท้าวขุนพ่อเมืองนายบ้านไพร่ไทยทั้งหลายในขจรจักรวรรดิเมืองน่านทุกตำบลถ้ำแลบุคคล
- 23/4 ผู้ใดกระทำล่วงเกินสิ่งใดสิ่ง 1 ก็จักได้เอาโทษตามพระราชอาญาได้ตั้งไว้นี้ ทุกประการชแล
- 23/5 อัน 1 ได้ต้องห้ามพวกจีนหื้อเป็นเค้าและเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยทั้งหลาย อย่าหื้อได้พันรนั้นขึ้นตั้งทำกันกก
- 23/6 พันขึ้นหมู่เอาสิ่งของเงินทองและขึ้นหมู่เป็นอันขาด ถ้ำแลพวกจีนหื้อผู้ใดยังบ่ฟังยังฆ่าหมู่หื้อพวกไทยทั้งหลาย
- 23/7 กกพันตั้งพันรนั้นขึ้นไปนั้น จักเขียนหลัง 30 แสบ่หื้อชื่อหลัง พวกไทยทั้งหลายยังบ่ฟังไปกระทำนั้น
- 23/8 จักเขียนหลัง 30 แสบ่ หื้อชื่อหลังเป็นอันขาด แต่ว่าจักฆ่าขายตามบวรณบ้านเมือง อันเคยชื่อ
- 23/9 เคยขายกันมาแต่ก่อนนั้น บ่ห้ามตามแต่ใจพวกจีนและหื้อทั้งหลายจักค้าซื้อขายกัน (... ข้อความถูกขีด
- 23/10 ทิ้งอ่านไม่ได้ 23 ตัวอักษร) กรุณาไปพวกหื้อและเงินทั้งหลายได้แจ้ง
- 23/11 อัน 1 คั้นถึงรตุเยยะไรทำนามาแล้ว เดือน 10 แรมค่ำ 1 หื้อล้อมรั้วไปถึงเดือน 11 ออก 5 ค่ำหื้อแล้วทุกคน ถึง
- 23/12 เดือน 11 ออก 6 ค่ำ จักได้แต่งขุนสนามออกเลียบทุกตำบล ดังตำราวันนั้น หื้อล้อมหื้อแน่นหนา อย่า

- 24/1 อย่าให้อัวควายเข้าได้เป็นอันขาด ถ้าแลบคอกผู้ใดไปกับตามหนังสือและอาญา บล่อม
รั้วแล้วตามกำหนดนั้น
- 24/2 จักเอาตัวเข้ารับพระราชอาญาใส่ราชวัตรไว้แล้ว จักเขียนหลัง 30 แส้ บ่หื้อซื้อหลังเป็น
อันขาด
- 24/3 อัน 1 ถ้าถึงเทศกาลเดือน 11 ออกค่า 1 หื้อหัวสิบนายฝ่ายทั้งหลายได้ส่อป่าวถึงแก่ลูก
สิบและเจ้าท่า
- 24/4 รั้วไผ่มันหื้อรู้ทั่วกันไปหื้อเสียงแล้ว หื้อกำชับตรวจตราดูแลตำรั้วเอาใจใส่ หื้อเป็น
ราชการแท้
- 24/5 คั้นล่อมรั้ว บ่ดีจัวควายเข้ากวนไร่ควินา คนทั้งหลายเสียเข้า (ข้าว) มากน้อยเท่าใด
จักหื้อเจ้าตำรั้วไชนับเสียงแล้ว
- 24/6 จักเอาหัวสิบและเจ้าตำรั้วเข้าใส่ราชวัตรไว้ เขียน 30 แส้ บ่หื้อซื้อหลังเป็นอันขาด
ถ้าตำรั้วหาก
- 24/7 หมั้นหนาคีแล้วจัวควายหากร้ายนั้นหื้อพิจารณาไปภายในหน้า อัน 1 ด้วยตำรั้วแห่งหัวสิบ
นายฝ่ายทั้งหลายนั้น
- 24/8 หื้อไต่ยกไว้ หื้อแก่ลูกสิบทั้งหลาย อย่าให้อัวสิบนายฝ่ายได้ล่อมต่อไปเป็นอันขาด อัน
1 ถ้าแลข้าง
- 24/9 ม้างจัวควายเข้ากวนไร่ควินานั้น คั้นข้างเข้ากินเข้า (ข้าว) เมื่อยังหนุ่มและลัดจริง ดังอัน
หื้อเจ้าข้างไต่ปลูกแบ่ง
- 24/10 หื้อเหมือนเก่า ถ้าข้างเข้ากินเข้า (ข้าว) เมื่อเป็นป่าวเป็นสาวและ ออกมาเป็นเม็ดเป็น
รวงนั้นเข้า (ข้าว) เสียเท่าใด หื้อ
- 24/11 เจ้าข้างไชนับเสียงแล้ว คั้นว่าข้างชีเยียวใส่และนอนกลางนาก็ดีเข้า (ข้าว) เสียมากน้อย
เท่าใด หื้อเจ้า
- 24/12 ข้างไชนับเสียง หื้อแบ่งขวัญเข้า (ข้าว) ด้วยเงินสลึงปายบี 1 หื้อเป็นแล้ว คั้นว่าข้างกิน
เข้า (ข้าว) แรกและถูกกินเข้า (ข้าว) เมื่อ
- 24/13 กองล่อมไวนั้นเข้า (ข้าว) เสียเท่าใด หื้อไชนับเสียงแล้ว ซ้าหื้อแบ่งขวัญเข้า ด้วยเงิน
แถบปายสลึง หื้อเป็นแล้วกัน อัน 1 จัว
- 25/1 ควายเข้ากินเข้า (ข้าว) เมื่อยังหนุ่มนั้น หื้อเจ้าจัวควายไช้ปลูกแทน หื้อเหมือนกันเก่า
คั้นกินเข้า (ข้าว) ยังเป็นป่าวเป็นสาว อัน 1 มาน
- 25/2 เป็นเม็ดเป็นรวงนั้นเข้า (ข้าว) เสียเท่าใด หื้อเจ้าจัวควายไชนับเสียง คั้นชีเยียวใส่และ
เกลือกนอนนาแม่นมี 9 บวก 10
- 25/3 บวกก็ดี เข้า (ข้าว) เสียมากน้อยเท่าใด หื้อเจ้าจัวควายไชนับเสียงแล้วซ้าหื้อแบ่งขวัญ
เข้า (ข้าว) ด้วยเงินสลึง 1 หื้อเป็นแล้ว คั้น

- 25/4 ก็นเข้าแรกและขวิดทอกองเข้า (ข้าว)นั้น เข้า(ข้าว) เสียเสียเท่าใด หื้อใช้ข้าหื้อแปง
ขวัญเข้า (ข้าว) ด้วยเงินแถบ 1 หื้อเป็น
- 25/5 แล้วกัน ถ้าแลเจ้าเข้า (ข้าว) บอกสัญญาแล้ว เจ้าข้างมาจั่วควาย หากขัดแย้งเสีย บ่
ตามพระราชอาญาอาณัติ
- 25/6 หลักคำอันตั้งไว้นั้นแล เกะเอาตัวไปสู่ก้านันพันบ้านท้าวขุนได้ชำระนั้น หื้อเจ้าขุน
ได้ใส่สินตี 5 แถบ
- 25/7 เก่งหื้อใช้เข้า (ข้าว) และแปงขวัญเข้า (ข้าว) ตามอาชญาตั้งคาดไว้นี้ อย่าขัดขวางเป็น
อันขาด
- 25/8 อัน 1 ดังข้างนั้น คั้นเข้ารับบุคคลผู้ใดก็ดี หื้อเจ้าตำรวและเจ้านายช่วยกันเสาะสืบ
พิจารณาติดตามเอาตัวข้าง หื้อ
- 25/9 จนได้ ถ้าบ่ได้ตัวข้างนั้นก็หื้อเจ้าตำรวแปงขวัญเข้า (ข้าว) ด้วยเงินแถบ 1 หื้อเป็นแล้ว
ดังข้างมาจั่วควายนั่น แม่นเข้า
- 25/10 กวนควี่ไรนา 9 ตัว 10 ตัวก็ตีก็หื้อแปงขวัญเข้า (ข้าว) แต่ตัวเดียว 1 หื้อ เป็นแล้ว คั้น
เข้า (ข้าว) เสียเล็กน้อยเท่าใด ก็หื้อช่วย
- 25/11 กันใช้นับเสียง(กฎหมายพระเจ้าหลาน ปรีวรตโดยสิงฆะ วรรณสัย กล่าวเพิ่มเติม ดังนี้
อันหนึ่ง ลักหมาไหม 50 ไร่ตัว 1 ลักเปิดไหม 22 ลักนกไหม 50 ไร่ตัว 1 อันแล จบ
กฎหมายพระเจ้าหลาน) ฝ่ายแม่น้ำตะวันออกมีโ่ง 2 โ่ง พัว (บัว) ฝ่ายแก้ว แซ่แห่ง
หนองเตา หนองภคำ นาควร ม่วงทิด บุญ
- 25/12 เรื่อง ป่าหัด ล่องท้อง บ้านกอก แซ่ทาง หนองรัง ทาน้าว หนองแขง หัวนา นา
ดอย เถิงหนี ก่อนแล
- 26/1 สักกราช 1237 ตัว (พ.ศ. 2418) ปีดับได้ เดือน 11 ขึ้นค่ำ 1 วัน 2 จึงได้เชิญเจ้าจอมลง
พร้อมเหนือสนามเปิก
- 26/2 สา ด้วยยาฝิ่นนั้นต้องห้าม บ่หื้อเจ้านายท้าวขุนราษฎรและพวกเจ๊กจีน บ่หื้อกินฝิ่น
ตั้งแต่เดือน 11 ขึ้นค่ำ
- 26/3 นี่ต่อไป ถ้าฝ่ากฎได้ตัว จักเอาตัวเข้ารับพระราชอาชญาไว้ถึง 3 ปี
- 26/8 จุฬสักกราชได้ 1237 ตัว (พ.ศ. 2418) ปีกุนสัพพะสง เดือน 10 แรม 2 ค่ำ เจ้านายสิทธิ
วงศ์ได้ขึ้นไปไหว้
- 26/9 สาถึงตนเป็นเจ้าราชวงศาธิราชลือไชยว่า ลูกข้าบาทเจ้าชื่อวานายบุไปกระทำตัวบ่ดีไป
สม
- 26/10 คบกับพวกเจ๊กจีนสูบฝิ่นกันชา ข้าบาทเจ้าอันเป็นพ่อได้ห้ามปรามก็เหลือสติกำลังแล้ว
จึงมาลัก
- 26/11 เอามืดชุย ข้าบาทเจ้าไปแลกฝิ่นกิน ข้าบาทเจ้าอันเป็นพ่อไปทวยเอาก็มีคำกันกล้า
ปัสสหาน

- 27/1 ต่อข้าบาทเจ้าหน้าหนา ขอเอาตัวมันมาถวายไว้ในสมภารพระองค์เจ้าอยู่หัว ขอมีพระราชอาญาสั่งสอนหื้อจົມว่าฉนี้ ตน
- 27/2 เป็นเจ้าราชวงศาธิราชลือไชยได้ทราบแล้ว จึงกรุณา กับเสนาอามาตย์ให้ได้ขึ้นไปให้ว่าสาถึงตน
- 27/3 เป็นเจ้ามหาอุปราชแล้ว จึงได้ขึ้นนมัสการกราบทูลถึงพระองค์สมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตได้
- 27/4 ทรงทราบทุกประการแล้ว จึงมีพระมหากรุณาโปรดเหนือเกล้าเหนือหัวว่า ให้ได้เปิกสาพร้อม
- 27/5 เพียงกับด้วยเจ้านายบุตรหลานและเสนาอามาตย์ให้ห้ามปราชเสียบ ด้วยเจ้านายบุตรหลานท้าวขุนและ
- 27/6 ราษฎรทั้งปวงไปสมคบกับด้วยกันสูบฝิ่นกินกันชา พวกกันกระทำบ่ดีกลัวจักเสียข้าราชการและเจ้า
- 27/7 นายบุตรหลานไป ดังตัวนายบุก็หื้อได้เอาตัวเข้ารับพระราชอาญาใส่เหล็กไว้แล้วให้
- 27/8 แต่งตามโทษานุโทษโปรดฉนี้ คันอยู่มาเดือน 4 วันจันทร์ เดือน 11 ขึ้นค่ำ 1 สักกราช 1237 ตัว (พ.ศ. 2418) กุณสัพพะ
- 27/9 สก หมายถึงตนเป็นเจ้ามหาอุปราชและตนเป็นเจ้าราชวงศาและตนเป็นเจ้าสุริยวงศา ตนเป็นเจ้าราช
- 27/10 บุตรกุลวงศาและเจ้านายมหาชาติดิยราชวงศานุวงศ์เจ้าขุนตนและเสนาอามาตย์ขุนตนได้เปิกสา
- 28/1 พร้อมกันตกลงแล้ว จึงตั้งพระราชภิกาสฉนี้ไว้ว่า ตั้งแต่สักกราช 1237 (พ.ศ. 2418) ตัวปีดับได้เดือน 11 ออก 3 ค่ำ วัน 4 นี้ไปหมาย
- 28/2 ต้องห้ามเจ้านายท้าวขุนและราษฎรลูกค้ำพานิชและเจ๊กจีนทั้งมวล อย่าได้สูบฝิ่นกันชาต่อไปเป็น
- 28/3 อันขาด ถ้าบุคคลผู้ใดยังล่วงเกินแต่พระราชอาญาจักรฉนี้ไปนั้น จักได้จับเอาตัวผู้นั้น
- 28/4 เข้ารับพระราชอาญาใส่เหล็กใส่ห่วงคอไว้ในคอก ขังคนหื้อถ่วง 3 ปี จึงปล่อย อัน 1 ถ้า
- 28/5 เจ้านายท้าวขุนราษฎร ผู้ใดได้ไปรู้ไปเห็นผู้สูบฝิ่นนั้น ให้จับเอาตัวและของสำคัญ
- 28/6 เข้ามาสำแดงถึงสนามแล้ว จักได้ค่าบำเบ็ดมือ 15 แถบ อัน 1 ดังของติดตัวผู้สูบฝิ่นนั้น ถ้าแลมีเงินมาก
- 28/7 น้อยเท่าใดจักให้เป็นบำเบ็ด ไหมมือแก่บุคคลผู้ยับนั้นเสีย อัน 1 ถ้ายับจับตัวบ่ได้นั้น หื้อได้มาแจ้ง
- 28/8 ความยังกลางสนามจักได้แต่งทหารไปจับเอา อัน 1 ด้วยลูกค้ำพานิชได้เอายาฝิ่นล่วงเกินเข้ามา

- 28/9 จำหน่ายขายมีความทราบดังเข้ามาในราชสำนัก ถ้าเข้ามาในด้านเมืองใดจักเอาพ่อเมืองและขุนด่าน
- 28/10 เมืองนั้นเป็นโทษจงหนัก เหตุได้มีหนังสือราชภิกาสไปเถิงพ่อเมืองและขุนด่านหือได้ตรวจตราต้อง
- 28/11 ห้าม ด้วยลูกค้าฝิ่นอย่าให้ได้ล่วงเกินเข้ามาเป็นอันขาดว่าฉนั้น อัน 1 ได้ตั้งพระราชกาสอันนี้
- 29/1 แก่พวกเจ๊กจีนซึ่งอยู่ในนครเมืองน่านทั้งมวล ต้องห้ามอย่าได้สูบฝิ่นกินกัญชาต่อไปเป็นอันขาด ถ้าแล
- 29/2 เจ๊กจีนผู้ใดตัดฝิ่นบ่ได้นั้น หือได้หนีออกจากเมืองน่านไป อย่าได้อยู่ในเขตแขวงนครเป็นอันขาด ถ้าแล
- 29/3 ลูกเมียจักติดตามไปนั้น ก็หือไปตามน้ำใจ ถ้ามีลูกหนีอยู่กับเมืองน่านนั้น จักเบิกเงินหลวงใช้ให้หนีบเสี่ยง
- 29/4 ถ้าแลบุคคลผู้ใดบ่กินฝิ่นนั้นก็หืออยู่ตามปกติแล ถ้าแลบุคคลผู้ใดลักกินฝิ่นสูบฝิ่นปรากฏมา
- 29/5 เมื่อใดจักจับเอาตัวเข้ารับพระราชอาญาไว้ถ้วน 3 ปีแล้ว จักได้รับรื้อราชบาทและขับ(ทรัพย์) สิ่ง
- 29/6 ของลูกเมียเข้าเป็นของหลวงหนีบเสี่ยง อัน 1 เมียรู้ว่าฝักกินฝิ่นให้เมียมาบอกเถิงสนามถ้าแลบ่มา
- 29/7 บอกนั้นปรากฏมาเมื่อพายุฉนั้น จักเอาเมียเป็นโทษตามฝัก ได้ตั้งราชภิกาสอันนี้ไว้แก่
- 29/8 พวกเจ๊กจีนทั้งหลายมีฉนั้นแล
- 29/9 อัน 1 หมายถึงตนเป็นเจ้ามหาอุปราชานราธิบดีศรีสุวัณณฝ่ายหน้าและตนเป็นเจ้าราชวงสาลี
- 29/10 ราชลือไชยตนเป็นเจ้าสุริยวงสาและตนเป็นเจ้าราชบุตรอุตมกุलगสาและเจ้าบุรี
- 29/11 รัตน์ เจ้าพญาวังซ้าย เจ้าพญาวังขวา เจ้าพระและ เจ้านายมหาขัตติยราชวงสานุ
- 30/1 วงส์ เจ้าชุนและปถมอัครมหาเสนาธิบดีท้าวพญา 32 ชุน พร้อมเหนือสนามชุนชุนได้ขึ้นพร้อมยัง
- 30/2 หน้าโรงไชยตนเป็นเจ้ามหาอุปราชาเปิกสาพร้อมด้วยกันว่า ตั้งจัวควายอันหละเลิงเชิงละอยู่ในโถ่งนาป่า
- 30/3 เกื่อนแห่งหนตำบลใด เถิงเทศกาลดีเยี่ยะไรทำนาหว่านกล้าแล้ว เจ้าของบ่จับยับไปกะหมวนกวน
- 30/4 คิวไร่นากล้าบุงแห่งบุคคลผู้ใดก็เสียฝิ่นฝอยราชสมบัติไป ตั้งบ้านเมืองเราก็มียควายหละเลิงเชิงละ

- 30/5 เป็นหมู่ฝูงมากหลาย ที่เจ้าของเขาพบผืนกองเอาบได้ ก็มีมากหลาย ก็จักเสียของ
ราษฎรไป
- 30/6 จึงได้พร้อมกันขึ้นกราบทูลถึงสมเด็จพระเจ้ามหาชีวิตได้ทรงทราบทุกประการแล้ว จึงได้ตั้ง
พระราช
- 30/7 ภิกษาสภาจากรันนี้ไว้ว่า ตั้งแต่สักราช 1237 ตัว (พ.ศ. 2418) ปีดับได้นี้ (ต่อ)ไป
ภายนอกอย่าหื้อเจ้านายท้าวขุน
- 30/8 ราษฎรผู้ใดยับควายหลงเป็นอันขาด ถ้าผู้ใดยังล่วงเกินจับยับนั้น ทือเป็นผู้ร้าย ถ้า
ถึงรตุเทศ
- 30/9 กาลกำลังทำนา เดือน 10 แรมค่ำ 1 ไปภายนอกนั้น อนุญาตไว้แก่เจ้าพระยาและเจ้า
พระ
- 30/10 หื้อได้แต่งมดหมอไปจับยับแต่เท่านั้น นอก (กว่า?...ชำระ) เจ้าพระยาและเจ้าพระไป
ต้องห้ามเป็นอันขาด
- 31/1 ถ้าแลเจ้าพระยาและเจ้าพระตนใดได้แต่งมดหมอไปจับยับควายหลงเชิงละอยู่ในโ่ง
นาป่า
- 31/2 เกื่อนเขตแขวงอุปการบ้านใดเมืองใด หื้อได้มาเอาหนังสือสนามไปสัญญากับแก่บ้านและ
- 31/3 พ่อเมืองที่นั่นหื้อได้รู้ก่อน ถ้าเป็นควายหลงแน่จริงแล้ว จึงหื้อได้ยับ ถ้าแลยับได้แล้ว
หื้อได้
- 31/4 เอามาส่งถึงพ่อเมืองและแก่บ้านหื้อได้รู้แล้ว หื้อได้จดหมายสำคัญควายผู้แม่ใหญ่หน่อย
ดำ
- 31/5 พอนไว้หื้อหมั่นขันแล้ว หื้อได้เอาเข้ามาส่งถึงสนาม จักได้จดหมายมติสำคัญควายแล
(หื้อ...? ชำระ) บุคคล
- 31/6 ผู้ยับ ถ้าแลเป็นมดหมอยู่กับเจ้าพระยาและเจ้าพระจักได้มอบควายไว้กับเจ้าพระ
เจ้าพระยาตนนั้นให้
- 31/7 ได้รักษาไว้อย่าหื้อสาบสูญหายไปได้เป็นอันขาด ถ้ายับยังกลางโ่งกลางนา หื้อได้ค่า
มือตัว 2 แถบ
- 31/8 ถ้ายับได้ยังกลางป่าหื้อแก่มือตัว 4 แถบ ถ้าถึงเทศกาลปีหน้าแล้ว จักได้ร้องเอาควาย
กับเจ้าพระ
- 31/9 เจ้าพระยาตนนั้น ถ้าแลควายนั้นหากสูญหาย หามูลเหตุได้ทือว่าเจ้าตนนั้นปลัดยื้อ
ต่อพระราชอา
- 31/10 ญา อัน 1 ถ้าเจ้าพระ เจ้าพระยาแต่งมดหมอไปจับยับควายหลง ถ้าบสัญญาบอกกล่าว
พ่อเมืองนายบ้านนั้น ทือ
- 31/11 ว่าเป็นผู้ร้าย อัน 1 ว่าจักไปยับควาย (ชำระ 4 ตัวอักษร) พ้อยไปยับเอาควายอันมีอ้อม
มีเค้า อันเจ้าของ

31/12 เพ็นระวังรักษาไว้มาส่งถึงกำนันพันนายบ้านและส่งถึงสนามภายในผู้มีเจ้าของติดตามมา

(จบหน้า 31 เท้านี้ หน้า 32 เป็นภาษาบาลี เนื้อความไม่เกี่ยวข้องกันเลย)

37/9 สักกราช 1242 ตัว (พ.ศ.2423) ปีกดสี วันที่ 17 ธันวาคม

37/10 รัตนโกสินศก 99 หมายถึงเจ้าพ่อพญาหลวงจำแสนเป็นเค้าและพญาไชยโนราช
พญาธรรมเสนหลวงภัมมสารได้

37/11 ขึ้นพร้อมเบิกสาหน้าโรงตัวเป็นเจ้าอุปราชมีตนเป็นเจ้าราชบุตร และเจ้าคำเค็งตนเป็น
เจ้ามหาอุปราชจึ่งกรุณาว่า

37/12 วัวอันเขาได้ซื้อนั้นมีราคาเท่าใด ถ้ามีคนพันแทงตายนั้น ถ้าได้ตัวนั้นให้ได้ใช้ค่าตามขับ
(ทรัพย์) ต้น ถ้าเป็นวัวเกิดกับคอกนั้นให้ได้

37/13 ใช้ค่าตามอาชญา จักมีโทษประการนี้

38-39 ได้จดหมายนาสักดีต้นดอกเจ้าจอมเสนาอามาตย์และท้าวขุนในนครเมืองน่านไว้มีดังนี้
แล

	ดอก	นางเอก	นางโท	บุตรชาย	บุตรหญิง	หลาน	เขยใน
สมเด็จพระเจ้ามหาชีวิต	1200	600	300	400	200	150	100
เจ้ามหาอุปราช	1000	500	250	332	172	150	100
เจ้าราชวงศา	800	400	200	272	133	150	100
เจ้าราชบุตร	700	350	172	231	112	150	100
เจ้าบุรีรัตน	600	300	150	200	100	150	100
เจ้าราชญาติวงศา	500	250	122	162	81	150	100
เจ้าวังซ้าย	500	250	122	162	81	150	100
เจ้าพระยาวังขวา	500	250	122	162	81	150	100
เจ้าสุริยวงศา	500	250	122	162	81	150	100
เจ้าพระยาไชยสงคราม	500	250	122	162	81	81	100
เจ้าจางวางซ้าย	500	250	122	162	81	81	100
เจ้าพระเมืองราชา	450	222	111	150	72		
เจ้าพระวิไชยราชา	450	222	111	150	72		
เจ้าพระเมืองไชย	450	222	111	150	72		
เจ้าพระเมืองน้อย	450	222	111	150	72		
เจ้าพระเมืองแก้ว	450	222	111	150	72		
เจ้าพระเมืองแก่น	450	222	111	150	72		
เจ้าพระเมืองเลน	450	222	111	150	72		
เจ้าหอหน้าเลน	300	150	100				

	ดอก	นางเอก	นางโท	บุตรชาย	บุตรหญิง	หลาน	เขยใน
เจ้าเมืองเชียงแขง	300	150	100				
เจ้าชายแขง	200	100	62				
เจ้ากลางแขง	200	100	62				
เจ้าเมืองพุกา	300	150	100				
41เจ้าขวาพุกา	200	100	62				
เจ้าเมืองหลวง	300	150	100				
เจ้าชายเมืองหลวง	200	100	62				
เจ้าขวาเมืองหลวง	200	100	62				
เจ้าเมืองเชียงลาบ	300	150	100				
เจ้าเมืองล่า	300	150	100				
เจ้าเมืองเชียงของ	500	250	172				
เจ้าหอหน้าของ	400	200	132				
เจ้าราชวงศ์ของ	300	150	100				
เจ้าชายของ	200	100	62				
เจ้าขวาของ	200	100	62				
42เจ้าเมืองเทิง	500	250	172				
เจ้าหอหน้าเทิง	400	200	132				
เจ้าราชวงศ์เทิง	300	150	100				
เจ้าเมืองเชียงคำ	450	222	150				
พระยาหลวงสนาม	400	200	132	62	42	52	
พระยาสนาม	300	150	100	50	32	52	
แสนหลวงสนาม	200	100	62	32			
แสนจเรสนาม	122	72	(ชำรุด)	32			
แสนพิงการสนาม	122	70	32				
ขุนสังนายเวรสุลไวยการ	122						
พญาหัวเมืองนอก	200	100	50				
แสนหลวงพ้อเมือง	150	72	70				
แสนพ้อเมือง	100	50	32				
แสนแก่บ้าน	72	32	20				
แสนนอก	72						
ท้าวนอก	72						
หมื่นหารนอก	32						

- 49/1 สักการาช ได้ 1196 ตัว (พ.ศ.2387) เดือน 6 ขึ้นค่ำ 1 นาย เขยวิวร นายขนานเกสร
แสนสิง
- 49/2 หพลึงเดชถือราชกถาเข้าไปสัจญไชยไมตรีติดต่อด้วยปฏิญานบ้าน
- 49/3 เมือง เถิงเมืองลคอร ลพุน เชียงใหม่เปิกสากันตกลงแล้ว ได้จดหมายเอากาก
- 49/4 คำปฏิญานไมตรีกับมาถึงในวันเดือน 7 แรม 8 ค่ำ มีฉนี้
- 49/5 ทัพพสารสุภาษิตวัจนกถา จุฬสักการาชได้ 1196 ตัว (พ.ศ. 2387) ปีกาบสง่า
- 49/6 เดือน 7 ออกค่ำ 1 เจ้านายท้าวพญาเสนาอามาตย์ทั้ง 4 เมืองฝ่ายเหนือ เชียงใหม่
- 49/7 มีพญาพราน พญาประยาภิทธาจารย์ แสนเทพสุรินทร์เขยคำ แสนคำวงสา ท้าว
- 49/8 ขุนชุตน์ฝ่ายเมืองลพุนมีพญาเมืองมุน พญาสุรินทร์ พญาคำลือ พญาแขก
- 49/9 พญาพิชวงส์ พญาเทพวงส์ พญาเทพอักษร พญาพรหมเสน พญาอาวุธ
- 49/10 พญาเคียน พญาจันขุนเหนือสนามชุตน์ ฝ่ายเมืองลคอรมีเจ้านายน้อยคำกักร เจ้า
- 50/1 นายขนานประยา พญาพรหมเสนา แสนสุภอักษร ท้าวขุนชุตน์ ฝ่ายเมืองน่านมี
นายเขย
- 50/2 วิวร นายขนานเกสร แสนสิงหพลึงเดช แสนไชยธูล หมื่นเสมอใจได้
- 50/3 เปิกสาด้วยราชการบ้านเมืองตามปเวณิราชไมตรีหื้อเป็นแบบแผน
- 50/4 แทกเทียมสืบไปภายหน้าแก่กันทั้ง 4 เมือง เป็นที่ทัดแม่นกับด้วยกันแล้วเอาเนื้อ
- 50/5 ความเข้ากราบเรียนปฏิบัติไหว้สากับด้วยเจ้าจอมชุตน์ ฝ่ายเมืองเชียงใหม่มีเจ้า
- 50/6 หอหน้าเป็นเค้า เจ้าราชวงส์ เจ้ามหาเทพ ขัตติยราชวงสาชุตน์ ฝ่ายเมืองลคอรมีตน
เป็น
- 50/7 เจ้าเป็นราชวงส์เป็นเค้า เจ้าพุทวงส์ เจ้ามหาวงส์ นายน้อยสรีวิไชย ขัตติยราชวงสา
ชุตน์ ฝ่ายเมืองลพุน
- 50/8 มีเจ้าหอหน้าเป็นเค้าและเจ้าราชวงส์ เจ้าหัวเมืองแก้ว เจ้าราชบุตรเป็นประธานขัตติย
ราชวงสา
- 50/9 ชุตน์ ตั้งเจ้าจอมชุตน์ของค์แล เจ้านายฝ่ายเมืองน่านก็ว่าชอบแม่นด้วยกันแล้วจึงได้ลง
กฎหมายให้ไว้แก่กันเมือง
- 50/10 ละใบมีฉนี้ ด้วยการซาลักไปไทยลักมาใน 4 เมืองนี้ คนเมืองเชียงใหม่ ลพุน ลคอร
หนีไปอยู่เมืองน่านก็ดี คนเมือง
- 51/1 น่านหนีมาอยู่ลคอรลพุนเชียงใหม่ก็ดี มีตามองค์แห่งขามีฉนี้ ดังชำระฎารเข้าท้องช้าง
อ่างเมืองไปมาค้าขาย
- 51/2 เถิงกัน หื้อมีชलगบอกจำนวนคนและสิ่งของช้างม้าวัวควายไปถึงกัน ตามมากตาม
น้อย ถ้าแลบมีชलग หื้อจับยับเอาเป็นผิด

- 51/3 แล้ว หื้อมีหนังสือบอกไปมาหากัน คั่นว่าจวบมีต่าง ช้างปมีจำลอง คนเดินทางปมีหนังสือ แม้นไปสา
- 51/4 นัก อาไสร (อาศัย) อยู่บ้านช่องตำบลใดให้นายบ้านจับตัวส่งไปสนาม ถ้านายบ้านเบียดบังไว้ บปอง
- 51/5 ไชไหว้สา ให้เอนายบ้านเป็นโทษ คั่นขุนสนามได้รู้แล้ว หื้อไล่เลี้ยงดู รู้จักว่าเป็นคนเมือง
- 51/6 ไตให้หนังสือบอกไปเมืองนั้นธาแล คั่นมีขลางหนังสือแล้วก็ได้ชื่อว่าไปมาตามสะดวก
- 51/7 แต่ว่าคนผู้นั้น หากไปรังเรือถึงอยู่หลายวัน หลายเดือน แม้นตกลูก ผูกเมียก็ดีนานพอ
- 51/8 ขวบแล้ว หื้อมีหนังสือสัญญาบอกกล่าวกับด้วยกัน ถ้าแลมันบ่คินไปหาบ้านหาเมือง
- 51/9 นาน 3 ปี ก็ดีมากกว่า 3 ปีก็ดี ให้เจ้าบวกนายตอทองเอาเงิน คิงคน 900 เงิน น้ำร้อยตำลึง ถ้า
- 51/10 ตัวมันจกอยู่ก็ให้อยู่ มันจกคินหาเจ้านายบ้านเมืองของมัน อย่าได้ขัดแท้มันบ่พอ 3 ปี
- 52/1 ก็หื้อเอาปีไหน 300 คั่นบ่คินค่าซื้อร้างเบียดเก่า หื้อเสียตามคลองเมือง อัน 1 ข่า
- 52/2 น้ำเบียดน้ำเงินก็ดี ข่าปลายหอกงาช้าง อันไปฟาดบ้านตีเมืองได้มากก็ดี หากลักหนี
- 52/3 ไปมาหากัน เจ้าของติดตามปะพบแล้ว หื้อส่งแก่กันอย่าหื้อเอาของกัน ถ้าผู้นั้นบ่คินนายผู้
- 52/4 เก่าก็อนุญาตหื้อนายผู้ใหม่ทีอื่นไปสำนักอาไสรนั้น จักยกเอาค่าเก่ามีเท่าใด
- 52/5 หื้อใช้ ในลูกมันนั้นหื้อแก่ค่าผู้ชายคิงคน 1200 ผู้หญิง 1600 แล้ว ลูกแห่งเขามีก็คน
- 52/6 แม้นเกิดกับเรือนนายเก่ามาก็ดี ไปเกิดภายหน้าก็ดี หื้อนายผู้ใหม่แก่ค่าผู้หญิงคิงคน
- 52/7 1600 ผู้ชายคิงคน 1200 เงินน้ำร้อยตำลึง ผู้ชายอายุตั้ง 5 ปี ลงลุ่มนับเอาปี
- 52/8 และ 60 คั่นอายุล้า 5 ปี ขึ้นบนหื้อเอาเหมือนทั้งหลาย ผู้หญิงอายุตั้ง 5 ปีลงลุ่มหื้อนับเอา
- 52/9 ปี 120 คั่นอายุล้า 5 ปีขึ้นบนหื้อเอาเหมือนทั้งหลาย คนเป็นข่าปลายหอกงาช้างก็หื้อ
- 52/10 เอาเหมือนกัน ค่าเบียดมือหื้อเอา 3 ปีไหน 300 ในเงิน 2 น้ำนั้นเหมือนกัน
- 53/1 อัน 1 ข่า ไตคนซื้อคือว่าซื้อปุดขายขาดก็ดี ข่าแต่กระกูลสืบมาแต่ปู่ย่าพ่อแม่มา
- 53/2 ก็ดี ลักหนีไปมาหากัน อย่าหื้อเอาของกัน คั่นมันบ่สมัคคิน หื้อตอกไม้จำคา ส่งหื้อกันแก่เจ้าของมันอย่าเอาของกัน ห้าม
- 53/3 ขาด อัน 1 คนอันล่วงแล้วก็ดี อันจักมาภายหน้าก็ดี เป็นผู้ต้องคดีเป็นโทษเป็นภยยะใส่ราชวัตรทัณฑ์กัมม์จำไว้
- 53/4 แล้วหักโชตรวนหนีก็ดี ลักสิ่งของเงินค่า ช้างม้าวัวควายหนีก็ดี หื้อหนี่ท่านหนีก็ดี หื้อได้มีหนังสือสัญญาบอกกล่าว
- 53/5 ไปมาหากัน ถ้ามันไปแอบแฝงสำนักอาไสรอยู่ในเมืองใด ก็หื้อเจ้าเมืองกัมมการเอาใจใส่สืบสวน ถ้า

- 53/6 ปะพบได้ตัวแล อย่าได้เบียดบัง เป็นใจแก่ผู้ร้าย อันเป็นเสี้ยนหนามแก่แผ่นดิน หื้อได้ส่ง
แก่กัน อัน 1 ผู้ร้ายกระทำ
- 53/7 กัมมอันปดี เป็นต้นว่าบุบตีแก่กัน สัพพะอันผิตทั้งมวล มั่นกระทำร้ายในเมืองใดหื้อ
ชำระในเมืองนั้น อย่าเอาความไปชำระใน
- 53/8 เมืองอื่น อัน 1 คนท้องช้างอ่างเมืองทั้ง 4 เมืองนี้ อันมีพี่น้องพลัดพรากจากกันมา พื่ออยู่
เมือง 1 น้องอยู่เมือง 1 เขาจัก
- 53/9 ใครร้ายรวมอยู่เมืองเดียวกัน มักว่าพี่จักไปรวมอยู่กับน้องก็ดี น้องจักไปรวมอยู่กับพี่ก็
ดี หื้อไป
- 53/10 ปฏิบัติให้ไว้สา เจ้าเมืองและกัมมการแล้วหื้อมีหนังสือไปขอกันตามสวัสดิ์ เจ้าเมือง
- 53/11 กัมมการจักปล่อยไปตามสวัสดิ์ คั้นเจ้าเมืองกัมมการปู้ พ้อยดาครวัลภักหนีกดี
- 54/1 พี่น้องพาลภักหนีกดี จักเอาโทษตามกฎหมาย คนจำนวนนั้นกับหื้อ อัน 1 ช้างพัง
ช้างพลายอันให้หาไปมาธูรคำขายก็ดี
- 54/2 แอ้วพาทามาหากินก็ดีแล ปล่อยหลุดหนีหายกลางป่าปลายเขตแดนบ้านเมืองเราทั้ง 4
เมือง คือว่า แขวงจักรวรรดิ
- 54/3 ฝ่ายใต้ตั้งแม่ดินเป็นแดน ลัดไปแม่เงา ขึ้นไปเมืองยวม เมืองลา เมืองปอน ชมาจ
ผาบ้องตัดมา ยمين
- 54/4 ตัดไปป่าแป ปาเลา เมืองคอง เมืองแคนน้อย เชียงดาว เมืองฝาง หนองขวาง
เมืองเอียน เมืองภาร(พาน) ภยาว(พะเยา) ตัดไปด้าน
- 54/5 เชียงของ ลงมาชาลวสบกอบสบแบง เมืองเงิน พูแดนดินพูหลักหมื่น หลักพโคสาม
แสนเป็นที่สุด บุคคลผู้ใด
- 54/6 ได้แดนนี้เข้ามาคว่ำมางายก็ดี ล้าแดนออกไปคว่ำงายก็ดี ได้ชื่อว่ากวมแดน หื้อเอาค่า
ช้างตัวนั้นตามจักซื้อขายกัน
- 54/7 นั้นตั้งแล้วผ่า 3 ส่วน หื้อผู้ได้ส่วน 1 คั้นได้นอกแดนออกไปคราววันค่าหื้อเอาค่าเก็ง ถ้า
ได้ล้าแดนออกไปคราว 2 วัน 3 วัน
- 54/8 กดี หื้อเอาค่ามาผ่า 3 ส่วน หื้อผู้ได้ 2 ส่วนไว้แก่เจ้าของส่วน 1 คั้นได้ในปาล้าแดนเข้า
งายนนั้นเข้ามา หื้อ
- 54/9 แก่ค่าเดินใหม่ 100 ถ้าได้ช้างหายในเมืองแล้ว ได้ในเมืองหื้อแก่ค่าเดินใหม่
- 54/10 50 อัน 1 ได้ช้างหายยังพ้นแขวงจักรวรรดินี้ออกไปติดช้างปานาน 3 ปีได้คล่อง
- 55/1 เอาหื้อแก่ค่าเก็ง ถ้าเจ้าเก่าบเอาหื้อเจ้าผู้ได้เอาแล้ว ทอนเงินหื้อเก่าเก็ง 1
- 55/2 อัน 1 เจ้าของช้างหากเอาช้างไปทำมาหากินแล้ว ช้างไปหายเสียนอกแดน
- 55/3 คั้นบ่เมินนาน ตั้งแต่เดือนลงลุ่มหื้อแก่ค่าเดือน 100 คั้นหายนานล้าเดือนไปหื้อ
- 55/4 ผ่าค่าช้างเป็น 3 ส่วน หื้อผู้ได้ส่วน 1 // อัน 1 ช้าง ไปราชการแล้วหลุด
- 55/5 ปล่อยหล่นหายเสียบ้านเมืองใด บุคคลผู้ใดจับได้อย่าเอาค่ากับกัน หื้อส่งหื้อกัน

- 55/6 ตามสะดวก โทษช้างมีเข้ากว่นไร่ควีสวนเข้าไร่เข้านาเสียเข้ามาน้อย
- 55/7 เท่าใดหือความช้างใช้ แต่บุคคลผู้ใดจับได้ช้างหล่นหายอุทรากรม
- 55/8 ปอกทั้งมวล หือมาเพียะสองสนาม หือขุนสนามจดหมายวันและรูปพระกัน (รูปพรรณ) ช้างนั้นไว้จักเอา
- 55/9 วันหายกับวันจับได้นั้นตั้ง คั้นได้ช้างมาแล้วบเพียะสนามจักที่ผู้นั้นเป็นผิดว่าลัก
- 55/10 ช้างเอาโทษตามกฎหมาย อัน 1 ข้าคนลักหนีมีผู้จับได้ในแขวงเมือง
- 56/1 ปะถึงแดนหือแก้ค่าคุณ คั้นตามได้ไกลได้ใกล้ ถ้ายับได้ปลายแดน มักว่าบ
- 56/2 ถึงแดนยังคราววาย หือผ่าค่า 3 ส่วน ผู้จับได้ส่วน 1 ถ้ายับได้กลางแดนก็ดี
- 56/3 ล้าแดนไปคราววายก็ดี หือแก้ค่าเก็ง ถ้ายับได้ล้าแดนออกไป 1 วัน ก็ดี 2 วัน
- 56/4 ก็ดีหือผ่า 3 ผู้จับได้ 2 ส่วน ไว้เจ้าเก่าส่วน 1 คั้นเจ้าเก่าบเอาก็หือผู้จับ
- 56/5 เอา // อัน 1 ผู้คนแห่งเราทั้ง 4 เมือง บุคคลผู้ใดก็ดีเอาช้างพังพลาย
- 56/6 และคนหญิงชายไปขายเมืองใดก็ดี บุคคลผู้ใดจักซื้อเอาหือพากันไปแก้ค่า
- 56/7 กันสนามเมืองนั้น หือเจ้านายท้าวขุนสนามไล่เสียงไถ่ถามซื้อเสียง ถ้อยความผู้ซื้อ ผู้ขายจึงหือ
- 56/8 ซื้อขาย บัสมควรดีหือซื้อขายหันปลาต (ประหลาด) ผิดปเวณีหือเกาะไว้เป็นคนเมืองใด หือมีหนังสือ
- 56/9 บอกไปถึงเมืองนั้น // ลูกบ่าวไพร่ ข้าปลายหางงาช้าง ข้าไถ่คนซื้อ
- 56/10 แห่งเจ้านายท้าวขุนไพร่ไทยผู้ใดก็ดี มุลนายใช้สอยบอยู่ถ้อยฟังคำขัดขึ้น มุลนายมันตีค่า
- 57/1 พ้อยเอาตัวหลบหนีไปเพ็งพาอาโสร (อาศัย) กับเจ้าจอมมุลนายใช้สอยใหม่ แล้วไปฟ้องหากกล่าวโทษ นายเก่ามันเป็นฉัน
- 57/2 ไตก็ดี อย่าหือมุลเจ้านายที่มันไปอาโสร (อาศัย) นั้นเป็นใจกับข้าคนของท่าน อย่าเป็นนายหน้าพาข้าท่านไปต่อความกับนาย อัน
- 57/3 ผิดปเวณีอย่าได้กระทำห้ามขาด อัน 1 การอันลักกินจิวกินควาย อันหาเหตุการณบได้ นั้นห้ามขาด ถ้าการมีจักพลีกรรม
- 57/4 เทวดาผีสงาก็ดี การจักควรเลี้ยงดูผี หือซื้อมีนายชายมีที่แล้ว หือมาบองไขไหว้สนามก่อน คั้นบได้ไหว้สาพ้อย
- 57/5 กระทำจักเอาโทษตามคลองแล้ว จักหือสมมาอาชญา 1200 ในกฎหมายดวงนี้ได้พร้อมกันทั้ง 4 เมืองเป็นที่ทดแทนกับตัวกัน
- 57/6 แล้ว จึงกฎหมายยังสนามเมืองลพุนแล้ว แจกกันรักษาไว้เมืองละใบ หือเจ้าเมืองกัมมการเสนาทั้ง 4 เมือง
- 57/7 ได้กับตามกฎหมายดวงนี้ แต่เจ้าเมืองเสนาเมืองใดบกับตามรีต ม้างเสียหือเจ้าเมืองและเสนาอามาตย์

- 57/8 ทั้ง 3 เมืองพร้อมกันใหม่ เจ้าเมืองและเสนาอำมาตย์เมืองนั้น 3300 แล้วจักหื้อซื้อแล
ตั้งอยู่ตามกฎหมายอันนี้ บ่หื้อละต่อ
- 57/9 เท้าภักตร์กับมาสวัดได้แจ้ง (จุลศักราช) 1240 ตัว (พ.ศ.2421) ปีเปิกยี เดือน 8 แรม ค่า
1 วัน 4 ยามตูดซ้ายบริบูรณ์ลิตแล
- 57/10 พระยาสุภอักษร 1 พระยาราชสาร 1 แต้มลายออกใส่พับขาวตามยาดันบ่และบ่แถมสัก
ไม้สักตัวแล
- 58/1(ภาษาพม่า).....
- 58/2(ภาษาพม่า).....
- 58/3(ภาษาพม่า).....ตั้งตัวหนังสือมานี้ได้
- 58/4 แปลเป็นคำไทยว่า ข้าเจ้านายร้อยชาวสุนนท 2 คน อยู่บ้านผาอ่างมาเมืองน่าน
- 58/5 ว่าด้วยถ้อยคำสาขเลตาย เมืองน่านได้เสียไปเป็นเงินแถบแท่งค่า 2 พัน 2 ร้อย
- 58/6 50 ข้าเจ้าได้รับเอาไปได้แต่หมหมายเป็นสำคัญไว้
- 58/7 สักราช 1234 ตัว (พ.ศ. 2415) ปีเต่าสัน ยังมีต้องผู้ 1 ชื่อว่าสาขเลขึ้นเมืองถึงเมือง
เงินมายังอยู่วัดไชย เงิน (ของ) สาขเล
- 58/8 มีพันปาย 4 ร้อยแถบ สาขเลก็ได้อายัดกัศหมายกับเมืองเงินสักอัน อยู่มาถึงเดือน
10 แรม 10 คำสาข
- 58/9 ซเลจิงมาจ้างเอาชาวเมืองเงินเป็นลูกจ้าง 3 คน ผู้ 1 ชื่อว่าไหมริน ผู้ 1 ชื่อว่าไหมอินทะ
ผู้ 1 ชื่อว่าอ้ายจัน จ้างเอาต้อง
- 58/10 ผู้ 1 ชื่อว่าคำซื่อเข้ากัน 4 คนแล้ว จิงพาเอาลูกจ้างไปถึงเมืองเหล็กไปน้ำหุงไปถึง
เมืองทองแขวงเมือง
- 59/1 หลวงพระบางนอนกลางป่าเด็กเที่ยงคืน ต้องผู้ชื่อว่าคำซื่อผู้เป็นลูกจ้างกับบุบหัวสาข
ซเลตายเสียหั้นแลอยู่มา
- 59/2 ลูกจ้างผู้ชื่อว่าคำซื่อจิงเอาเงินสาขเลมาปันกัน ปันหื้อไหมอินทะ 285 แถบ ปันหื้ออ้าย
จัน 285 แถบไหมริน 450
- 59/3 แถบ คำซื่อต้องผู้เอา 450 แถบกับปันบอก 1 มีดเถียน 1 จิงพากันไปเมืองเชียงของ
แล้วข้ามของไปเมืองไซ คำซื่อ
- 59/4 ต้องผู้จิงไปเอาเมียอยู่บ้านกัศเมืองไซหั้น ตั้งลูกจ้าง 3 คนไหมริน ไหมอินทะ 1 อ้ายจัน
1 จิงกับลงมาถึงเมือง
- 59/5 เงินแล้ว เจ้าเมืองเงินได้รู้แล้วจิงได้จับเอาตัวเขา เข้ามาไถ่ถามแจ้งทุกประการแล้ว จิง
ได้รู้
- 59/6 ร้อนเอาสัพพะสิ่งของเงินทองนับเสียงเป็นเงินดอกและเครื่องครัว เงินดอกหลัก 8 ร้อย
5 บาท เป็นเงินแถบ
- 59/7 487 แถบเป็นคำหนักร้อย 4 บาท 7 ก่า เจ้าเมืองเงิน เจ้าชายเจ้าชาวจิงได้นำเอาสิ่งของ

- 59/8 ทั้งหลายมวลฝูงนี้ลงมาถึงราชสำนักสนามแล้ว อยู่มาสักกราชได้ 1237 ตัว (พ.ศ.2418) ปีดับไค้เดือน 6
- 59/9 ออก 2 คำ วัน 6 นายร้อยข้าง 1 ร้อยสุนันท์ 1 ร้อยกุงคน ลูกเขยนายน้อยสาน 1 ลูกจ้าง 3 คน อ้าย
- 59/10 หม่อง 1 น้อยอินทะ 1 ลายข้า 1 นำเอาหนังสือมหามิตรมานและผาลัง (ฝรั่ง) เข้ามาถึงสนามนครเมืองน่าน ร้อย
- 59/11 ขาง 1 ร้อยสุนันท์แล ร้อยกุงคนโจทก์ว่า ส่างขเลคนนี้เป็นพี่อ้ายร้อยสุนันท์แท้จริงว่าฉัน
- 59/12 นี้ อยู่มาถึงสักกราช 1238 ตัว (พ.ศ.2419) ปีรวายไจ้เดือน 9 ออก 5 คำวัน 7 จึงได้เชิญเจ้าจอม
- 60/1 ชุตนและเสนาอามาตย์ได้พร้อมเปิกสายังกลางสนามนครเมืองน่านตกลงแล้ว จึงได้ใช้ขับ (ทรัพย์) เสียยาก ขับเป็นเงินพันปาย
- 60/2 8 ร้อยแถบ ยาก 9 ร้อยแถบ ยากมาผาเก็งตกร้อยข้าง ร้อยสุนันท์เก็ง 1 เป็นเงิน 450 แถบ ตั้งเงินค่าหัว 75 แถบผา
- 60/3 เก็งส่งหื้อร้อยสุนันท์และร้อยข้าง 45 แถบก็เข้าในนี้แล้วรวมกันทั้งข้างทั้งยากเป็นเงิน 2 พัน 2 ร้อย 50 แถบได้ส่งหื้อร้อยข้าง
- 60/4 ร้อยสุนันท์ ร้อยกุงนะและลูกจ้าง 3 คน อ้ายหม่อง 1 น้อยอินทะ ลายข้า 1 ยังกลางสนามนครเมืองน่านเป็นแล้วเจ้าจอมและเสนาอา
- 60/5 มาตย์จึงได้ถามร้อยข้างร้อยสุนันท์ ร้อยกุงนะว่า ถ้าภายหน้ายังมีผู้ถือหนังสือมหามิตรมานและผาลัง (ฝรั่ง) เข้ามาจับโจทก์
- 60/6 ว่า ส่างขเลคนนี้เป็นพี่น้องข้าแท้จริง บิใช่เป็นพี่น้องร้อยข้างร้อยสุนันท์หรือร้อยกุงนะว่าฉันนี้ ร้อยข้างร้อยสุนันท์ร้อย
- 60/7 กุงจะจักว่าเชื่อใด ร้อยข้างร้อยสุนันท์ร้อยกุงนะยอมความว่า ถ้าภายหน้ายังมีผู้มาจับโจทก์นั้น ถ้าตัวข้าร้อยข้างร้อยสุนันท์
- 60/8 บ่อยอยู่ในเมืองน่าน เจ้าที่นี้ก็ขอหื้อเจ้านายท้าวพญาแต่งตั้งให้ร้อยกุงนะและร้อยอินทะ และคนเมืองน่านถือเอาหนังสือมหา
- 60/9 มิตรอันนี้ไปถึงข้าเจ้าร้อยข้าง ร้อยสุนันท์ยังบ้านผาอาจ เมืองมะละแหม่ง พ่อร้อยข้างชื่อว่าชอลอบกา
- 60/10 แม่ชื่อว่าคำอู พ่อสุนันท์ชื่อว่าชองกา แม่ชื่อว่านางคำอู พี่อ้ายข้าชื่อว่าส่างขเลผู้ตายนี้แล้ว ลูกจ้างข้ามี
- 60/11 3 คน คนผู้ 1 ชื่อว่าอ้ายหม่อง ผู้ 1 ชื่อว่าน้อยอินทะ ผู้ 1 ชื่อว่าลายข้า 3 คนนี้อยู่บ้านโครจจ ร้อยข้างร้อยสุนันท์ยอมความยังกลางสนามนคร
- 60/12 เมืองน่านมีฉันนี้พยานพรำรู้มีร้อยอินทะต้องสูเอาเมียอยู่บ้านหัวเวียงเมืองน่านคน 1 ร้อยกุงนะผู้ 1 เป็นน้องร้อยข้างเอาเมียอยู่บ้าน

60/13 ดอนประตู่ไชยคน 1 เสีย

61/1 สักกราช 1240 ตัว (พ.ศ.2421)) ปีเปิกยี่ เดือน 3 แรม (?คำ) เจ้าเมืองลำแตงหื้อเจ้านามวงศ์ลูกเจ้าพระยา

61/2 อานุภาพและพญาศรีวิไชยป่าไพร่นำเอาม้าสีขาวตัว 1 งาช้างคู่ 1 ลงมาถวายถึงสมเด็จพระเจ้า

61/3 มหาชีวิตแล้วพระองค์ก็พระราชทานหื้อเจ้านามวงศ์ แก้วปภาชมชื่นลูก 1 แก้วปชากานลูก 1

61/4 แก้วขาวลูก 1 แหวนดวง 1 ปิ่นผ้าหลัง (ฝรั่ง) บอก 1 ผ้าลายดอกเขียวไม้ 1 ผ้าสีศรียมไม้ 1 สีเสียด

61/5 2 หมิ่น ได้พระทานหื้อพญาศรีวิไชยผ้าลายเหลืองผืน 1 แก้วขาวลูก 1 พระทานหื้อลูกปาว ผ้าแดงคนผืน

61/6 ได้พระราชทานฝากขึ้นไปหื้อเจ้าเมืองลำ แก้วไอสรูลูก 1 แก้วรุ่ง 2 ลูก แก้วตาแล 1

61/7 แก้วบ่อว่าหัวเปิดลูก 1 แก้วปภาชมชื่นลูก 1 แก้วบ่อนุ่ลูก 1 แก้วปะเลียงหม้อลูก 1 ร่มผ้าหลัง

61/8 2 คัน ผ้าลายดอกแดงไม้ 1 ผ้า ลายดอกเหลือง 2 วา ผ้าศรียมขาวไม้ 1 สีเสียด 2 หมิ่นอันนี้หื้อ

61/9 เจ้าเมืองลำได้จดหมายไว้มีฉันที้แล //

จบกฎหมายอาณัติจักรหลักคำฉบับวัดดอนไชยพระบาท ปรีวรรตโดยสมเจตน์ วัฒนเกษมและฉบับพิพิธภัณฑ์จังหวัดน่าน ปรีวรรตสรสวดี อ่องสกุล

อธิบายศัพท์

2/2	เป็น	=	ต้นฉบับเขียน เปน ทุกแห่ง
2/7	ฤๅ	=	ไต่ฤๅ ต้นฉบับเขียนฤๅ
	ท่ง	=	ท่ง
2/8	ตะวัน	=	ต้นฉบับเขียน วัน ผู้ปริวรรตบุรณะเป็นตะวัน
2/9	เหมียดยหมาย	=	ทำคำหิรูปพรรณ
2/11	พันรนั้น	=	การพัน
2/13	กระทำ	=	ต้นฉบับเขียน กทำ ทั้งฉบับ
3/4	อาณาจักรกฎ	=	กฎหมายของบ้านเมือง ต้นฉบับเขียนเป็น อาณาจักกต
3/5	เพิง	=	เหมาะสม, ควร, ดี ออกเสียงเพิง
3/6	ฉนั้น	=	เช่นนี้ ต้นฉบับเขียนฉนั้น เพราะคนเมือง ออกเสียง “ฉ” เป็น “ส”
3/14	ขรบทหลง	=	กรบทหลง คือ กรบทูลฉลอง เข้าใจว่า หมายถึงบุคคลผู้มีหน้าที่นำเรื่องเสนอต่อ กษัตริย์ (ศ.มณี พยอมยงค์)
4/2	วัน 4	=	วันพุธ
4/5	พ้อย	=	ยอม, กลับ ออกเสียงป้อย
4/6	คั้นว่า	=	หากว่า, คั้น = หาก
	ราชวัตร	=	ที่คุมขัง ต้นฉบับเขียน ราชวัด
4/8	ทื่อ	=	ถื่อ
4/9	ควายผู้แม่ดำพอนใหญ่่น้อย	=	ควายตัวผู้ ตัวเมีย สีดำ สีขาว ตัวใหญ่ ตัวเล็ก ความยที่มีลักษณะแตกต่างกัน ดังกล่าว ให้ถือว่ามิตัวเท่ากันคือ 200 ดอก
4/10	ต่อเก็ง	=	ต่อครั้ง คือ ลดลงครึ่งหนึ่ง
5/1	สนาม	=	สถานที่ว่าราชการ
5/3	ผีหนังพกัมม	=	ผีหนังปะกำ หนังปะกำคือเชือกจับช้าง (ศ.ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี)
5/12	พายลุน	=	ภายหลัง
5/13	กว้าน	=	ศาล
5/14	ป็น	=	แบ่ง

อธิบายศัพท์(ต่อ)

	ทำง	=	ทำนบที่เฉลี่ยงน้ำเข้าสู่นา
6/1	เขียง	=	ไม้ที่ขุดเป็นร่องเพื่อเป็นทางน้ำ
	ส่อปาว	=	ประกาศ
6/2	ตำร้าว	=	ร้าว
6/8	คลอง	=	กฎหมาย, จารัตประเพณี
6/11	หักห้าน	=	ต้นฉบับเขียน หักหาร หัก = ขาหัก ห้าน = ขาเป่
	องคะ	=	อวัยวะ
	โซ	=	ป่วย, ผอมโซ
7/1	กวน	=	รบกวน
	ควี่	=	รบกวน
7/3	สินดี	=	ค่าปรับ
7/4	ปล่องละเลิง	=	ปล่องไปเรื่อย, เทียวไป
7/5	รอก	=	กระดิ่ง
7/7	มล้างเท	=	ทำลาย
7/12	ข้างเลิง	=	ข้างป่า, ข้างไม่มีเจ้าของ
	โทษ	=	ต้นฉบับเขียน โทด
8/4	แก้คำ	=	คำชดใช้, ไขแทน
8/6	ถ้ำ	=	ต้นฉบับเขียน ฐ
8/7	บ่กุ่ม	=	ไม่รักษาให้ดี
8/9	ร่าเอน	=	ตายด้วยโรคห่า ยามเกิดโรคห่าระบาดจะ ล้มตายเป็นจำนวนมาก ออกเสียงเป็นฮ่าเอน (ศ. มณี พยอมยงค์)
8/10	ร่างรอย	=	รูปพจนนณสัณฐาน
8/12	ส่องเถิง	=	ส่งถึง
	สำคัญ	=	ต้นฉบับเขียน สำคัณ
	ยับ	=	ยับ
9/1	เมื่อบน	=	ขึ้นไป
	ผ่า	=	แบ่ง, ผ่าแก่ง = แบ่งครึ่ง
9/2	โภชนะ	=	อาหาร, การกิน ต้นฉบับเขียนโภ

อธิบายศัพท์(ต่อ)

	เล่ม	=	อักษรวิธีไทยกลาง เพราะล้นนาใช้เหล้ม
9/3	ลงลุ่ม	=	พระคลัง รูปศัพท์ “เล่ม” แสดงอิทธิพล
9/5	แม่นคำ	=	ต่ำกว่า
9/11	หมั่นขัน	=	คติความที่ฟ้องร้องนั้นเป็นความจริง
9/12	โท่ง	=	ทำให้แน่นหนา
	โทษ	=	ทุ่ง
		=	ปริวรรตตามต้นฉบับ
10/2	เหิงขวาง	=	หวง
	เบิกบาย	=	ปรับพื้นที่ป่าให้เป็นที่นา, ใช้กับการกระทำ
		=	ในสิ่งที่ดี
10/3	โจทนา	=	การหักท้วง, การฟ้องหา, คำกล่าวหา
	ถกถอน	=	ถอน
10/4	กระกุล	=	ตระกูล ต้นฉบับเขียนตระกูล
10/12	นาสัณฑ์	=	ศักดินาเป็นการกำหนดสถานภาพของบุคคล
			ต่างๆ ในสังคม (หน้า 39 กำหนดว่าเจ้าเมือง
			น่านมีนาสัณฑ์ = 1200 ดอก) ต้นฉบับเขียน
			นาสัณฑ์
11/6	ต้าน	=	พูด, เจาจา, พูดตอบ แอ้วต้าน หมายถึง
			ไปเที่ยวพูดจาเกี้ยวสาว
	ร้าง	=	แม่ร้าง
	สู้	=	สู้สม
11/7	น้ำเงิน	=	ทาสประเภทหนึ่ง
11/9	เหลี่ยน	=	หญิงชายได้เสียกัน
	พดา	=	ประดา, บรรดา (ทั้งหมด, ทั้งปวง)
11/10	แปงผี	=	เลี้ยงผีบรรพบุรุษฝ่ายหญิงผู้เสียชีวิต
12/1	เรือน	=	ต้นฉบับเขียน เร็ญ, เร็น แสดงว่าสมัย
			โบราณเขียนอย่างไรก็ได้ ไม่มีมาตรฐาน
			แม้ว่าคนเดียวกันเขียนคำเดียวกัน
			ในบรรทัดเดียวกันก็ไม่เหมือนกัน

อธิบายศัพท์(ต่อ)

12/2	ผู้ญิงมาน	=	ผู้หญิงตั้งครรภ์
	เดือนไฟ	=	ค่าอยู่ไฟช่องคลอด
12/3	ออกดีเป็นแล้ว	=	คลอดมาแล้วและทารกมีชีวิตอยู่
	ค่าเฝ้า	=	ค่าดูแลระหว่างตั้งครรภ์
12/9	เอาดอกเท่าเค้า	=	เอาดอกเบี้ยเท่ากับเงินต้น
12/11	लगप्ररू	=	บางคน
	อุปเทสวิธี	=	การแนะนำ, สั่งสอน
12/12	ประเทศ	=	ปริวรรตตามต้นฉบับ (เอกสารอื่นๆ มักใช้ ประเทศ)
12/13	ถ้ำแล	=	ต้นฉบับเขียน ๓๒๒
13/1	เผ็ด	=	อับอาย
13/2	เงินเป็นดอกแท้	=	เงินจริง
13/4	พ้อยชา	=	เข้าใจว่าเป็นข้าราชการที่มีหน้าที่ผลิตเงินตรา
	เบี้ยเงิน	=	แม่พิมพ์ที่ใช้ผลิตเงินตรา
	เบี้ย	=	หลอม
13/5	เงินด้าค่าเล่า	=	เงินตราที่มีลักษณะสีด้าหมอง
13/7	จ้า	=	ประทับตรา
	ขวัก	=	ควัก, เจาะ, ขุด, สลัก
14/1	บุง	=	กระบุงใช้เป็นมาตรารวัดอย่างหนึ่ง
14/2	ผองทวง	=	ดวง
14/4	นายอ้าย	=	นายด่าน
14/5	ลาสาประมาท	=	ไม่ระมัดระวัง (ลาสา = เผอเรอ)
14/6	สมณชีพรหมณ์	=	ต้นฉบับเขียน สมณชีพราม
	ชलग	=	หนังสือเดินทาง
14/8	หื้อเกาะ	=	ให้จับกุม
14/11	ลูก	=	มาจาก
15/11	รวม	=	รวม ออกเสียง ฮอม
16/2	สมัคร	=	ต้นฉบับเขียน สมักร์
16/4	ย้ายชู	=	ย้ายไปอยู่ด้วยกัน
16/10	หมอพราน	=	นายพราน

อธิบายศัพท์(ต่อ)

16/12	จดหมายสำคัญหนักเบา	=	จดลักษณะสิ่งของและจำนวนน้ำหนัก
17/1	ลัก	=	ต้นฉบับเขียน รัก
	ราชสมบัติ	=	ต้นฉบับเขียน ราชสมบัติ
17/2	พดาสักดิ์	=	ประดาศักดิ์, บรรดาศักดิ์ ต้นฉบับเขียน ภดาสัก
	เขียน	=	ต้นฉบับเขียน ขัชร
17/3	แปงคั้งแปงลี	=	ทำเครื่องมือจับปลา
17/4	บ่ขับ	=	ไม่ทำ
17/6	รู้้งควา	=	ค้างควา
17/7	ป้ำ	=	โค่นต้นไม้
	กินส้ม	=	กินของมีรสเปรี้ยว
	ราน	=	ตัดกิ่งไม้
17/10	ครุอุปัฏฐาก	=	ผู้อุปถัมภ์มาก
17/11	ชู่	=	ทุก
17/13	อัด	=	น่าจะเป็น อด หมายถึงอดทน
18/2	ปสาทะ	=	เลื่อมใส
18/4	ล่าเถื่อน	=	ล่าสัตว์
	ทือลาน	=	เจาะหูใส่ลาน ออกเสียงเป็น ตือลาน
18/7	ในเขตแก้วเจ้าลานสาม	=	ในเขตกำแพงของวัด
18/8	คลอง	=	ต้นฉบับเขียน คอง
18/10	ผิแผ่น	=	อาจจะเป็นผิแผ่น หมายถึง การวางแผน เพื่อพลิกสถานการณ์ (ศ.ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี)
	กินคาน	=	กินน้ำสบถ
19/3	ประตุ	=	ต้นฉบับเขียนเป็น ปตุ ทั้งสิ้น
19/8	ผ่อคอย	=	คอยดูแล
21/1	โฝจา	=	พุดจา
21/2	รักแพงกัน	=	รักชอบกัน
21/3	อย่าว่ารีอ	=	อย่าว่าอะไร
21/4	เหตุการณ์	=	ต้นฉบับเขียน เหตุการณ์
21/10	จิม	=	ใกล้

อธิบายศัพท์(ต่อ)

28/3	ขรง	=	อาณาเขต
	จักรวรรดิ	=	อาณาเขตที่อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองอันเดียวกัน ดันฉบับเขียนจกขหวัด
23/5	หื้อ	=	จีนฮ่อ
	กก	=	สับ
23/8	บัวร์ณ	=	โบราณ
23/10	กรุณา	=	ดันฉบับเขียน ขุนหนา
23/12	เลียบ	=	ตรวจ
24/3	หัวสิบ	=	สันนิษฐานว่าเป็นตำแหน่งผู้ดูแลไพร่ที่เรียกว่า นายสิบ
	นายฝ่าย	=	ผู้จัดการดูแลเหมืองฝ่าย
24/9	ลัดรัง	=	เดินผ่าน
24/13	เงินแถบ	=	เงินรูปี จำนวน 1 แถบมีค่า 80 สตางค์
	ปาย	=	กว่า
	ปายสลิ้ง	=	มีเศษอีกสลิ้ง
25/2	บวก	=	แ่อง หมายถึงแ่องที่เกิดจากควายไปนอนในที่นา
25/5	สัญญา	=	ดันฉบับเขียนสนยา
26/3	ถ้าฝักฏ	=	ถ้าฝ่าฝืนกฎหมาย
26/11	มีดซุย	=	มีดพก
	คำกั้น	=	คำพูดหยาบคาย
	ปัสสหาน	=	ทำทาย , สบถสบาน
28/4	ว้องคอ	=	บ่วงคอ
	คอก	=	คุก , ที่คุมขัง
28/5	ของสำคัญ	=	ของกลาง , หลักฐานการทำผิด
31/11	อ้อม	=	เครื่องมือคล้องคอกควาย
49/3	กากคำ	=	ข้อตกลง
49/5	ทัพพ	=	มั่นคง , แข็งแรง , แน่นหนา
49/7	ประหยา	=	ปัญญา ดันฉบับเขียนปญา
51/3	ต่าง	=	บรรทุก (จัวบมีต่างคือจัวเปล่าไม่บรรทุกของ)

อธิบายศัพท์(ต่อ)

51/9	เจ้าบวคนายตอ	=	มูลนาย
	คิงคน	=	คน (คิง = ร่างกาย , ตัวตน)
52/1	ข้าหน้าเบี้ยน้ำเงิน	=	ทาสน้ำเงินเป็นทาสเพราะติดหนี้
52/2	ข้าปลายหอกงาช้าง	=	ทาสเชลย เป็นทาสที่ได้มาจากศึกสงคราม
53/4	โซ่ตรวน	=	ต้นฉบับเขียน โส้จวร
53/11	ดาครวัลลักหนี	=	เก็บข้าวของแอบหนีไป
54/6	กวมแดน	=	คร่อมแดน
54/7	คราววันคำ	=	ระยะทาง 1 วัน (คราว = ระยะทาง)
55/7	อุทราหม	=	คะนอง , ไม่ผูกไว้
55/8	เพียะ	=	แสดง
56/2	คราววาย	=	ระยะทางไกล (เดินเท้าไม่ถึงวัน)
57/10	ย่าตัน	=	ต้นฉบับคัมภีร์ที่ใช้เป็นแบบในการคัดลอก

ภาคผนวก ข
จำนวนวัดที่ปรากฏในพงศาวดารเมืองน่าน
ในสมัยเจ้าหลวงอินทรวรฤทธิเดชฯ

จำนวนวัดที่ปรากฏในพงศาวดารเมืองน่านในสมัยเจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชฯ ดังนี้

1. พระวิหารช้างค้ำ
2. พระวิหารกู่คำ
3. วัดมิ่งเมือง
4. วิหารวัดนาพัน
5. พระธาตุเจ้าแดง
6. พระธาตุเจ้าจอมทองเมือง
7. พระธาตุเจ้าหนองบัว เมืองไชยพรหม
8. พระวิหารวัดดอนไชย เมืองศรีสะเกษ
9. พระวิหารหลวงวัดภูมินทร์
10. พระธาตุเจ้าวัดพระยาภู
11. พระธาตุเจ้าจอมจ้อ เมืองเทิง
12. พระธาตุเจ้าปดุง เมืองอินทร์
13. พระธาตุเจ้าสบแวน เมืองเชียงคำ
14. พระธาตุเจ้าเบ็งสกัต เมืองบัว
15. หอพระธรรม
16. พระวิหารวัดม่วงใต้
17. พระวิหารวัดสวนตาลและอุโบสถ
18. วิหารดอนเขาแก้วและวิหารตีนดอยเขาแก้ว
19. พระวิหารวัดมณเฑียร
20. พระวิหารวัดพันต้น
21. พระวิหารวัดหัวข่วงและอุโบสถวัดช้างค้ำ
22. เอาฉัตรเก็งไสยยอดพระธาตุเจ้าแช่แห้ง

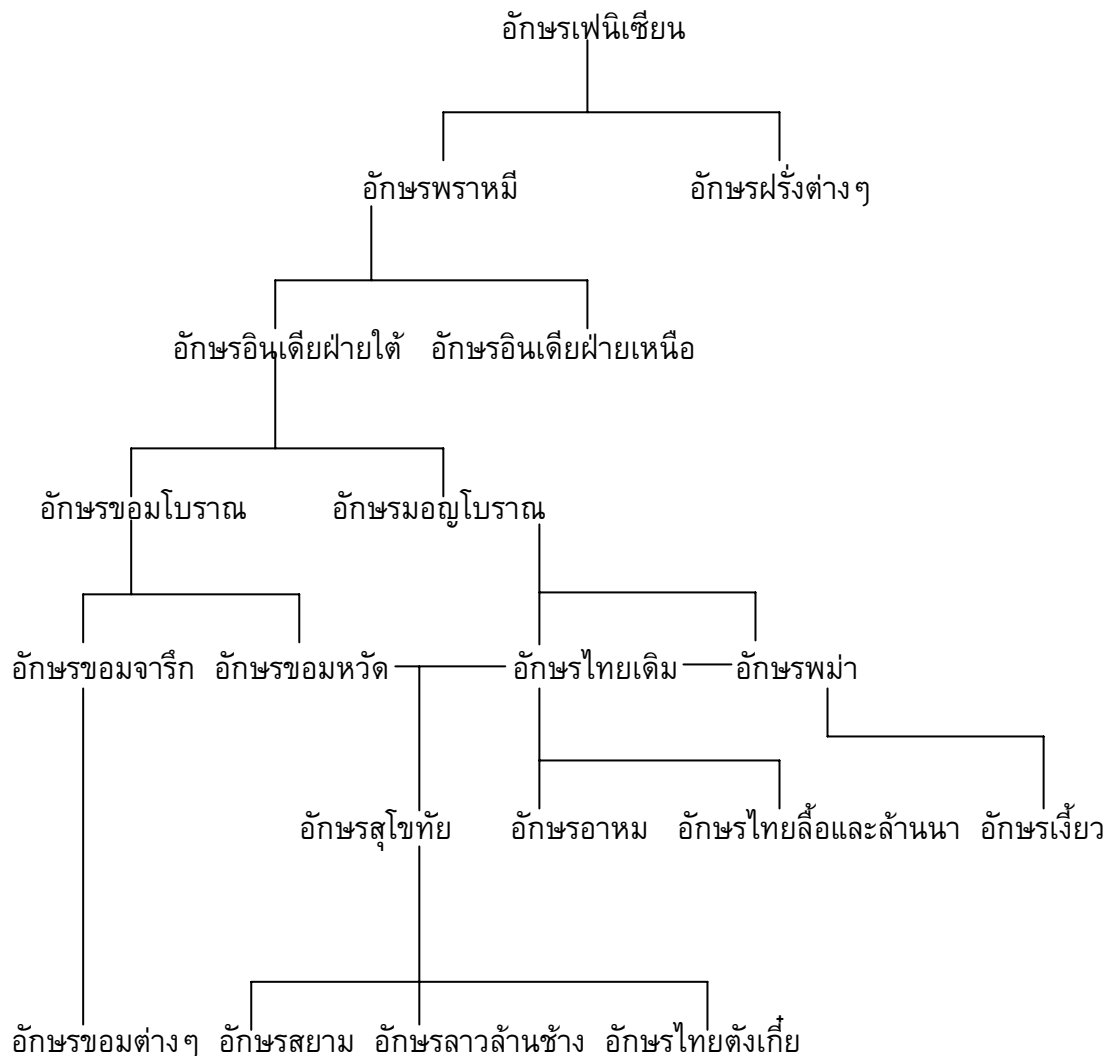
นอกจากสร้างวัด ซ่อมแซมวัดต่างๆแล้วเจ้าหลวงอนันตวรฤทธิเดชฯได้สร้างพระไตรปิฎกอีกจำนวนมาก (ดังปรากฏในพงศาวดารเมืองน่าน)และมีการให้ทาน

ภาคผนวก ค
อักษรธรรมล้านนา

อักษรธรรมล้านนา

อักษรชนิดนี้มีชื่อเรียกแตกต่างกันออกไปตามแต่เหตุผลของผู้เรียก เช่นอักษรล้านนาไทยเพราะว่าเป็นอักษรที่ใช้ในอาณาจักรล้านนา อักษรไทยวนเรียกชื่อตามเผ่าชนดั้งเดิมล้านนาไทยคือไทยวนหรือไทยโยนก ตัวหนังสือเมืองหรือตัวเมือง เพราะคนล้านนาเรียกตัวเองว่าคนเมืองจึงเรียกตัวอักษรที่ตนเองใช้ว่า “ตัวเมือง” ด้วย อักษรธรรมหรือตัวธรรมที่เรียกเช่นนี้ก็เพราะตัวอักษรชนิดนี้นิยมใช้บันทึกพระธรรมคำสั่งสอน

อักษรล้านนามีลักษณะกลมป้อมคล้ายอักษรอมฤ พม่า และเงี้ยว โดยเฉพาะได้รับอิทธิพลจากอักษรอมฤโบราณ ทั้งนี้ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ เสนอแผนภูมิอักษรสมภพดังนี้

ภาคผนวก ง

ประกาศเลิกการค้าและการสูบบุหรี่ สมัยรัชกาลที่ 3 ฉบับพิมพ์หมอบรัดเลย์

ประกาศเลิกการค้าและการสูบฝิ่น สมัยรัชกาลที่ 3 ฉบับพิมพ์หมอบรัดเลย์¹

ด้วยเจ้าพญาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม รับพระราชโองการใส่เกล้าใส่กระหม่อม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งว่า ตั้งแต่เสด็จขึ้นราชภิเศกเสวยราชสมบัติ ตั้งพระไทยจะบำรุงพระบวรพุทธศาสนา รักษาแผ่นดินปกครองพระบรมวงษานุวงศ์ ข้าทูลละออง ทูลีพระบาท และราษฎรลูกคำพานิช จะให้ทำมาหากินปราศจากโทษ จะให้มีประโยชน์ ทรัพย์สินอยู่เย็นเป็นสุขทั่วไปโดยพระไทยตั้งต่อพระโพธิญาณ กอบไปด้วยพระกรุณาแก่สรรพสัตว์เป็นอันมาก ทรงพระราชดำริเห็นว่าคนสูบฝิ่นกินฝิ่นเป็นเสี้ยนหนามพระพุทธศาสนา ให้แผ่นดินเกิดจุลาจรต่าง ๆ ฝิ่นเป็นของชั่วห้ามปรามสืบต่อมาทุกแผ่นดิน โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีพระราชบริหารบัญญัติแจกประกาศไปแต่ก่อนห้ามมิให้ผู้ใด ๆ ซื้อฝิ่นขายฝิ่น ฝิ่นสุก ฝิ่นดิบของผู้ใดมี ให้เอามาส่งไว้ในพระคลังในซ้ายให้สิ้นเชิง กว่าจะผ่อนเอาออกไปขายเสีย นอกประเทศ อย่าให้เอาฝิ่นไว้กับบ้านเรือนโรงร้านเรือแพลอบลักซื้อขายแก่กัน ถ้ามีฟังมีผู้จับได้ ให้เอาฝิ่นตั้งปรับไหมเจ้าของฝิ่น 10 ต่ฝิ่นที่จับได้นั้นโปรดให้เอาไปขายเสียนอกประเทศได้ ราคาเท่าใด ก็ให้หักเงินพิไยลงให้เจ้าของฝิ่น ให้ข้าราชการตั้งกองชำระปรับไหม โดยพระไทยจะชรรมาณคนโลกที่ซ่อนฝิ่นไว้ซื้อขาย ให้เสียทรัพย์สินค่าปรับไหม จะได้ขีดหลาบและคนที่ เหนแก่แผ่นดินมีกระตัญญูพระเดชพระคุณ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวว้ เอาฝิ่นมาส่งฝากไว้ตาม กฎหมายพระราชบัญญัติก็มี ที่เป็นคนพาลสันดานโลภจะเอากำไรในการซื้อฝิ่นขายฝิ่น ก็ยังลอบซื้อขายอยู่จนมีผู้จับได้ต้องปรับไหมก็มากหลายราย แต่ให้ตั้งกองจับปรับไหมมากก็นานกว่าสิบปี แล้ว ก็ยังลอบลักรับซื้อเอาฝิ่นเข้ามาขายมากขึ้นกว่าแต่ก่อนคนสูบฝิ่นกินฝิ่นก็ชุกชุมขึ้น หาขีดหลาบละเวนเสียไม่ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวว้จึงทรงพระปรารพจะรับัตตรอนฝิ่น จะไม่ให้มีอยู่ในแผ่นดิน และฝิ่นนี้ก็ไม่พืชน้ผลคั้นล้าอยู่ในแคว้นแคว้นขอบขันทเสมา ฝิ่นนี้มาแต่ นาๆประเทศ ไม่มีคนรับรองซื้อหามาแล้วฝิ่นก็จะสิ้น คนที่เคยสูบฝิ่นไม่มีที่ซื้อ แล้วก็ ลดหย่อนผ่อนสูบน้อยลงภจะอดเสียได้บ้าง ที่คนไม่เคยสูบฝิ่นก็จะมิได้คบภากันสูบกินฝิ่น ต่อไป และทุกวันนี้ลูกคำพานิชในกรุงเทพพระมหานคร ที่มีสำเภารือเสารือไปไปค้าขายนอก ประเทศยังซอฝิ่นซอเงินเข้ามาซื้อขายแก่กัน อีกอย่างหนึ่งลูกคำนอกประเทศรู้ว่าลูกคำในแคว้นกรุงเทพพระมหานครลอบซื้อขายฝิ่นกันได้อยู่ จะบรรทุกฝิ่นมาลอบซื้อลอบขายอยู่ปลาย เขตปลายแดน มีผู้รับซื้อส่งต่อกันเข้ามา ฝิ่นจึงมีเสมออยู่ในแผ่นดินไม่ขาด แล้วการลอบลักซื้อ ขายฝิ่นกันดังกล่าวนี ก็ซื้อขายกันเป็นเงินทั้งสิ้น เงินทองในแผ่นดินออกไปนอกประเทศเพราะ คำฝิ่นก็โดยมากจำจะห้ามปรามจับกุมทำให้ขีดหลาบจงได้ จึงมีพระราชโองการดำหรัสสั่ง เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ให้สืบสวนคอยสกัดจับลูกคำเจ้าของฝิ่น และผู้รับซื้อ

¹“ประกาศเลิกการค้าและการสูบฝิ่น สมัยรัชกาลที่ 3,” ใน *โลกประวัติศาสตร์*. 5(1) มกราคม-มีนาคม :24-25.

ฝืนให้ได้หัว ครั้นเดือน 4 ปีจอสำเภาทิศกเจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม ออกไป
ส่งกองทัพนชเรฐรู้ว่า อ้ายจีนเรือกายเข้ามาจอดขายฝืนอยู่ที่สมมุขสองลำ บอกขึ้นมา
กราบบังคมทูลพระกรุณาทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้
พระยาณรงฤทธิโกษาพระยาวิเสศศักดิ์คุมทหารปืนเมืองสมุทปราการ ลงเรือรบออกไปติดตาม
จับจีนเรือกายได้ลำหนึ่งได้ฝืน 23 ปัก อ้ายจีนเรือกายให้การว่าแะเข้าบ้านแหลมขายฝืนให้ผู้มี
ชื่อที่บ้านแหลมแปดปัก จึงโปรดให้พระมหาเทพออกไปชำระจับได้อ้ายจีนผู้ซื้อฝืนเป็นหลาย
รายชดดอกันไป ได้ให้ข้าหลวงแยกกันไปชำระพวกซื้อฝืนตามหัวเมืองฝ่ายชเลอยู่แล้ว แลใน
กรุงเทพพระมหานครหัวเมืองปากใต้ฝ่ายเหนือทั้งปวง ไทจีนลูกค้าพานิชก็ยงเอาฝืนซ่อนเร้น
ไว้ลอบซื้อขายแก่กันมีอยู่โดยมาด แต่ก่อนโปรดให้ข้าราชการ ตั้งกองชำระแต่งคนสืบเสาะ
จับกุมเอาฝืนมาตั้งปรับไหม เป็นแต่ข้าราชการผู้นอนชำระ สืบสาวจับฝืนหาได้สิ้นไม่ ครั้นนี้
สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวจะทรงชำระจึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมดำหริตั้งตั้งแต่พระบรม
วงษ มีกรมหลวงรักษมณเรศเป็นประธาน และเจ้าพระยาบดินทร์เดชาที่สมุหนายกเจ้า
เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหม แลเสนาบดีข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้มีกระตัญญูพระ
เดชพระคุณช่วยรักษาแผ่นดินพร้อมกันให้ช่วยกันสืบสาวชำระเอาตัวเจ้าของฝืนแลฝืนให้สิ้นจ
ได้ ถ้าชำระได้ตัวผู้ที่เอาฝืนไว้ก็จะให้มีโทษปรับไหมให้เช็ดหลาบ ทั้งจะให้ผู้อื่นกลัวเกรงพระ
ราชอาญาอาณาจักรอย่าให้บังอาจซื้อขายฝืนต่อไปอีก ฝืนไม่มีแล้วก็จะได้สิ้นสิ้นหนาม
แผ่นดินไปอย่างหนึ่ง แต่ยงทรงพระอาไลยเจ้าภาสเจ้าสัวลูกค้าวานิช ที่ได้พึ่งพระบารมีอาไศรย
แผ่นดินค้าขายหากินมีความสุขมา จะมีฝืนอยู่ก่อนแล้วจะเอาฝืนมาบอกกล่าวก็กลัวจะได้
ความผิด และอายอับประยจะชูปักปิดข่มซ่อนฝืนไว้ โดยใจประมาทก็จะหาพ้นไม่ คงจะชำระ
สืบสาวเอาได้ก็จะต้องพระราชอาญาได้ความพินาศฉิบหายยับเยินสิ้นสิ้นชื่อเสียงไปเสียเปล่า
สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาเมตตาแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเป็นอันมากโปรดเกล้า
โปรดกระหม่อม จะให้ออกาษแก่ผู้ซึ่งมีฝืนอยู่นั้น ให้เอาฝืนมาแลกโทษ จะยกโทษหลวงโทษ
ปรับไหมพระราชทานให้เหมือนครั้งปีรگانพศก โจรกำเริบลักช้างม้าโคกระบือปล้น สดมย่อง
เบาทรัพย์สิ่งของชุกชุมจะให้ตั้งกองจับโจรก็คงได้ตัว แต่จะต้องโทษประหารชีวิตร เหมียนดีจำใส่
คุกไว้ตามกฎหมาย ทรงเห็นว่าโจรทั้งนี้เป้นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินจะต้องทุกขโทษไปชั่วนี้ชั่วหน้า
จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้หมายประกาศปาวร้องราษฎรผู้ใดกระทำโจกกรรมหยาบเข้ามา
แต่ก่อน ให้มาแลกโทษบอกความจริงกับแม่กองผู้ชำระพวกโจรทั้งปวงรู้สึกโทษตัวกลัวพระราช
อาญา ภากันเข้ามาแลกโทษพระราชทานให้ทั้งค่าฤชากรละการก็โปรดห้ามมิให้กองชำระเรียก
เอา แล้วพระราชทานพระราชโอวาทสั่งสอนให้ได้สติรู้ตัวจะได้ละเสียซึ่งความชั่วอันกระทำ
มาแต่หลัง ถ้ากลับตัวได้ตามคำโบราณว่าต้นคตปลายตรง ก็คงจะเอาความสุขได้ในชั่วนี้แล
ภายหลัง โดนพระไทยกอบไปด้วยพระมหากรุณาเมตตาจะทรงสงเคราะห์ไพร่ฟ้าประชาราให้ได้
ความสุขต่อไป แลผู้ซึ่งมีฝืนอยู่นั้นก็เหมือนกัน ด้วยแต่ก่อนได้ประมาทหลงกินไปแล้ว รู้สึก
โทษตัวกลัวความผิดก็ให้อาฝืนที่มีอยู่มากน้อยเท่าใดให้อาฝืนมาแลกโทษต่อเจ้าพระยาทรมมา

เสนาบดีผู้ใหญ่ซึ่งโปรดให้เป็นแม่กองรับแลกโทษ ถ้าผู้ใดเอาฝิ่นมาแลกโทษสิ้นโดยดีแล้ว ถึงว่าแต่ก่อนจะซื้อฝิ่นขายฝิ่นมามากน้อยประการใดก็โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม: ให้ยกโทษพระราชทานให้ทั้งโทษปรับไหม หากมีกับผู้ที่มาแลกโทษไม่ สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวขอเสียอย่างเดียวแต่อย่าให้ซื้อฝิ่นขายฝิ่นต่อไป แลฝ่ายพริกไทนครมาตงาข้างเร่วกระวาน เป็นของต้องห้ามมาแต่ก่อน ก็ได้โปรดให้ค้าขายกับของอินบันดาของสินค้ามีอยู่ในแผ่นดิน ให้ซื้อขายตามสมักปรารถนาหาให้ห้ามปรามไม่ จนเข้าเกลือบ่นของสำหรับพระนครก็ได้ทรงผ่อนปรนให้ซื้อขายโดยพระไทยปรารถนา จะให้เจ้าภาษีเจ้าส่วยลูกค้าวานิช ฟังพระโศธิสมภาร มีทรัพย์สินบริบูรณ์มั่งคั่งเป็นเสฐียรจะไ้ดงามพระนครไปภายนอก และฝิ่นไม่เป็นของสินค้า ซึ่งจะเอาฝิ่นเป็นสินค้าซื้อขายแก่กันหาชอบไม่ จะทรงห้ามเสียให้เด็ดขาด จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้กรมหลวงรักษารัตนเรศเจ้าพระยาบดินทร์เดชาที่สมุหนายก: เจ้าพระยาพระคลังว่าที่สมุหพระกลาโหมเสนาบดีผู้ใหญ่เป็นแม่กองพร้อมด้วยข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ตั้งกองชำระฝิ่นณกรุงเทพพระมหานคร โปรดให้พระยาพลเทพกับพระมหาเทพออกไปตั้งกองสืบสาวชำระฝิ่นณเมืองเพชรบุรีเมืองสมุทรสงครามเมืองสาครบุรีเมืองนครไชยศรี ให้พระยามหาอำมาตย์พยาวิสูตรโกษาจะหมื่นไชยเอกรจะหมื่นอินทามาศออกไปตั้งชำระฝิ่นณเมืองชลบุรี เมืองฉะเชิงเชราเมืองปราจีนเมืองนครนายก ได้โปรดให้มีตราออกไปถึงเจ้าพระยามรราชพระยาศรีพิพัฒน์ให้ชำระฝิ่นณเมืองสงขลาเมืองถลางเมืองพังงาเมืองตะกั่วทุ่งเมืองตะกั่วป่า ก็ได้โปรดให้พระยาไชยาออกไปชำระอยู่แล้ว ถ้ากองชำระณกรุงเทพพระมหานคร ชำระไท่จีนมีเชื้อเจ้าของฝิ่นเกี่ยวข้องออกไปณหัวเมืองก็จะมีตราออกไปให้ข้าหลวงจับส่งเข้ามาชำระไ้สวน ณกรุงเทพพระมหานคร ถ้ากองชำระณหัวเมืองชำระเกี่ยวข้องถึงไท่จีน ณ กรุงเทพพระมหานคร ก็ให้ข้าหลวงบอกหนังสือเข้ามาจะเอาตัวผู้ซึ่งเกี่ยวข้องส่งออกไปให้ชำระ ณ หัวเมือง ให้ข้าหลวงกองชำระสืบสาวจับ ถึงกันกับกองชำระ ณ กรุงเทพพระมหานคร :สุดแต่จะให้ชำระสืบเอาฝิ่นให้สิ้น ถ้าผู้ใด ๆ ซึ่งอยู่ในแขวงกรุงเทพพระมหานครมีฝิ่นอยู่มากน้อยเท่าใด ให้เอาฝิ่นมาแลกโทษให้สิ้น ถ้าผู้ใดมีฝิ่นอยู่มิได้เขามาแลกโทษช่มช่อนฝิ่นไว้ปรารถนาจะค้าขายหาเงินในการซื้อฝิ่นขายฝิ่นไม่กลัวเกรงพระราชอาญา ก็เป็นอนุคุณผลกรรมจะให้บังเกิดความวิเศษวิเศษจะทองพระราชดำริให้สืบสาวชำระไ้ตัวผู้ที่มีพิจารณาเป็นสัจแล้วจะให้กระทำโทษลงพระราชอาญาโดยสาหัสควรจะประหารชีวิตก็จะให้ประหารชีวิตเสีย อย่าให้มีผู้เอาเยี่ยงอย่างซื้อขายฝิ่นอยู่ในแผ่นดินต่อไป ให้เจ้าเมืองปลัดยกกบัตกรมการผู้รักษาเมืองเอาตราสำหรับที่ ปิดหมายแจกไปไว้กับนายอำเภอกำนันพันนายบ้านราษฎรไท่จีนลูกค้าวานิช ซึ่งตั้งบ้านตั้งเรือนตึกโรงร้านอยู่แพให้สิ้นแขวงอำเภอ ให้รู้จ้งทั่วอย่าให้ขาดไ้ตามรับสั่ง หมายมา ณ วันพฤหัสบดีเดือนหกขึ้นห้าค่ำ จุลศักราช 1201 ปีกุนเอกศก

ภาคผนวก จ
ประกาศห้ามซื้อขายฝิ่น ฉบับสมุดไทยดำ

ประกาศห้ามซื้อขายฝิ่น ฉบับสมุดไทยคำ¹

ศุภมัสดุ 2382 พระศรีภูมิปรีชาราชเสนาบดีศรีสารลักษณ์ รับพระราชโองการใส่เหนือเกล้าด้วยพระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราช รามาธิบดี ศรีสินทรมหจักรพรรตริราชา... พระพุทธเจ้าอยู่หัว อันเสด็จราชาภิเษกถวัลยราชเฝ้าพิภพ ณ กรุงทวารวดีศรีอยุธยา มหาตिलกภพนพรัตนราชธานีบุรีรมย์ อุดมมหาสถานเสด็จออก ณ พระที่นั่งบุษปกมลามหาอมรินทรวินิจฉัย พร้อมด้วยหม่อมขุนมาตยามนตรีกระวีรชาติราชสุริวงษ์พฤตพาโหราจารย์ เฝ้าเบื้องบาทบกขมาศ ทรงพระราชดำริห์เป็นคุณประโยชน์แก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินสิ้นทั้งสมณพราหมณาจารย์ทั่วพระราชอาณาเขตรากาลทุกวันนี้ทวยราษฎร์ทั้งหลายพากันกำเริบ จิตคิดซื้อขายสิ่งของมิได้ต้องด้วยพระราชกฤษฎีกาบัญญัติห้ามทั้งฝ่ายพุทธจักร พระราชอาณาจักรคบคิดกันลักลอบเอาฝิ่นเข้ามาซุ่มซ่อนไว้ซื้อขายในบ้านเมืองซุกซุมมากขึ้นกว่าแต่ก่อน จะทำให้แผ่นดินร้อนเสียพระราชกฤษฎีกาโบราณกษัตริย์ ถ้าพวกซื้อขายฝิ่นยังลักลอบเอาฝิ่นมาขายได้อยู่ตราบใดคนสูบฝิ่นก็จะซุกซุมขึ้นเป็นอันตรายยิ่งนักตราบนั้น ถ้าพวกซื้อขายฝิ่นไม่มีในบ้านเมืองแล้วเมื่อใด คนสูบฝิ่นก็จะเหือดห่างว่างเว้นลงเมื่อนั้น กาลนี้สมควรจะชำระฝิ่นทั่วแผ่นดินกรุงเทพมหานครให้สิ้น เก็บเอาฝิ่นมาเผาเสียให้เป็นจุล แล้วจะตัดมูลเหตุให้เป็นสมุดเฉพาดังขาด อย่าให้ลูกคำพานิชในกรุงเทพมหานครนานาประเทศเล็ดลอดลักเอาฝิ่นเข้ามาซื้อขายแลกเปลี่ยนสืบทอดไปได้ บ้านเมืองก็จะหายอันตรายมิได้ ทั้งพระราชกฤษฎีกาโบราณกษัตริย์ให้ตราไว้วันนั้นก็รุ่งเรืองสืบทอดไปชั่วกัลป์ปาวสานพระราชวชิรญาณบังเกิดตัดกระแสความเดือดดาลลงดังนี้ จึงมีพระราชโองการมารพระบัณฑูรสรสิงหนาทดรัสเหนือเกล้าฯ ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งให้ข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อย มีเจ้าพระยาบดินทรเดชาและเจ้าพระยาลงว่าที่สมุหกลาโหม เป็นต้น ให้ชำระเก็บเอาฝิ่นสิ้นทั้งแผ่นดินกรุงเทพรัตนโกสินทร์ เก็บได้ฝิ่นสุกกลองสูบฝิ่น ศรีษะกลองเป็นอันมาก แล้วให้ก่อเตาเผาฝิ่น 6 เตา กว้างสี่ศอก ครั้น ณ วันเดือน 6 แรม 8 ค่ำ ปีกุน เอกศก ให้ตั้งพิธีปลีกรรมบวงสรวงเทพยดาอารักษ์ทุกเทวสถานประกาศเชิญเทพยาในอนันตจักรวาลให้สองญาณเห็นทั่วกัน จัดพวกพนักงานเอก 30 คน พระยามหานุภาพเป็นแม่กอง ครั้นเผาฝิ่นสิ้นจำนวนแล้วให้ชนเอาจุนถ้ำเข้าใส่ไว้ในป้อมบิศตันใกล้เทวสถานด้านทักษิณทิศ ซึ่งพราหมณ์ประกาศปาคิตเรียกว่าพรหมเทวสถาน เป็นศาลไว้เทวรูปต่างๆ เป็นต้นว่า อิศวรพรหม อิศวรทรงโคอุศุราช นางอุมาภคินี พระฤาษีบรรลัษโภษฐ์แล้วทรงพระมหากรุณาโปรดให้พิมพ์คำประกาศเป็นพระราชกฤษฎีกา จารึกแผ่นศิลาไว้เป็นสำคัญว่า กษัตริย์องค์ใดๆ ได้ถวัลยราชผ่านสมบัติสืบๆ ไปในอนาคตจนสิ้นกาลพระศาสนาห้าพันปีเป็นกำหนด ณ กรุงเทพรัตนโกสินทร์มหินทราอยุธยา

¹ประกาศห้ามซื้อขายฝิ่นและสูบฝิ่น. (หนังสือสมุดไทยคำ). (จ.ศ.1210). เส้นดินสอขาว. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 33. หมวดจดหมายเหตุรัชกาลที่ 3.

หาราชธานี และได้อ่านดูรู้แจ้งศุภอักษรราชานุสาสน์พระราชภามิตเป็นพระราชกฤษฎีกาจารย์
ตราไว้ ณ แผ่นศิลาแล้ว กษัตริย์พระองค์นั้นๆ พึงปฏิบัติตามเยี่ยงอย่างราชานุสาสน์พระราช
ภามิต อย่าพึงคิดประทุษร้าย เพิกถอน ตีตรวนพระราชบัญญัติอันนี้เสีย เมื่อรู้เห็นว่าคนสุบ
ฝืนยังเกิดชุกชุมมากขึ้นในบ้านเมืองเมื่อใด ก็พึงปฏิบัติควรแก่ราชานุสาสน์ตัดผลตัดเหตุให้
เด็ดขาด ชำระพวกลูกค้ำพานิชคิดเอาฝืนมาเผาเสียให้สิ้นเมื่อนั้น แล้วกอบิศตันบรรจุเอาฝืน
เอาให้ปรากฏในแผ่นดิน อย่าให้นานาประเทศดูหมิ่นกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาได้เป็นอันขาด
ถ้ากษัตริย์พระองค์ใดๆ ได้ถวัลย์ราชสมบัติไม่ปฏิบัติตามพระราชกฤษฎีกาซึ่งได้ตราไว้ดังนี้
กษัตริย์พระองค์นั้นๆ ไซ้เชื้อชาติกษัตริย์ขัตติยวงศ์ศากยราชเป็นหินชาติกษัตริย์จันทาลแท้ อนึ่ง
ทรงพระมหากรุณาโปรดดรัสเหนือเกล้าสั่งว่าให้ประกาศให้วैयाเชิญเทวดาและหมู่เทวดาใน
อาณาเขตแดนโกฏจักรวาล...บันดาได้รับเครื่องธรรมพลีกรรมอันพิเศษซึ่งสมเด็จพระบรมราชาธิราช
รามาวดีศรีอยุธยามหานครศรีสรรเพชญ์บรมบพิตร พระพุทธเจ้ากรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยามหา
นคร ทรงพระมหากรุณาโปรดหล่อหลังเต้าทักษิณทกทรงกลีปนาพระราชอุทิศประทานให้ทุก
ทิวาราตรีกาล ขอเชิญเทพดาเจ้าเหล่านี้จงทุกสถานช่วยอภิบาลรักษาอย่าให้ลูกค้ำพานิชไทย
พม่า รามัญ ลาว ญวน จีน พราหมณ์ ประเทศ แวก ฝรั่งเศส อังกฤษ ในกรุงเทพมหานคร
แลนานาประเทศ เล็ดลอดเอาฝืนเข้ามาซื้อขายในกรุงเทพมหานครนี้ได้ ถ้าผู้ใดอยู่ต่างประเทศ
แลในเขตแดนกรุงเทพมหานครก็ดี จะเอาฝืนเข้ามาซื้อขายในเขตกรุงเทพมหานครนี้แล้ว ขอ
เทพดาวิเศษผู้มีทิพย์โสตร์ ทิพย์เนตร จงแสดงเหตุบันดาลฤทธิ์ช่วยกลับจิตผู้นั้นให้มาเอาฝืน
ไปเสียประเทศอื่นนอกเขตแดนขอบขันทสีมา ให้เกิดคลื่นใหญ่ลมกล้าในกลางหาว อย่าให้ท
คลื่นฝืนลมเข้ามาถึงกรุงเทพมหานครนี้ได้ เชิญเทพไทอุปัติเทวดาทั่วหล้าฟ้าดินสิ้นแสนโกฏ
จักรวาลอนันตโลกธาตุ ทั้งสมมุติเทวราชวิสุทธิเทพสิ้นโกฏิอสงไขย พระรัตนตรัยเป็นที่พำนักนี้
ช่วยบริรักษ์สมเด็จพระบรมราชาธิราช ทั้งพระราชบุตรบุตรี พระอัครมเหสี หม่อมขุนมาตยา
มนตรีกระวีระชาติสุริยวงศ์พงษ์พดมาโหราจารย์สถานพระมหานครหมู่ราษฎรทั้งหลาย อย่าให้
มีโรคพยาธิป่วยไข้อุปัทวภัยโรกยันตรายให้เสื่อมสูญหายทุกประการ แล้วช่วยอภิบาลรักษา
พระราชกฤษฎีกาการาชานุสาสน์ ซึ่งทรงพระมหากรุณาโปรดบัญญัติห้ามมิให้ซื้อขายฝืน สุบฝืน
และให้ตราจารึกไว้ในแผ่นศิลานี้ อย่าให้อันตรธานพ้นเพือนสาบสูญเสียได้ให้ตั้งอยู่สิ้นกาล
กำหนดสำหรับแผ่นดินกว่าจะสิ้นห้าพันวสานั้นเทอญ

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	ชฎาพร จินชานา
วันเดือนปีเกิด	22 กุมภาพันธ์ 2521
สถานที่เกิด	เลขที่ 180 หมู่ 3 ตำบลพนมวังก์ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง 93110
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	เลขที่ 34 ซอยรามคำแหง 29 แขวงหัวหมาก เขตบาง กะปิ กรุงเทพมหานคร 10240
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	พนักงานราชการทั่วไป (ตำแหน่งอาจารย์)
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร วิทยาเขตพัฒนชยการพระนคร 86 ถนนพิษณุโลก เขตดุสิต กทม. 10300
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ.2540	มัธยมตอนปลาย จากโรงเรียนสตรีพัทลุง จังหวัดพัทลุง
พ.ศ.2544	ศศ.บ.(เอกประวัติศาสตร์) จากมหาวิทยาลัยทักษิณ
พ.ศ.2549	ศศ.ม.(ประวัติศาสตร์ไทย) จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ